

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**DIŞ POLİTİKADA DİN FAKTÖRÜ: İRAN'IN DEVRİM İHRACI
POLİTİKASI VE Şİİ HİLALİ SÖYLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALPEREN AYDIN

BURSA-2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DIŞ POLİTİKADA DİN FAKTÖRÜ: İRAN'IN DEVRİM İHRACI
POLİTİKASI VE Şİİ HİLALİ SÖYLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALPEREN AYDIN

DANIŞMAN: PROF. DR. TAYYAR ARI

BURSA-2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı:	Alperen Aydın
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Bilim/Sanat Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	X + 103
Mezuniyet Tarihi:	23/06/2021
Tez Danışman(lar)ı:	Prof. Dr. Tayyar Arı

Dış Politikada Din Faktörü: İran'ın Devrim İhracı Politikası ve Şii Hilali Söylemi

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen birtakım olaylar, dini uluslararası ilişkiler alanında görünür kılmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde, ABD'de gerçekleşen terörist saldırılar, uluslararası ilişkiler ve dış politika ile ilgili yapılan analizlerde, gözlerin din olgusuna çevrilmesine neden olmuştur. Esasen din-dış politika etkileşimi, çok uzun ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu tarihsel süreç incelendiğinde, dinin çıkarları gerçekleştirme hususunda etkili bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Dinin uluslararası ilişkiler ve dış politika üzerindeki bu rolü, uluslararası ilişkiler teorilerinden realizm tarafından da tasdik edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan bazı araştırmalar, dinin gerek bir güç unsuru olarak gerekse de meşrulaştırıcı bir araç olarak devletlerin bölgesel ve uluslararası meselelere yaklaşımında rol oynadığını ortaya koymuştur. Günümüzde, dinin söz konusu özelliklerini en etkin biçimde kullanmaya çalışan devlet, teokratik bir yönetim modeline sahip olan İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran İslam Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu yana Orta Doğu'daki etkinliğini artırma gayreti içerisinde. Bu doğrultuda ortaya konan ilk dış politika uygulaması, devrim ihracı politikası olmuştur. Devrim ihracı politikası ile Orta Doğu'da kendi yönetim modeline benzer rejimler kurulmasını amaçlayan İran'ın, bu noktada açık bir şekilde başarısızlığa uğradığı görülmektedir. Bu nedenle 1990'larda rafa kaldırılan devrim ihracı politikası, mezhep eksenli bir yaklaşımla yeniden yorumlanarak, 2004 yılında, "Şii Hilali Söylemi" adı altında yeniden gündeme gelmiştir. Şii Hilali söylemi, her ne kadar mezhep temelli bir yaklaşım olarak gözüксе de İran'ın Orta Doğu'daki etkinlik arayışının bir parçası olduğu açıktır.

Anahtar Sözcükler: Devrim İhracı Politikası, Dış Politika, Din, Şii Hilali Söylemi, Uluslararası İlişkiler

ABSTRACT

Name and Surname: Alperen Aydın
University: Bursa Uludag University
Institution: Institution of Social Sciences
Field: International Relations
Branch: International Relations
Degree Awarded: Master
Page Number: X + 103
Degree Date: 23/06/2021
Supervisor/s: Prof. Dr. Tayyar Ari

Religion As a Factor in Foreign Policy: Iran's Policy of Revolution Export and the Shia Crescent Discourse

Certain events which have taken place beginning from the second half of the 20th century have made the religion visible in the field of international relations. Especially, the terrorist attacks which took place in the USA on September 11, 2001 have turned our eyes to the phenomenon of religion in the analysis of international relations and foreign policy. As a matter of fact, interaction of religion and foreign policy has a very long and deep-rooted history. When this historical process is examined, it is seen that religion has been used as an effective tool in fulfilling interests. This role of religion in international relations and foreign policy has also been confirmed by realism in international relations theories. Some researches conducted in this aspect have revealed that religion plays a role both as an element of power and as a legitimating tool in the approach of states to regional and international issues. These days, the Islamic Republic of Iran which is a theocratic state is trying to use the mentioned features of religion in the most effective way. The Islamic Republic of Iran has been in a struggle for increasing its effectiveness in the Middle East since its establishment. The first foreign policy implementation put forward to achieve this goal was the policy of exporting the revolutions. At this point, it is seen that Iran, which aims to establish regimes correspond to its own government in the Middle East with its policy of exporting the revolutions, clearly failed. As a consequence, the policy of revolution export, which was put aside in the 1990's, was reinterpreted with a sectarian oriented approach and came up again in 2004 under the name of "Shia Crescent Discourse". Although the Shia Crescent discourse seems to be a sectarian-based approach, it is clear that this discourse is a part of Iran's search for effectiveness in the Middle East.

Key Words: Foreign Policy, International Relations, Policy of Revolution Export, Religion, Shia Crescent Discourse

ÖNSÖZ

Bu çalışmada din ve dış politika kavramları arasındaki ilişki ve İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında din olgusunun rolü analiz edilmiştir.

Çalışmanın her aşamasında, fikirleriyle bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Tayyar Arı'ya ve bu zorlu süreçte desteğini her zaman arkamda hissettiğim Prof. Dr. Gökhan Özkan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca gösterdiği ilgi ve sabır nedeniyle annem Emel Aydın'a da teşekkür ederim.

ALPEREN AYDIN

BURSA 2021

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iv
Abstract.....	v
Önsöz.....	vi
İçindekiler.....	vii
Kısaltmalar.....	x
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİN

1.1. Kavramlar ve Tanımlar.....	4
1.2. Vestfalya Barışı Öncesinde Uluslararası İlişkiler ve Din.....	8
1.2.1. Orta Çağ Avrupa'sında Din Uluslararası İlişkiler ve Din.....	8
1.2.2. Haçlı Seferleri ve Din.....	9
1.2.3. Rönesans Döneminde Uluslararası İlişkiler ve Din: Modern Uluslararası İlişkilere İlk Adım.....	12
1.2.4. Reformasyon.....	14
1.2.5. Augsburg Din Barışı.....	18
1.2.6. Otuz Yıl Savaşları.....	22
1.3. Vestfalya Barışı: Yeni Bir Uluslararası Düzenin Doğuşu.....	25
1.3.1. Aydınlanma Çağı.....	28
1.3.2. Vestfalya Sonrası Dönemde Din-Uluslararası İlişkiler.....	33
1.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Din-Uluslararası İlişkiler.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKADA DİN FAKTÖRÜ

2.1. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Din.....	44
2.2. Realizmin Temel Varsayımları.....	47
2.2.1. Realizmde Devlet Anlayışı.....	47
2.2.2. İnsan Doğası ve Uluslararası İlişkiler.....	48
2.2.3. Realizmde Güç Anlayışı.....	49
2.2.4. Ulusal Çıkar.....	50
2.2.5. Güç Dengesi.....	51
2.3. Dış Politikada Dinin Yeri.....	52
2.3.1. Dış Politikada Meşruiyet Kaynağı Olarak Din.....	52
2.3.2. Dinin Devlet Kimliği Olarak Dış Politikada Kullanılması.....	53
2.3.3. Uluslararası Çatışmalarda Din.....	53
2.3.4. Uluslararası Etkiye Sahip İç Çatışmalarda Din.....	54
2.3.5. Uluslararası İttifaklarda Din.....	56
2.3.6. İnsani Müdahale ve Din.....	57
2.4. Medeniyetler Çatışması Ya Da Menfaatler Çatışması.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İRAN DIŞ POLİTİKASINDA DİN FAKTÖRÜ: DEVRİM İHRACI POLİTİKASI
VE Şİİ HİLALİ SÖYLEMİ

3.1. Devrim Öncesi ve Sonrası İran.....	59
3.2. İran İslam Cumhuriyeti.....	62
3.3. Genel Hatlarıyla İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası.....	64
3.4. Devrim İhracı Politikası ve Şii Hilali Söylemi.....	66
3.4.1.Devrim İhracı Politikası.....	66
3.4.1.2.Devrim İhracı Politikasının Uygulama Alanları.....	68
3.4.1.2.1. Irak.....	68
3.4.1.2.2. Suudi Arabistan.....	70
3.4.1.2.3. Lübnan.....	71
3.4.1.2.4. Türkiye.....	74
3.4.1.3. Humeyni Dönemi Devrim İhracı Politikasının Yarattığı	
Sonuçlar.....	75
3.4.2. Şii Hilali Söylemi.....	77
3.4.2.1. Lübnan ve Hizbullah.....	78
3.4.2.2. Irak.....	80
3.4.2.3. Yemen.....	81
3.4.2.4. Suriye.....	82
3.4.3. Şii Hilali Söyleminin Etkinliğini Kaybetmesi.....	83
3.4.4. Arap Baharı ve Şii Hilali.....	85
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

A.g.e.: Adı Geçen Eser

A.g.m.: Adı Geçen Makale

BM: Birleşmiş Milletler

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

Ed.: Editör

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Din olgusu, toplumlar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Yaşadığı sorunlar ve sıkıntılar karşısında sığınacak bir liman arayan insanoğlu, kendisine mutlak bir güce sığınma şansı veren dine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu nedenle tarih boyunca, herhangi bir dini inanca sahip olmayan bir topluma rastlanılmamaktadır. Dinin toplumlar için ifade ettiği bu önem, devletler için ilgi çekici bir husus olmuştur.

Bu çalışmada cevap aranan ilk soru, ‘Din, devletler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanılabilir mi?’’ olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak, din-dış politika ilişkisinin temelini oluşturan din, dış politika, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika gibi kavramlar detaylıca tanımlanmıştır. Ardından, din-uluslararası ilişkiler etkileşiminin tarihsel boyutu ele alınmıştır. Söz konusu ilişkinin tarihsel boyutu üç aşamada incelenmiştir. İlk aşamada, Orta Çağ’ın başlangıcından 1648 tarihli Vestfalya Barışı’na kadar geçen süre ele alınmıştır. Bu dönemde din, hemen hemen her alanda olduğu gibi siyasette de belirleyici konumdadır. Bu durum, Avrupa’daki en üst dini otorite olan Katolik Kilisesi’nin, siyasi olarak da üstün bir konum elde etmesine sebebiyet vermiştir. Dini, monarklar üzerinde bir tahakküm aracı olarak kullanan Katolik Kilisesi, Haçlı Seferleri örneğinde görüldüğü gibi kendi siyasi hedefleri doğrultusunda, toplumu harekete geçirecek bir unsur olarak da kullanmıştır. Katolik Kilisesi’nin din vasıtasıyla egemenliklerini sınırlamasından rahatsızlık duyan monarklar, sözü geçen dönemde gerçekleşen Rönesans ve Reformasyon hareketlerinin de etkisiyle, Katolik Kilisesi’ne karşı başkaldırmışlardır. Monarkların bu başkaldırısında da dinin bir araç olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Zira temelinde Kilise karşıtlığı yatan Reformasyon Hareketi’nin bir ürünü olan Protestanlık mezhebi, monarklar tarafından, Katolik Kilisesi’nin siyasi tahakkümünden kurtulmak amacıyla benimsenmiştir. Bu durum, Kilise ve devletler arasında çatışmayı kaçınılmaz kılmıştır. Uzun yıllar süren savaşlar dizisi, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barışı ile son bulmuştur. Vestfalya Barışı ile Kilise’nin tahakkümü kırılmış ve devletlerin ana aktör olduğu bir uluslararası ilişkiler modeli ortaya çıkmıştır.

Din-uluslararası ilişkiler etkileşiminin tarihsel boyutunu incelerken ele alınan ikinci dönem, Vestfalya Barışı ile başlayıp Soğuk Savaş’a kadar devam eden ve Soğuk Savaş dönemini de kapsayan, üç yüz yılı aşkın bir süreye tekabül eden süreçtir. Bu

dönemde din, Vestfalya Barışı ile siyasetten, Aydınlanma Çağı ile de bilim ve düşünce dünyasından dışlanmıştır. Ancak bir dış politika aracı olarak uluslararası ilişkilerde var olmaya devam etmiştir. Bu dönemde 1815 tarihli Viyana Kongresi ile ortaya çıkan ve Avrupa Uyumunu olarak adlandırılan uluslararası düzende de I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Versay Düzeni'nde de II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Yalta Düzeni'nde de din, devletler tarafından efektif bir dış politika aracı olarak görülmüş ve bu doğrultuda kullanılmıştır.

Din-uluslararası ilişkiler etkileşiminin üçüncü dönemi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile başlayıp günümüze kadar gelen dönemdir. Bu dönemde de dinin, devletler tarafından, bir dış politika aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle ABD'nin 9/11 saldırılarının ardından, İslam dinini hedef tahtasına koyarak Orta Doğu ve Orta Asya gibi İslam'ın yaygın olduğu bölgelerdeki etkinliğini artırmaya ve emperyal hedeflerine ulaşmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın ilk bölümünde dinin tarih boyunca devletler tarafından çeşitli şekillerde bir dış politika aracı olarak kullanıldığı görüldükten sonra, tezin ikinci bölümünde "Din hangi durumlarda ve ne şekilde bir dış politika aracı olarak kullanılabilir?" sorusunun cevabı aranmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Uluslararası İlişkiler teorilerinin dine bakış açıları irdelenmiş ve realist kuramın dinin bir dış politika aracı olabilme özelliğini yadsımayan bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, devletlerin din olgusuna yer veren dış politika uygulamaları, realizmin temel ilkeleri üzerinden açıklanmıştır. Bu inceleme sonrası görülmüştür ki din, devletlerin ulusal çıkarlarına hizmet edecek şekilde zaman zaman bir güç unsuru olarak zaman zaman ise bir meşruiyet aracı olarak çeşitli dış politika uygulamalarında kendisine yer bulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika uygulamalarına ve bu uygulamaların din olgusuyla ilişkisine odaklanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak İran siyasi hayatının tarihsel boyutu incelenmiş, ardından İran İslam Cumhuriyeti ve İslam Devrimi ile ortaya çıkan yönetim modeli üzerinde durulmuş ve genel hatlarıyla İran dış politikası irdelenmiştir. Daha sonra, devrimin ardından İran dış politikasının bir numaralı gündem maddesi olan devrim ihracı politikası, tüm detaylarıyla incelenmiştir. Ardından, devrim ihracı politikasının yeniden yorumlanmış hali olan ve Şii

hilali söylemi adıyla anılan kavram ele alınmıştır. Söz konusu iki kavram, İran'ın hedeflerine ulaşmak ve çıkarlarını gerçekleştirmek adına dini ne denli etkin bir araç olarak gördüğünü kanıtlar niteliktedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİN

1.1. Kavramlar ve Tanımlar

Uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişkiyi irdelemeden önce, bu ilişkinin temel taşları olan dış politika, din, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika gibi kavramları tanımlamak, söz konusu ilişkinin tam manasıyla anlaşılması hususunda fayda sağlayacaktır.

Dış politika kavramının literatürde birçok tanımı mevcuttur. Başka bir deyişle, dış politika hakkında herkes tarafından kabul gören bir tanımlama yapılamamıştır.¹ Yine de dış politika tanımları yapılırken iki temel yaklaşım üzerinden hareket edildiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, dış politikayı kavramsal boyutu ile ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşım dış politikayı, her zaman gözlemlenemeyen, ancak var olduğu bilinen bazı aidiyet duyguları, amaçlar, amaçları gerçekleştirmek adına ortaya konan stratejiler ve taktikler gibi düşünceler ve soyut ilkeler olarak kabul etmektedir. İkinci yaklaşım ise dış politikayı olgusal boyutu ile ele almaktadır. Bu yaklaşım, karar alıcıların henüz eyleme dönüşmemiş niyetlerini göz ardı ederek dış politikayı devletlerin somut aksiyonları şeklinde tanımlamaktadır. Dış politikanın amacı konusunda ise sözü geçen iki yaklaşımın bir uzlaşısı içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. İki yaklaşım için de devletlerin en temel dış politika amacı, mevcut koşulları ve uluslararası sistemin diğer aktörlerini kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmektir.²

Toplumsallık, insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle toplumsallığın ürünü olan birtakım davranış kalıpları, tüm toplumlarda farklı düzeylerde de olsa gözlemlenmektedir. Örneğin, yönetim ve iktidar ilişkilerinin her toplum için ortak bir nokta olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkiler “siyasallık” başlığı altında incelenmektedir. Aynı şekilde tüm toplumlarda üretim, tüketim ve kaynakların tahsisi gibi ilişkiler mevcuttur. Bu ilişkiler de “ekonomi” başlığı altında araştırma konusu

¹ Yusuf Çınar, Örneklerle Dış Politika Analizi, 1. b., Bursa: Dora Yayınevi, 2018, ss. 7-8.

² Ömer Göksel İşyar, Karşılaştırmalı Dış Politikalar, 2. b., Bursa: Dora Yayınevi, 2013, ss. 204-205.

edilmektedir. Toplumsallık olgusunun ayrılmaz parçaları olan ve geçmişten günümüze tüm toplumlarda ortak olarak bulunan bu davranış kalıpları “sosyolojik kurumlar” olarak adlandırılmaktadır. Din de toplum için dayanak noktası oluşturan bu sosyolojik kurumlardan biridir. Din kurumu ile nerede ve hangi zaman diliminde yaşadıkları fark etmeksizin insanlar, duyularıyla algıladıkları dünyanın ötesini keşfetmeye çalışmışlar; doğumlarıyla, yaşamlarıyla, ölümleriyle ve ölümden sonraki süreçle ilgili sorulara cevap aramışlar; toplum içerisindeki kutsal ve dindışı alanları belirlemişlerdir.³

Var olduğu günden bu yana insanoğlu, içinde bulunduğu acziyet duygusuyla baş edebilmek için yüce bir kudrete sığınma ihtiyacı duymuştur.⁴ Bu nedenle, insanlık tarihinin herhangi bir döneminde, dinden azade bir topluma rastlanmamıştır. Antik çağda dahi toplumların ilkel de olsa bir inanç sistemine sahip oldukları görülmektedir.⁵ Bazı dönemlerde, dinin insan ve toplum üzerindeki etkilerini yok etmeye yönelik çabalar görülsede bunlar başarıya ulaşmamış, aksine insanların dine daha fazla sarılmalarına neden olmuştur.⁶ Lenin’in Rusya’da izlediği bilinçli kıtlık politikası, bu durumun en belirgin örneklerinden biridir. Lenin, insanların açlık sayesinde dinden uzaklaşacaklarını ve bu sayede kendi ideolojisinin Rus toplumu içerisinde daha kolay bir biçimde yayılabileceğini düşünerek Rus insanını kıtlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Ancak Lenin’in ideolojisi ve baskıcı politikası, dini inançlar karşısında yenik düşmüştür.⁷

Din olgusunun birey ve toplum hayatı üzerindeki rolünü inceledikten sonra, din kelimesinin kökeni ve sözlük anlamı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Arapça üzerine çalışmalar yapan filologlar, din kelimesinin kökeni ile ilgili üç ihtimal üzerinde durmaktadır. Birincisi, dinin Arami-İbrani bir kökten Arapçaya geçtiği iddiasıdır. İkincisi, din kelimesinin öz Arapça bir kelime olduğu düşüncesidir. Üçüncüsü ise dinin Zerdüştlüğün kutsal kitabı olarak kabul edilen Avesta’da geçen “daena” ya da Orta İran bölgesinde kullanılan “den” kelimesinden alındığı iddiasıdır. Dolayısıyla din kelimesinin kökeni üzerinde bir fikir birliğine varılamadığını söylemek mümkündür.

³ Yasin Aktay, *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*, 1. b., İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2015, ss. 46-47.

⁴ Ömer Faruk Harman, “Yeni Ahid’de Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi II Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2000, s. 71.

⁵ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, 1.b., Ankara: Ocak Yayınları, 1996, s. 1.

⁶ Emrullah Yüksel, “Din Fenomeni” İstanbul, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.0, S. 1, (1999), s. 80.

⁷ Hasan Yıldız, *Ortadoğu’da Dinler Üzerine Bir Araştırma*, (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet), (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 6.

Sözlük anlamı olarak ise din; adet, ceza, gidilen yol, ibadet, iman, hesap ve hüküm gibi anlamlar taşımaktadır.⁸ Batı dillerinde kullanılan ‘‘religion’’ kelimesinin de kökeni tartışmalıdır. Örneğin Çiçero’ya göre, ‘‘religion’’ tekrar okumak veya tekrar düşünmek anlamına gelen ‘‘releger’’den türemiştir. Ancak Lactanius, ‘‘religion’’ kelimesini, insanla tanrıyı birleştiren anlamı taşıyan ‘‘religare’’ köküne bağlamaktadır.⁹

Din, dış politikaya benzer bir biçimde, üzerinde uzlaşya varılan bir tanım yapmanın son derece zor olduğu bir kavramdır. Bu zorluğun temel nedeni, birbirinden farklı birçok dini sistemin var olmasıdır. Din kelimesinin Müslümanların zihinlerinde oluşturduğu anlam ile Budistlerin ya da Hristiyanların zihinlerinde oluşturduğu anlam farklılık arz edebilmektedir. Bu nedenle tüm bu dini sistemler tarafından benimsenecek bir tanım yapmak, neredeyse olanaksızdır.¹⁰ Din olgusu hakkında herkes tarafından kabul görecektir bir tanım yapmayı zorlaştıran bir diğer faktör ise yapılan tanımların, tanımı yapan kişinin duyguları, düşünceleri, ilgi alanları, hayat görüşleri vb. unsurların etkisi altında şekillenmesidir.¹¹ Konuya din sosyolojisi açısından yaklaşan Durkheim ve Weber’in ortaya koydukları din tanımları ve bu tanımlar arasındaki bariz farklar, kişilerin din olgusunu tanımlarken sözü geçen faktörlerin etkisi altında kaldıklarını kanıtlar niteliktedir. Weber’e göre din, ruhun kurtuluşu adına bir teşebbüs iken, Durkheim’a göre din, inananların bir çatı altında toplanıp topluluk oluşturmalarını sağlayan bir faktördür. Diğer bir deyişle, Weber dinin ne olduğuyla ilgilenerken özsel bir tanım yapmış; Durkheim ise dinin ne işe yaradığıyla ilgilenerken işlevsel bir tanım yapmıştır. Weber’in tanımı; kutsal, tanrı, ruh vb. gibi insan aklıyla idrak edilemeyecek kavramlara inanmayı gerektirirken, Durkheim’ın tanımı, dini bir çeşit toplumsal dayanışma aracı olarak gören pragmatist bir yaklaşımın ürünüdür.¹²

Uluslararası ilişkiler kavramı, çoğunlukla egemen devletler arasındaki hukuki ve siyasi etkileşimleri betimlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak Uluslararası İlişkileri

⁸ Günay Tümer, ‘‘Çeşitli Yönleriyle Din’’, Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, (1987), ss. 214-216.

⁹ Jean Chevalier, ‘‘Din Fenomeni’’, çev. Mehmet Aydın, Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, (1987), s. 97.

¹⁰ M. Zafer İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: ‘‘Dinin Kökenine Dair Bir İnceleme’’*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 1.

¹¹ Ayşe Kartopu, *Dinler Tarihinde Dinin Tanımıyla İlgili Farklı Görüşler*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 14.

¹² Abdurrahman Kurt, ‘‘Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu’’, Bursa, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, (2008), ss. 74-81.

bir disiplin olarak ele aldığımızda, kapsamının yalnızca devletlerarası ilişkilerden ibaret olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Uluslararası İlişkiler disiplini, devletlerin yanında halkları, bireyleri ve bunların arasındaki askeri, ekonomik, kültürel, siyasi, sosyal vb. ilişkileri incelemektedir. Diğer bir deyişle, Uluslararası İlişkilerin inceleme alanı, devletlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin yanı sıra, bir devlete tabi olan bireylerin ve sosyal grupların, başka bir devlete tabi olan bireyler ve sosyal gruplar ile kurdukları ilişkileri de kapsamaktadır.¹³

Uluslararası politika kavramı, temelde dış politika ile benzer sorunlarla ilgilenmektedir. Ancak uluslararası politika, bu sorunlara farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Dış politika, bir devletin diğer bir devlete ya da devletlere karşı yürüttüğü politik faaliyetlerle ilgilenirken, uluslararası politika, iki veya daha fazla sayıda devletin birbirleriyle kurdukları ilişkiler ile ilgilenmektedir. Uluslararası politika ve dış politika kavramları arasındaki bu yakınlık, bazı Uluslararası İlişkiler çalışanlarının/uzmanlarının uluslararası politikayı, bütün devletlerin dış politikaların toplamı şeklinde yorumlamasına neden olmuştur. Ancak, devletlerin ayrı ayrı dış politika süreçlerini ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri irdelleyerek uluslararası politika kavramına tam manasıyla vakıf olmak mümkün değildir. Zira uluslararası politika, dış politikaya nazaran daha geniş bir inceleme alanına sahiptir. Uluslararası politika, devletlerin dış politikalarının yanı sıra, uluslararası sistemin kendine has koşullarıyla, bu koşulların nasıl ortaya çıktıklarıyla ve devletlerin dış politika süreçlerine ne şekilde etki ettikleriyle de ilgilenmektedir.¹⁴

Özetle din, temelinde kutsal düşüncesi bulunan, kendine inananları sosyal ve dini bir çatı altında bir araya getiren, insanların nereden gelip nereye gittikleri ile ilgili sorularına Tanrı nosyonu ile cevap arayan ve sosyal hayat üzerinde düzenleyici etkisi bulunan bir olgudur.¹⁵ Uluslararası İlişkiler ise devletler hükümetler ve halklar arasında cereyan eden bütün ilişkileri inceleyen disiplindir. Dış politika, bir devletin diğer bir devlete ya da devletlere karşı ortaya koyduğu dış davranışları irdelerken, uluslararası

¹³ Veysel Ayhan, "Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası İlişkilerin Gelişimi", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, der. Haydar Çakmak, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, s. 13.

¹⁴ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, 6. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss. 27-28.

¹⁵ Celil Abuzar, "Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi", Şanlıurfa, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.28, S. 28, (2011), ss. 144-145.

politika ise devletlerin dış politika uygulamalarına ek olarak devlet-dışı aktörlerin tutum ve davranışlarını da incelemektedir.¹⁶

1.2. Vestfalya Barışı Öncesinde Uluslararası İlişkiler ve Din

Uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişki farklı dönemlerde farklı boyutlarda kendini göstermiştir. Uluslararası ilişkilerde modern döneme geçişi simgeleyen Vestfalya Barışı'ndan önce din, birçok konuda olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de belirleyici bir role sahiptir.¹⁷

1.2.1. Orta Çağ Avrupa'sında Uluslararası İlişkiler ve Din

Orta Çağ Avrupa'sında din-siyaset ilişkisinin mihenk taşı, Roma İmparatoru Constantinus'un 312 yılında Hristiyanlığı kabul etmesidir. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Roma İmparatorluğu, bünyesinde Kartacalılar, Galyalılar ya da Germenler gibi çeşitli toplulukları barındırmıştır. Tüm bu topluluklar, Roma İmparatorluğu çatısı altında olmalarına rağmen, kendi dillerini, geleneklerini, inançlarını ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Bu durumu, Roma İmparatorluğu için büyük bir tehdit olarak gören Constantinus, Hristiyanlığın yerel kimliklerin ötesine geçmeyi başaran ancak onları yıkmayan özelliğinden yararlanarak sözü geçen toplulukları hem birbirlerine hem de Roma İmparatorluğu'na bağlamayı ve bu yolla Roma İmparatorluğu'nun dağılmasını önlemeyi hedeflemiştir.¹⁸ Diğer bir deyişle Constantinus, imparatorluğunun siyasal gücüne, Hristiyanlığın toplumsal gücünü ekleyerek, dini Roma İmparatorluğu'nun çıkarlarını gerçekleştirmek adına bir araç olarak kullanmıştır.¹⁹

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Avrupa'da feodal bir siyasal düzen ortaya çıkmıştır. Bu dönemde herhangi bir siyasal birim, Avrupa'da kalıcı bir siyasal düzen tesis etmeyi başaramamıştır. Bu durum, Katolik Kilisesi'nin Avrupa'da siyasal bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁰ Bu nedenle Orta Çağ

¹⁶ Yusuf Sayın, *Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam'ın Dış Politika Kuramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 9.

¹⁷ Benay Yakışır, *Din-Dış Politika Etkileşimi ve Bu Etkileşimin AB Entegrasyon Politikalarına Yansıması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2011, s.32.

¹⁸ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, 1. b., çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014, ss. 20-21.

¹⁹ Faruk Hanedar, *Dinin Dış Politikaya Etkisi: İran'ın Suriye Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 20.

²⁰ a.g.e., s. 21.

Avrupası'nda din ve siyasal hayat arasında son derece güçlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Batı'da bir kralın siyasal otoritesinin meşruiyeti kilisenin onayına bağlıydı. Ayrıca bu dönemde şiddet kullanımı, Tanrı tarafından krallara tanınan ve devletin bekasını korumak amacıyla kullanılan bir hak olarak görülüyordu. Böylece egemenliği Tanrı tarafından bahşedilmiş olan kral, kanunların uygulanması ve toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlanması gibi hususlarda meşru yetkilere sahip oluyordu. Bu dönemde siyasal otoritenin dayanağının Tanrı olarak görülmesi, kralların buyruğu altında yaşayan insanların itaatkâr olmalarını gerekli kılıyordu. Çünkü krala itaatsizlik etmek, aynı zamanda krala yetkilerini bahşeden Tanrı'ya da itaatsizlik etmek anlamına gelmekteydi. Sözü geçen dönemde kilise olmaksızın toplumsal düzenin ve barış ortamının tesis edilemeyeceği düşünülmekteydi. Orta Çağ Avrupa'sında tüm sosyal teoriler bu düşüncenin ışığında ortaya çıkmıştır.²¹

Orta Çağ Avrupa'sına hâkim olan egemenliğin Tanrı tarafından bahşedildiği düşüncesi, iç politikaya benzer şekilde dış politikayı da etkisi altına almış ve barış, diplomasi, savaş gibi dış politikanın önemli bileşenleri, din nosyonunun etrafında şekillenmiştir. Esasen bu dönemde din, devletler tarafından, egemenlikleri altında yaşayan insan kitlelerini kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu nedenle, Orta Çağ Avrupa'sında dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki belirleyici rolünün yanı sıra, dış politika için bir araç olarak da kullanıldığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönemde din, toplumsal birliği ve beraberliği sağlamak ve yapılan savaşları meşrulaştırmak gibi hususlarda son derece kullanışlı bir araç olarak görülmüştür. Bunun dışında, kralların siyasal otoritelerine meşruiyet kazandırmak için Papa'nın onayına ihtiyaç duymaları, kilisenin ise asker gücünden yoksun olması, devletler ile kilise arasında bir iş birliğinin doğmasına neden olmuştur. Haçlı Seferleri sözü geçen iş birliğinin en net yansımalarından biridir.²²

1.2.2. Haçlı Seferleri ve Din

²¹ Torbjon L. Knutsen, Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, çev. Mehmet Özay, 2.b., İstanbul: Açılım Kitap, 2006, s. 38.

²² Mehmet Şahin, Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, ss.8-9.

1096-1291 yılları arasında gerçekleşen Haçlı Seferleri, dinin çıkarlar için kullanılmasının en belirgin örneklerinden birini teşkil etmektedir.²³ Her ne kadar Haçlı Seferleri'nin altında yatan asıl nedenin dini unsurlar olduğu iddia edilse de söz konusu dini unsurların motivasyon kaynağı olarak kullanıldığı, Haçlı Seferleri'ni ortaya çıkaran temel nedenin, Orta Çağ Avrupa'sının içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar olduğu görülmektedir.²⁴ 843 yılında Frank Karolenj İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte Avrupa, birçok siyasi unsurun birbirlerine üstünlük sağlamak için mücadele ettikleri bir saha haline gelmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, Avrupa'da merkezi otorite zayıflamıştır. Bunu fırsat bilen Frank ve Norman şövalyeler ise giderek saldırganlaşmış ve Avrupa'da sosyal düzenin altüst olmasına neden olmuşlardır. Sosyal düzenin bozulmasıyla birlikte üretim durma noktasına gelmiş²⁵ ve Avrupa'da açlık, kıtlık ve yoksulluk baş göstermiştir.²⁶ İhtiyaç içindeki Avrupalılar, kendi topraklarından daha verimli topraklar edinmek ve daha iyi hayat şartlarına sahip olmak adına bir arayış içine girmişlerdir.²⁷ Haçlı Seferleri'nin öncüsü konumunda bulunan Kilise ise insanların bu hırslarını, Haçlı Seferleri'nin aynı zamanda bir hac yolculuğu olduğu ve katılanların işledikleri günahlara karşılık Kilise tarafından verilen cezaların affedileceği gibi vaatlerle kamçulamıştır.²⁸ Bu noktadan bakıldığında, Haçlı Seferleri'ni ikinci bir Kavimler Göçü olarak değerlendirmek mümkündür.²⁹ İnsanların bu harekete katılmasına neden olan temel unsur, zorlayıcı sosyal ve ekonomik şartlardır. Din ise Kilise'nin ihtiyaç içindeki insanları, siyasi hedeflere yönlendirmek adına kullandığı bir araç olmuştur.³⁰

Yukarıda değinildiği gibi, Orta Çağ'da Avrupa birçok siyasi unsurun üstünlük ve hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleye katılan unsurlardan biri de Katolik Kilisesi'dir. Esasen dini nitelikli bir kurum olan Kilise'nin siyasi bir mücadeleye

²³ Ayşe Selam, Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü ve Sekülerleşme Olgusu, (Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 7.

²⁴ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Sebepleri", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 35, (1994), s. 66.

²⁵ Salim Koca, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 20, (2017), ss. 17-18.

²⁶ Mehmet Şimşir, "Ortaçağlarda Düzenlenen Haçlı Seferlerinin Gerçek Nedenleri Üzerine Bir Çalışma", *Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.45, S.45, (2018), s. 111.

²⁷ Şaban Ali Düzgün, "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 20, (2004), s. 75.

²⁸ Özlem Benli, Haçlı Seferleri'nde Kilise ve Papalığın Rolü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 39.

²⁹ Düzgün, a.g.m., s. 111.

³⁰ Demirkent, a.g.m., s. 66.

dahil olmasının altında yatan temel sebep, 353-430 yılları arasında yaşamış olan Aziz Augustinus'un ortaya koyduğu Teokratik Tarih Anlayışıdır. Bu anlayış Dünya tarihini, Tanrı ve Şeytan arasında cereyan eden mücadeleden ibaret görmektedir. Tanrı'nın galibiyetiyle sonuçlanacak olan bu mücadelenin ardından, başında Tanrı'yı temsilen Papaların bulunacağı "Tanrı Devleti" kurulacaktır. Haçlı Seferleri de Kilise için, bu hedefe giden yolda atılacak önemli bir önemli bir adım niteliğindedir.³¹

Katolik Kilisesi aradığı fırsatı, Bizans İmparatoru I. Aleksios'un, Papa II. Urbanus'tan, Türklere karşı yardım istemesiyle bulmuştur. Papa II. Urbanus, dini vaazlarla toplumu Haçlı Hareketi için teşvik ederken, aslında Bizans'a askeri yardımda bulunmayı amaçlamıştır. Papa Bizans'a asker göndererek, bir yandan Avrupa'da sosyal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan toplumsal şiddeti Doğu'ya yönlendirmeyi amaçlarken,³² diğer yandan da Katolik Kilisesi tarafından bölücü olarak görülen Ortodoks Kilisesi'ne üstünlük kurmayı ve Katolik Kilisesi'nin hakimiyet alanını Doğu'ya doğru genişleterek Doğu'yu kolonileştirmeyi amaçlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Haçlı Seferleri'ni bir kolonizasyon hareketi olarak görmek mümkündür. Haçlı Seferleri; coğrafi keşiflerle, İngiliz Sömürge İmparatorluğu'yla ve II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen toprak paylaşımıyla devam eden Avrupa kolonyalizminin başlangıcı niteliğindedir. Zira Haçlı Seferleri'nin akabinde Yakın Doğu'da kurulan feodal devletler vasıtasıyla Batı, ilk defa kendi hakimiyet alanı dışında da etkin olmaya başlamıştır.³³

Haçlı Seferleri genellikle, Avrupa dünyasının Kilisenin etkisiyle, Hristiyanlar tarafından kutsiyet atfedilen ancak Müslümanların egemenliği altında bulunan toprakları kurtarmak amacıyla düzenlediği askeri hareketler şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴ Ancak Hristiyanlar için kutsal olan topraklar, Hz. Ömer'in 638 yılında Kudüs'ü fethetmesiyle birlikte Müslümanların hakimiyeti altına girmiştir. Hristiyan dünyasının bu duruma dört yüz yılı aşkın bir süre kayda değer bir reaksiyon göstermemesi, Haçlı Seferleri'nin temel

³¹ Koca, a.g.m., s. 18.

³² Yasemin Akyol, "Halk Haçlı Seferleri", Bayburt, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (2018), ss. 84-85.

³³ Düzgün, a.g.m., ss. 75-77.

³⁴ Hasan İnan, *Haklı Savaş Doktrini Çerçevesinde Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.53.

amacının kutsal toprakları kurtarmaktan ziyade, uygun şartların oluşmasıyla birlikte Doğu'ya hâkim olma arzusunu gerçekleştirmek olduğunu kanıtlar niteliktedir.³⁵

Haçlı Seferleri'nin sona ermesinin ardından, Avrupa'da köklü siyasi değişimler meydana gelmiştir. Haçlıların iki yüz yılı aşkın bir süre Doğu topraklarında ikamet etmeleri, yoğun bir sosyal, siyasi ve iktisadi etkileşimi beraberinde getirmiştir. Avrupalıların bu etkileşim sonucu edindikleri bilgilerin, feodalizmin yıkılması ve Kilise'nin otoritesinin sorgulanması gibi sonuçları olmuştur. Böylece Rönesans'a ve Reformasyon'a giden yolun kapısı aralanmıştır.³⁶

1.2.3. Rönesans Döneminde Uluslararası İlişkiler ve Din: Modern Uluslararası İlişkilere İlk Adım

Haçlı Seferleri'nin ardından, Hristiyan doktrininin bilim, siyaset ve toplum üzerindeki etkisi azalmaya başlamıştır.³⁷ Özellikle Hristiyan olmayan dünya ile Avrupa'nın geri kalanına nazaran çok daha yakın ekonomik ve kültürel ilişkiler içerisinde olan İtalyan kent-devletlerinde, bu durum daha belirgin bir biçimde gözlemlenmektedir.³⁸ Bunun sonucunda, birtakım düşünürler, mevcut Orta Çağ düzenini eleştirerek hem Kilise'nin otoritesinin sarsılmasını sağlamışlar hem de modern uluslararası ilişkilere giden yolda ilk adımı atmışlardır. Söz konusu düşünürler arasında en önemlilerinden biri, ortaya koyduğu yenilikçi fikirlerle Orta Çağ düşünce yapısının ötesine geçmeyi başarmış olan Niccolo Machiavelli'dir.³⁹

Niccolo Machiavelli, birçok kent devlete bölünmüş halde bulunan 16. yüzyıl İtalya'sında yaşamış bir İtalyan bürokrat, diplomat ve siyaset felsefecisidir. En önemli eseri, dönemin Floransa hükümdarı Lorenzo de' Medici'ye ithafen yazdığı ve gücün nasıl ele geçirileceğini, nasıl muhafaza edileceğini ve nasıl devam ettirileceğini anlattığı *Prens*'tir.⁴⁰

³⁵ Demirkent, a.g.m., s. 67.

³⁶ Zeynep Güngörmez, XI-XII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret, (Doktora Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 148.

³⁷ Şahin, a.g.e., s. 13.

³⁸ Oral Sander, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, 25.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2013, s. 81.

³⁹ Şahin, a.g.e., s. 13.

⁴⁰ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 9. b., Bursa: Aktüel Yayınları, 2018, ss. 124-125.

Machiavelli, ortaya koyduğu fikirlerle siyaset teorisine büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak Uluslararası İlişkiler teorisine yaptığı katkılar, siyaset teorisine yaptığı katkılara nazaran çok daha azdır. Zira Machiavelli, devletlerarası ilişkilerden ziyade, devletlerin iç dinamiklerine odaklanmıştır.⁴¹ Ancak Machiavelli'nin dini öğeleri ve ahlaki davranışları göz ardı ederek yalnızca başarıya odaklanan yaklaşımı, uluslararası ilişkilerin temel yöntemi haline gelmiştir. Söz konusu yaklaşımı ile Machiavelli, realpolitik'te bütünüyle dünyevi etmenlerin belirleyici olduğunu vurgulamıştır.⁴²

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi Orta Çağ Avrupa'sında siyaset, bütünüyle Hristiyan doktrini tarafından ortaya konan emirlerin egemenliği altındadır. Machiavelli, söz konusu din-siyaset etkileşimini reddederek, siyaseti tüm dini ve ahlaki öğelerden arındırmaya çalışmış ve bu yolla devleti her türlü boyunduruktan kurtararak bağımsız bir yapı olarak ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.⁴³ Machiavelli'nin bu düşüncesinin altında yatan sebep, dönemin İtalya'sının içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartlardır. Machiavelli'ye göre dini nitelikli bir kurum olan Katolik Kilisesi, dini meselelerden ziyade dünyevi meselelerle ilgilenerek varoluş amacından sapmış ve toplum için bir baskı unsuru haline gelmiştir. Mal, para ve ün kazanmak uğruna çaba sarf eden papalar, İtalya'daki kötü gidişatı göz ardı ederek, İtalya'nın siyasi açıdan parçalanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Machiavelli, Kilise'nin baskıcılığından ve bu baskıcılığın devlet ve toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden arınmak adına, ortaya devletin varlığını ve siyasal bütünlüğünü amaç edinen yeni bir yol haritası koymuştur. Bu yol haritasında din, söz konusu amaçlara ulaşmak için kullanılan bir araçtan fazlası değildir.⁴⁴

Machiavelli, ideal din-devlet ilişkisini, Roma Krallığı'nın ilk döneminden verdiği bir örnek üzerinden açıklamaktadır. Machiavelli'ye göre, Roma'nın ilk kralı olan Romulus'un ortaya koyduğu kanunlar krallığın yönetimi için yetersiz kalmıştır. Roma'nın ikinci kralı olan Numa ise Machiavelli tarafından "vahşi" olarak nitelenen halkın, kanunlara itaat etmesini sağlamak ve devletin mevcudiyetini muhafaza etmek amacıyla dini gerekli görmüştür. Ayrıca Machiavelli'ye göre Roma tarihi, orduları

⁴¹ Knutsen, a.g.e., s. 64.

⁴² Şahin, a.g.e., s. 14.

⁴³ Ferhat Tanrıverdi, Niccolo Machiavelli'de Din-Siyaset İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 148.

⁴⁴ Aziz Sekman, "Niccolo Machiavelli'nin Din Eleştirisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 46, (2020), ss. 103-104.

kontrol altına alma, insanları iyiye sevk etme, kötünden alıkoyma ve devlet yönetiminde istikrarı sağlama gibi hususlarda dinin olumlu etkisinin gözlemlenebileceği örneklerle doludur. Bu noktada, Machiavelli'nin mutlak bir din-devlet ayrımı öngörmediğini söylemek mümkündür. Ona göre din, devlete hizmet etmelidir. Diğer bir deyişle, devletten bağımsız bir dini otoritenin varlığını reddeden Machiavelli, Kilise'nin devlete hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁵

Machiavelli, ortaya koyduğu yenilikçi fikirlerle Orta Çağ'ın din merkezli düşünce sistematığının ötesine geçmeyi başarmıştır. Din olgusunu bilimsel yaklaşımların dışına iten Machiavelli, bunu dini bütünüyle reddetmek yerine, dini unsurlar üzerinde yoğunlaşan dikkatleri, devlet güvenliği kavramına çekerek üstü kapalı bir biçimde gerçekleştirmiştir. Ayrıca devletlerarası ilişkilerde meşruiyet kaynağının Tanrı değil hükümdar olduğunu söyleyerek, devletlerarası ilişkilerin, teolojik bakış açılarını dikkate almayan yeni kurallarını ortaya koymuştur.⁴⁶

1.2.4. Reformasyon

İtalya'da ortaya çıkan Rönesans hareketinin odak noktası birey unsurudur. Bireyin kendini yetiştirmesi, geliştirmesi ve gerçekleştirmesi gibi idealler ortaya koyan İtalyan Rönesansı'nı dini ya da ahlaki bir hareket olarak nitelemek güçtür. Ancak Kuzey Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans hareketinin muhteviyatında, dini ve ahlaki öğeler yoğun bir biçimde bulunmaktadır. Reformasyon ise Kuzey Avrupa Rönesansı'nın en belirgin özelliğidir.⁴⁷

Reformasyon, her ne kadar Kuzey Avrupa Rönesansı'ı ile özdeşleştirilse de muhteviyatında, İtalyan Rönesansı'nın birtakım özelliklerini de barındırmaktadır. Zira Rönesans, Orta Çağ'ın egemen düşünce yapılarına karşı çıkarken, Reformasyon da Katolik Kilisesi'ne ve bu Kilise'nin ürünü olan skolastik felsefeye karşı çıkmakta ve yeni bir Kilise kurma ideali taşımaktadır. Yine benzer bir biçimde, İtalyan Rönesansı'ı Antik Yunan felsefesini ve edebiyatını rehber edinirken, Reformasyon da Hristiyanlığın ilk dönemini rehber edinmekte ve Katolik Kilisesi tarafından erozyona uğratılan

⁴⁵ Özcan Tunahan, "Laikliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Enderun Dergisi*, C. 4, S. 1, (2020), ss. 9-10.

⁴⁶ Knutsen, a.g.e., s. 73-74.

⁴⁷ Mustafa Yıldırım, "Rönesans ve Reformasyon", *KAREFAD, ÇAKÜ, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2020, s. 191.

Hristiyanlığı, orijinal formatına geri döndürmeyi amaçlamaktadır. Özetle Reformasyon, İtalyan Rönesansı'nın hümanizm ve bireycilik gibi akımlarla ortaya çıkardığı yeni insan profilinin ve bu profilin yeni hayat arzusunun en karakteristik ürünlerinden biridir.⁴⁸

16. yüzyılın başında Batı Avrupa'nın elit ve entelektüel tabakası, Hristiyan dünyasında yayılan hümanizm dalgasının etkisiyle dönemin Katolik Kilise'sini, ilk Kilise ile arasında oluşan derin farklar nedeniyle eleştirmeye başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, Hristiyanlığın orijinal kaynaklarına dönmeyi amaçlayan ve Orta Çağ düşünce sisteminin karakteristik ürünlerinden biri olan klasik üniversite ilahiyatına karşı çıkan bir İncil inceleme yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Eski Ahit'in İbranicesini ve Yeni Ahit'in Yunancasını inceleyen Hristiyan alimleri, Eski Ahit ve Yeni Ahit arasında bir konu bütünlüğü olduğunu kanıtlamışlardır. Böylece ilahiyat çalışmalarında, İncil'in birliği hususu, daha önemli bir hale gelmiştir. Bu yaklaşım, azizlere kutsiyet atfetme ve dindarlığın önemi gibi konuları geri plana iterek, İsa'nın şahsiyetini yeniden Hristiyanlığın odak noktasına yerleştirme arzusuyla birleştirilmiştir. Söz konusu yaklaşım, Reformasyon hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Martin Luther tarafından tüm yönleriyle benimsenmiştir. Luther'e göre, Hristiyanlık ile ilgili tüm hususların merkezinde İncil, İncil'in merkezinde ise İsa vardır. İncil metinlerinin konu bütünlüğünün temelinde, İsa'nın şahsiyeti ve eseri yatmaktadır. İncil, herkesten ve her şeyden bağımsız bir otoriteye sahiptir. Ne Papa'nın ne kilise liderlerinin ne de ilahiyat otoritelerinin onu kusursuz bir biçimde yorumlaması mümkündür.⁴⁹

Reformasyon hareketinin başlangıç tarihi, 31 Ekim 1517 olarak kabul edilmektedir. Bu tarih, Martin Luther'in doksan beş maddelik tezini yayımladığı tarihtir.⁵⁰ Söz konusu tez, Luther'in endüljans ticaretine ve bu ticarete müsaade eden Papalığa karşı giriştiği mücadelenin bir ürünüdür.⁵¹ Endüljans, Tanrı tarafından bağışlanan ve böylece manevi cezası ödenmiş olan günahların, dünyevi cezalarının Kilise tarafından kısmen ya da tamamen bağışlanmasıdır. Hristiyan din adamları, söz konusu bağışlama sürecinin gerçekleşmesi için günahkâr kişilerden kiliseye bağış, ihtiyaç

⁴⁸ a.g.m., s. 192.

⁴⁹ İsmail Güven, "Reform", *Uygarlık Tarihi*, der. İsmail Güven, 7. b., Ankara: Pegem Akademi, 2020, s. 405.

⁵⁰ a.g.e., s. 406.

⁵¹ Mehmet Aydın, "Luther'in Doksan Beş Maddelik Tezine Hermenötik Bir Yaklaşım" *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 27, (2019), s. 11.

içindeki insanlara yardım gibi birtakım fedakarlıklar talep etmektedir.⁵² 16. yüzyıla kadar günahkâr kişilerin günahlarının affedilmesine yönelik bir uygulama olarak ortaya konan endüljans, 16. yüzyıl ile birlikte Kilise ve din adamları için bir maddi kazanç kapısı haline gelmiştir. Devam eden kilise inşaatları, Papalık sarayındaki şatafatlı hayat ve Papa'nın siyasi arenada aktif olabilmek adına ihtiyaç duyduğu maddi güç gibi büyük maddi külfet içeren meseleler için başvuru olan ilk kaynak endüljans uygulaması olmuştur. Bu nedenle endüljansın muhteviyatında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Önceki dönemlerde gerçekleştirilen endüljans uygulamalarında günahların bedelleri oruç tutma, kiliseye bağışta bulunma, yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarını giderme gibi dini amaçlarla uyuşan eylemlerle karşılanırken, bu dönemde günahlar için çeşitli maddi bedeller belirlenmiştir. Bu durum, günahların bedellerinin yalnızca para ile ifade edilmesine neden olmuş, duanın ve ibadetin önemini azaltmıştır.⁵³

Bahsi geçen dönemde Wittenberg Üniversitesi'nde ilahiyat profesörü olarak görev yapan Martin Luther, Kilise'nin endüljans uygulamaları ile ilgili birtakım tereddütlere sahiptir. Özellikle Aziz Paul'un Romalılara ithafen kaleme aldığı mektup, Luther'in endüljans ile ilgili düşünceleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Söz konusu mektuba Aziz Paul, kurtuluş için önemli olanın amelden ziyade iman olduğunu vurgulamıştır. Luther'e göre Aziz Paul'un bu düşüncesi, Hristiyanlığın özüne uygundur. Zira iman, doğası gereği samimiyet, teslimiyet vb. unsurları içerirken, amelde ise gösteriş, ün kazanma arzusu vb. unsurların bulunması mümkündür. Luther'in doksan beş maddelik tezi, sözü geçen "imanla kurtuluş" felsefesine odaklanmaktadır. Bu nedenle Luther'in fikirleri, günahkâr Hristiyanlara endüljans belgeleri satan ve dolayısıyla inananlarını, kendi çıkarları doğrultusunda "amelle kurtuluş" felsefesine yönlendiren Kilise ile ters düşmüştür.⁵⁴

Esasen Luther'in Kilise'de bir devrim yapmayı amaçladığını söylemek güçtür. Zira onun nihai hedefi, insanlara Hristiyanlığın ilk dönemlerinde yaygın olan, günahların yalnızca Tanrı tarafından bağışlanabileceği düşüncesini aşılmasıdır. Ancak onun hem bilgili bir ilahiyatçı hem de mevcut düşünce sistematiğine karşı çıkan bir din adamı

⁵² Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", Samsun, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 18-19, (2005), s. 329.

⁵³ a.g.m., s. 333.

⁵⁴ Aydın, a.g.m., s. 10.

olması, fikirlerinin geniş bir tabana yayılmasına neden olmuştur. Böylece Luther, özel olarak amaçlamamasına rağmen, Papalık kurumunun Hristiyan dünyasında tartışılır hale gelmesine yol açmıştır.⁵⁵

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Kilise'nin mevcut yapısı üzerinde değişiklik ve yenilik talep eden birçok akım ortaya çıkmıştır. Ancak Martin Luther öncülüğünde gerçekleşen Reformasyon hareketi, bazı yönleriyle diğer hareketlerden ayrılarak başarılı olmuştur. Öncelikle Reformasyon, diğer hareketlerin aksine, Katolik Kilisesi'nde bir bölünme yaratmıştır. Böylece Katolik Kilisesi içerisinde yer alan itirazcı unsurları dışarı taşımış ve Katolik Kilisesi'ne muhalif bir hareket ortaya çıkarmayı başarmıştır. Reformasyon'u diğer hareketlerden ayıran bir başka husus ise onun yarattığı bölünmeye kalıcı bir çözüm bulunamamış olmasıdır. Her ne kadar Reformasyon hareketi Batı Hristiyanlığına bütünüyle nüfuz edememiş olsa da birçok ülkede önemli başarılar elde etmiştir. Reformasyon hareketinin bu başarısı, Batı Hristiyanlığındaki bölünmenin kalıcı olduğunu göstermiş ve Avrupa literatürüne dinde çoğulculuk kavramının girmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁶

Dini nitelikli bir hareket olan Reformasyon'un birtakım siyasi sonuçları da olmuştur. Bunlardan ilki Kilise'nin siyasi ve sosyal etkisini kaybetmesi ve bu durumun Protestanlık ve Kalvinizm gibi yeni Hristiyan mezheplerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamasıdır. Söz konusu yeni mezhepler, Roma'nın etkisini kırmak isteyen Alman prenslikleri tarafından hızla benimsenmiş ve Roma Kilisesi'nin yanında Kilise ile iş birliği içerisinde olan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun da siyasi gücü zayıflamıştır.⁵⁷ Reformasyon sonrasında Kilise, siyasi meselelere karışmayan dini nitelikli bir kurum haline gelmiştir. Bunun dışında Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun zayıflaması, yeni Protestanlık mezhebini benimsemiş olan Alman Prenslarının güçlenmelerine ve bağımsız siyasi birimler olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Bu durum Almanya'nın birçok küçük devlete bölünmesi anlamına gelmektedir. Sözü geçen bölünmüşlük 19. asra kadar devam edecektir.⁵⁸

⁵⁵ Güven, a.g.m., s. 406-407.

⁵⁶ a.g.m., s. 406.

⁵⁷ Boran Karakaya, "30 Yıl Savaşları ve Ulus Devletin Doğuşu", *Akademik Perspektif*, 17 Ağustos 2011, <http://akademikperspektif.com/2011/08/17/30-yil-savaslari-ve-ulus-devletin-dogusu/>, (02.05.2020).

⁵⁸ Sander, a.g.e., s. 86-87.

Reformasyon ve ortaya çıkardığı sonuçlar, din-uluslararası ilişkiler etkileşiminin en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Kilise ve onun silahlı gücü konumunda bulunan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu Protestanlarla; Protestanlar da Kilise ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'yla dini korumak ve kurtarmak adına mücadele etmiştir. Bu noktada din üzerinden politik bir mücadeleye girildiğini ve her iki tarafın da dini, mücadelelerine meşruiyet kazandırma amacıyla kullandığını söylemek mümkündür. Kilise ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu mevcut durumlarını muhafaza etmeyi; Protestanlığı benimseyen Krallar ve Prensler ise Katolikliğe muhalefet eden yeni hareketi destekleyerek, Katolik Kilisesi'nin siyasi otoriteleri üzerindeki etkinliğini kırmayı amaçlamışlar ve dini bu amaçlarına ulaşmak adına kullanışlı bir araç olarak görmüşlerdir.⁵⁹

1.2.5. Augsburg Din Barışı

Reformasyon sürecini, tarihsel olarak dört döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, Worms Meclisi'nin toplandığı tarih olan 1521 ile İkinci Speyer Meclisi'nin toplandığı tarih olan 1529 yılları arasındaki dönemdir. İkincisi, İkinci Speyer Meclisi'nin toplandığı 1529 yılıdır. Üçüncüsü, İkinci Speyer Meclisi ile 1530 tarihli Augsburg Meclisi arasında kalan zaman dilimidir. Dördüncüsü ise Augsburg Meclisi ile başlayıp 1555 tarihli Augsburg Din Barışı ile sona eren dönemdir. Augsburg Din Barışı'nı tam manasıyla kavramak adına sözü geçen diğer üç dönemi kısaca incelemek faydalı olacaktır.⁶⁰

Worms Meclisi, hakkında çıkarılan aforoz ve yakalama kararlarını kabul etmeyerek, Kutsal Roma İmparatorluğu içerisinde güçlü bir konumda bulunan Saksonya Prensi III. Frederick'e sığınan Martin Luther'in, Papalık tarafından Frederick'ten talep edilmesi ancak Frederick'in bu talebi reddederek konuyu İmparator Şarlken'e taşıması sonucu Şarlken tarafından, Luther'in durumunu görüşmek üzere toplanmış bir meclistir. Bu mecliste alınan kararlar Luther'in aleyhinde olmuştur.⁶¹ Zira fikirlerinden

⁵⁹Şahin, a.g.e., s. 18.

⁶⁰ Meryem Önder, Augsburg İtikatnamesi ve Oluşum Süreci, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 123.

⁶¹ Murat Kaya, "Protestan Reformunun Almanya'da Ortaya Çıkış Süreci", *Anasay*, S. 11, (2020), s. 178.

vazgeçmeye çağırılan Luther, kutsal metinler ve insan aklı tarafından aksi ispatlanmadığı müddetçe fikirlerini savunmaya devam edeceğini beyan etmiştir.⁶²

Luther'in Worm Meclisi'nde alınan kararların ardından tehlikede olabileceğini düşünen Frederick, onu Şövalye George takma adıyla Wartburg Şatosuna kaçırmıştır.⁶³ Bir seneye yakın bir süre burada ikamet eden Luther, 6 Mart 1522 tarihinde Wartburg Şatosundan ayrılarak Wittenberg'e geri dönmüştür. Bu geri dönüş, her ne kadar tehlikeli bir durum olarak gözüксе de ilerleyen süreçte 1522-1523 yıllarında toplanan üç Nürnberg Meclisi'nden ikincisi, Luther'in lehine önemli kararlar içermektedir. Bu mecliste Luther hakkında verilen aforoz ve yakalama kararlarının başka bir mecliste görüşüleceği beyan edilmiş ve söz konusu kararlar ertelenmiştir. Bu durumu, Luther ve mücadelesinin elde ettiği başarının kabulü şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak Üçüncü Luther Meclisi'nde işler tersine dönmüştür. İkinci Nürnberg Meclisi'nde alınan kararlara rağmen Üçüncü Nürnberg Meclisi, Worms Meclisi kararlarının uygulanmasına hükmetmiştir. Yine de bu süreçte Reformasyon hareketi öylesine güçlenmiştir ki, Worms Meclisi'nde Luther aleyhine alınan kararların pratiğe dökülmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir.⁶⁴

Bu dönemde yaşanan önemli olaylardan biri de 1524 yılında başlayan Alman Köylü İsyanıdır. Dönemin Almanya'sının zorlu ekonomik şartları ve ağır vergiler altında ezilen köylüler prenslere karşı bir mücadeleye girişmişlerdir. Luther ilk etapta mücadelenin iki tarafına da sükûnet çağrısında bulunurken, ilerleyen süreçte köylülerin karşısında, prenslerin yanında bir pozisyonda konumlanmıştır.⁶⁵ Böylece Luther'in köylüler nezdindeki itibarı bir ölçüde azalırken, prensler üzerindeki etkisi iyiden iyiye artmıştır.⁶⁶

1526 yılında, Kilise'nin mal varlığını ele geçirmek isteyen Luther yanlısı prenslerin ve İmparator Şarlken'in girişimleriyle Reformasyon sorununun çözümü adına Birinci Speyer Meclisi toplanmıştır.⁶⁷ Bu mecliste, Worms Meclisi'nin Luther hakkında aldığı kararların ertelenmesine⁶⁸ ve imparatorluk genelinde bir meclis toplanıncaya dek

⁶² Hakan Olgun, "Reformasyon ve İslam Reformu Tasnifleri", *Milel ve Nihal*, C. 5, S. 2, (2008), s. 15.

⁶³ Kaya, a.g.m., s. 178.

⁶⁴ Önder, a.g.e., s. 26.

⁶⁵ Kaya, a.g.m., s. 178-179.

⁶⁶ Önder, a.g.e., s. 28.

⁶⁷ Hüseyin Erdem, Hristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 8.

⁶⁸ Kaya, a.g.m., s. 179.

prenslerin egemenlik alanlarında kalan bölgelerin dinini belirleyebilmesine karar verilmiştir. Yaklaşan Türk tehdidine karşı Alman prenslerinin desteğine ihtiyaç duyan Şarlken, onlarla dini hususlar üzerinde uzlaşabilmek adına bu tavizleri vermiş ve böylece Reform Kiliseleri'ne giden yolun kapısı aralanmıştır.⁶⁹

Birinci Speyer Meclisi'nin ardından Reform Kiliseleri kurulmaya devam ederken, birincisinde tam anlamıyla bir mutabakata varılamayan Speyer Meclisi'nin ikincisi 1529 yılında toplanmıştır. Bu mecliste Katolik Kilisesi'nin ve İmparatorluğun hedefi, Reformasyon hareketini kalıcı olarak engellemektedir. Bu tutuma karşılık Luther yanlısı prensler ise Katolik Kilisesi'nin Luther aleyhinde aldığı tüm kararları reddeden bir protesto eylemine girişmişlerdir. Söz konusu protesto eyleminin ardından, bu yeni akımın üyeleri Protestan olarak adlandırılmaya başlamıştır.⁷⁰

Speyer Meclisi'nden istediklerini alamayan Kilise ve İmparatorluk, 1530 yılında Augsburg şehrinde yeni bir meclisin toplanmasına karar vermişlerdir. Bu meclise Augsburg İtikatnamesi adıyla anılan ve Reformasyon hareketinin esaslarını içeren bir belge takdim edilmiştir. Söz konusu itikatnamenin Katolik düşünce sistemi ile uyuşan maddeleri Kilise tarafından onaylanırken, günahlarından arınmanın yalnızca imanla mümkün olabileceğini öngören ve Kilise'ye atfedilen kutsiyete eleştirel bir perspektiften yaklaşan maddeler kabul görmemiştir. Katolik Kilisesi'nin Augsburg İtikatnamesine karşı takındığı tutumun ardından, Katolikler ve Luther destekçileri arasında herhangi bir uzlaşa sağlanamayacağı gün yüzüne çıkmış ve Reformasyon mücadelesinin Katolik Kilisesi'nin dışına taşınması gerektiği anlaşılmıştır.⁷¹

Augsburg Meclisi'nde Reformasyon hareketinin destekçileri ile Katolik Kilisesi ve İmparatorluk arasında herhangi bir uzlaşuya varılamamasının ardından Protestanlar, Augsburg Meclisi'nden yaklaşık bir yıl sonra, Smalkald Birliği'ni kurmuşlardır. Smalkald Birliği'nin askeri ve politik açıdan önemli bir güce dönüşmesiyle birlikte, 1532 yılında Nürnberg Anlaşması ve 1539 yılında Frankfurt Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmalarla birlikte Protestanlar birtakım dini özgürlükler elde etmişlerdir. Öte yandan

⁶⁹ Önder, a.g.e., s. 30.

⁷⁰ Erdem, a.g.e., s. 8.

⁷¹ a.g.e., ss. 8-9.

iki taraf arasında, yeni bir konsil toplanıncaya dek bir uzlaşa sağlamak için 1540-1541 yıllarında üç adet görüşme düzenlenmiş ancak herhangi bir mutabakata varılamamıştır.⁷²

Her iki taraf da toplanacak yeni bir konsilde sorunların çözüleceği inancına sahiptir. Ancak konsilin muhteviyatı ile ilgili farklı düşünceler mevcuttur. Katolikler, toplanacak konsile Papa'nın da katılması gerektiğini düşünürken Protestanlar, Papa'nın dahil olmayacağı, söz hakkının iki taraf arasında eşit bir biçimde paylaştırılacağı bir konsil düzenlemesi gerektiği kanaatindeydi. Nitekim 1545 yılında Trent'te toplanan konsile Protestanlar, şartlarına uymadığı gerekçesiyle katılmayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine imparator, Protestanların konsile katılmaları için güç kullanmaya karar vermiştir. Bu kararın ardından, 1546-1547 yıllarında gerçekleşen Smalkald Savaşı'nda imparator, Protestan prensleri mağlup ederek, Smalkald Birliği'ni dağıtmayı başarmıştır. Ancak imparatorun bu zaferi, Katolikler ve Protestanlar arasındaki gerilimi sona erdirmeye yetmemiştir. Bunun üzerine imparator, 1547-1548 yıllarında, Augsburg Meclisi'ni toplamıştır. Augsburg Meclisi'nde, Katolikler ile Protestanlar arasında, *Augsburg İnterimi* olarak adlandırılan ve Reformasyon sonrası ortaya çıkan mezhep farklılıklarına Katolik Kilisesi tarafından kalıcı bir çözüm bulununcaya dek Almanya'da geçici bir dinsel birlik sağlamayı amaçlayan bir anlaşma sağlanmıştır. Ancak Augsburg İnterimi ne Katolikler ne de Protestanlar tarafından kabul görmüştür. Tam anlamıyla uygulanamayan Augsburg İnterimi, 1552 yılında İmparator Şarlken tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.⁷³

Tüm bu girişimlerin ardından Şarlken, Hristiyanlığın bu yeni kolunun askeri ya da politik yöntemlerle önüne geçilemeyeceğini anlamış ve bu husus ile ilgili sorumluluğu kardeşi I. Ferdinand'a devretmiştir. Bunun üzerine I. Ferdinand 1555 yılında Augsburg şehrinde bir meclis toplamaya karar vermiştir. Yaklaşık sekiz ay süren görüşmelerin ardından Augsburg Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Alman prensleri, Katolik ve Protestan mezheplerinden birini tercih etme hakkı elde etmiştir. Diğer bir deyişle, *cujus regio, ejus religio* (hükümdarın dini neyse, ülkesinin dini de odur.) ilkesi yürürlüğe

⁷² Önder, a.g.e., s. 128.

⁷³ a.g.e., ss. 128-129.

konmuştur.⁷⁴ Sözü geçen ilke, ulus devlete giden yolun ilk adımı olarak kabul edilmektedir.⁷⁵

Augsburg Anlaşması ile elde edilen Katolik veya Protestan mezheplerinden birini seçme hakkı, yalnızca idareciler için geçerli olmuştur. Sade vatandaşlar istedikleri mezhebe değil, idarecilerinin seçtiği mezhebe tabi olmak durumundadır. Bu durum, devlet adamları tarafından kontrol edilen kiliselerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Kiliselerin devlet adamları tarafından kontrol edilmesi, Avrupa'daki din-siyaset ilişkisinde köklü bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Zira önceki dönemlerde devletler dinin kontrolü altındayken, Augsburg Din Barış ile din devletlerin kontrolü altına girmiştir.⁷⁶

Augsburg Din Barış'ını, Avrupa siyasi tarihinin mihenk taşlarından biri olarak nitelemek mümkündür. Buna rağmen Augsburg Din Barış, muhteviyatında birçok eksiklik de barındırmaktadır.⁷⁷ Bu eksikliklerden ilki, Augsburg Din Barış ile Reformasyon'un ardından ortaya çıkan mezheplerden yalnızca Protestanlığın tanınmasıdır. Kalvinizm, Anabaptizm, Mennonites gibi mezhepler, Augsburg Din Barış'ının dışında bırakılmıştır. Bu durum, mezhepsel bir kutuplaşmayı tetikleyerek Batı Avrupa'da kalıcı bir barış ortamının tesis edilmesini engellemiştir. Diğer bir eksiklik ise "hükümdarın dini neyse, ülkesinin dini de odur." ilkesinin layıkıyla uygulanmamış olmasıdır. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak Almanya, Katolikler ve Protestanlar iki gruba ayrılmış ve 1618 yılında gelindiğinde sözü geçen iki grup arasında dini nitelikli bir iç savaş patlak vermiştir.⁷⁸

1.2.6. Otuz Yıl Savaşları

Geniş bir coğrafyada hüküm süren Kutsal Roma İmparatorluğu, bünyesinde birçok etnik grubu barındırmıştır. Bu grupları Kutsal Roma İmparatorluğu çatısı altında bir arada tutan unsur ise dindir.⁷⁹ Ancak Reformasyon hareketi ile birlikte ortaya çıkan

⁷⁴ a.g.e., ss. 129-130.

⁷⁵ Barış Özdal, "Diplomasi", der. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi I*, 3. b., Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 286.

⁷⁶ Şahin, a.g.e., s. 19.

⁷⁷ Karakaya, a.g.m.

⁷⁸ Özdal, a.g.e., ss. 287-288.

⁷⁹ R. R. Palmer, Joel Colton, *A History of The Modern World*, 7. b., New York: Van Hoffman Press, 1992, s. 140.

yeni dini akımlar, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bu din birliğine dayalı siyasi yapısı için büyük bir tehdit haline gelmişlerdir.⁸⁰ Bu tehlikeyi bertaraf etmek isteyen dönemin Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand, Protestanlığı baskı altına alarak Katolik dinini eski günlerine döndürmeyi ve bu yolla imparatorluğunun otoritesini yeniden tesis etmeyi amaçlamıştır. İşte bu karşı-Reformasyon girişimi Avrupa tarihinin en kanlı savaşlarından biri olan Otuz Yıl Savaşları'nın tetikleyici unsurudur.⁸¹

Otuz Yıl Savaşları, Avusturya Habsburgları, Danimarka, Fransa, İspanya, İsveç ve Alman prensliklerinin katıldığı, toplamda beş büyük savaştan oluşan bir savaşlar dizisidir.⁸² Her ne kadar Otuz Yıl Savaşları'nın dini boyutu ön plana çıksa da bu savaşlar dizisinde siyasi çıkarların daha etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Savaşa katılan tüm devletler ve prenslikler çıkarlarını maksimize etmek adına çabalamış ve bu uğurda dini bir araç olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bu durumun en belirgin örneği, dönemin Fransa başbakanı ve aynı zamanda Katolik bir din adamı olan Kardinal Richeliu'nun izlediği politikalar.⁸³

Kardinal Richeliu, devletin bekası adına kullanılan her türlü aracın meşru olduğunu söyleyen *raison d'état* kavramının fikir babasıdır. Bu kavramı Fransız dış politikasının temel ilkesi haline getirmiş ve ülkesinin çıkarları adına gaddarca kullanmıştır. Onun Fransa başbakanlığını üstlendiği dönem, Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand'ın karşı-Reformasyon girişiminde bulunduğu döneme denk gelmektedir. Aslında Katolik bir din adamı olan Richeliu'nun II. Ferdinand'ı desteklemesi ve onun Katolikliği eski şaşaalı günlerine geri döndürme fikrini benimsemesi beklenebilirdi. Ancak onun için Fransa'nın ulusal çıkarları, dini amaçlar da dahil olmak üzere her şeyden üstündür. Bu yüzden Richeliu, II. Ferdinand'ın bu girişiminin Fransa için büyük bir jeopolitik tehdit olduğunu kolaylıkla görmüştür. Ona göre karşı-Reformasyon girişimi, dini nitelikli olmaktan çok Kutsal Roma İmparatorluğu'nu Orta Avrupa'da başat bir güç haline getirmeyi ve Fransa'yı zayıflatmayı hedefleyen siyasi bir manevradır.⁸⁴

⁸⁰ Selam, a.g.e., s. 16.

⁸¹ Henry Kissinger, Diplomasi, çev. İbrahim H. Kurt, 16. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 51.

⁸² Karakaya, a.g.m.

⁸³ Şahin, a.g.e., ss. 22-23.

⁸⁴ Kissinger, a.g.e., ss. 50-51.

Savaşın Kutsal Roma İmparatorluğu'na büyük hasarlar verdiğini gören Richeliu, savaşın uzaması için tüm imkanları kullanmıştır. Örneğin, Otuz Yıl Savaşları'nın on birinci yılında, Fransa'da yaşayan Protestanlara ibadet özgürlüğü hakkı tanımıştır ki bu hak, Alman prenslerinin Kutsal Roma İmparatorluğu ile çatışmasının temel sebebidir. Bu manevra ile ülkesini Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yüzleşmek durumunda kaldığı iç karışıklıklara karşı garantiye alan Richeliu, dış politikada da önemli bir kozun sahibi olmuştur.⁸⁵

II. Ferdinand'ın ulusal çıkar kavramını tam manasıyla anlamaktan uzak bir görüntü çizmesi, Richeliu için Alman prenslere maddi ve siyasi yardım yapma fırsatı yaratmıştır. Böylece Fransa, merkezîyetçi Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı Alman prensliklerinin özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının savunucusu haline gelmiştir. Katolik bir din adamının böyle bir politika izlemesini öngörülebilir olarak nitelemek güçtür. Bir kardinalin, dönemin İsveç Kralı ve Protestan mezhebinin bir mensubu olan Gustav Adolf'a, Kutsal Roma İmparatorluğu ile savaşması için maddi yardımda bulunması, Avrupa siyasi tarihi açısından devrim niteliğindedir.⁸⁶

Richeliu'nun temel amacı, Kutsal Roma İmparatorluğu tarafından çevrelenmiş olan Fransa'yı bu durumdan kurtarmak, Avrupa'nın siyasi açıdan en güçlü hanedanı olan Habsburgları zayıflatmak ve Fransa sınırlarında güçlü bir siyasi yapının ortaya çıkmasını engellemektir. Bu nedenle Reformasyon hareketinin etkilerine rağmen dini duyguların hala ön planda olduğu bir dönemde, ahlaki ilkeleri göz ardı ederek ulusal çıkarlara odaklanan bir dış politika izlemiştir. Richeliu'nun bir devletle anlaşma yapmak için ortaya koyduğu tek şart, anlaşmanın Fransız ulusal çıkarlarına hizmet etmesidir. Zira Katolik Fransa'yı, ulusal çıkarları doğrultusunda hem Protestanlarla hem de Müslüman Osmanlı'yla masaya oturtmaktan çekinmemiştir.⁸⁷

Richeliu'nun getirdiği köklü değişiklikler, kaçınılmaz olarak eleştirilerin hedefi olmuştur. Söz konusu eleştiriler Richeliu'nun yeni dış politika anlayışını *reductio ad absurdum* (kendisini yalanlayacak kadar ahlak dışı ve tehlikeli bir görüş) olarak nitelemiştir. Esasen bu deyiş, Richeliu'nun dış politika ilkelerini tam anlamıyla

⁸⁵ a.g.e., s. 53.

⁸⁶ a.g.e., s. 54.

⁸⁷ a.g.e., s. 54.

özetlemektedir. Zira Richeliu, *raison d'etat*'yı temel dış politika ilkesi olarak benimseyerek din ve ahlaki göz ardı edilebilir hale getirmiştir.⁸⁸

Richeliu, sözü geçen eleştirilere göğüs gerebilmek adına, saraya yakın bir bilim adamı olan Daniel de Priezac'ı görevlendirmiştir. Eleştirilere Makyavelist bir bakış açısıyla yaklaşan Priezac, Richeliu'nun değil, Richeliu'ya karşı çıkanların büyük bir günah işlediklerini söylemiştir. Zira Priezac'a göre, Avrupa'daki Katolik ülkeler arasında dinini en iyi yaşayan ülke Fransa'dır ve bu yüzden Fransa'nın çıkarlarına hizmet etmek, aynı zamanda Katolik dininin de çıkarlarına hizmet etmektir. Dolayısıyla Richeliu'nun politikası Katolik dinine uygun ve son derece ahlaklıdır.⁸⁹

Richeliu'yu en ağır şekilde eleştiren isimlerin başında, Katolik din adamı Mathieu de Morgues gelmektedir. Morgues Richeliu'yu, Machiavelli'nin yolunu takip etmekle ve onun öğütlediği gibi şartlar istenilen hale gelene dek, dini dünyevi meselelere alet etmekle suçlamıştır. Aslında Morgues suçlamalarında haklıdır. Zira Richeliu, dini tam olarak Morgues'in bahsettiği şekilde kullanmaktadır. Ancak Richeliu için önemli olan Fransa adına ortaya koyduğu hedeflere ulaşmaktır ve bu uğurda kullanacağı her aracın, amacı tarafından aklandığına inanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Richeliu'yu modern devlet sisteminin öncüsü olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü yaratıcısı olduğu *raison d'etat* doktrinini, Orta Çağ'ın evrensel moral ilkeleri yerine ikame etmeyi başarmış ve Avrupa diplomasisini bütünüyle değiştirmiştir.⁹⁰

Richeliu'nun izlediği dış politika ile Fransa, topraklarını genişletmiş ve Avrupa siyasetinde söz sahibi bir devlet haline gelmiştir.⁹¹ Avrupa siyasi tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Otuz Yıl Savaşları ise yepyeni bir uluslararası sistemin temel ilkelerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁹²

1.3. Vestfalya Barışı: Yeni Bir Uluslararası Düzenin Doğuşu

Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren 1648 tarihli Vestfalya Barışı, Katolik Fransa'nın Münster'de, Protestan İsveç'in ise Osnabrück'te, Kutsal Roma İmparatorluğu

⁸⁸ a.g.e., s. 56.

⁸⁹ a.g.e., s. 56.

⁹⁰ a.g.e., ss. 56-57.

⁹¹ a.g.e., s. 57.

⁹² K. J. Holsti, *Taming The Sovereigns Institutional Changes In International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 122.

ile imzaladığı iki antlaşmadan oluşmaktadır. Gerek Avrupa siyasi tarihi gerekse de Uluslararası İlişkiler disiplini için çok önemli bir yere sahip olan Vestfalya Barışı'nı, Otuz Yıl Savaşları'nın siyasi boyutunun belgesi olarak nitelemek mümkündür.⁹³

Vestfalya Barışı'nın kökeninde Reformasyon hareketi yatmaktadır. Vestfalya Barışı'nı karakterize eden egemenlik, müdahale etmeme, self-determinasyon ve toprak bütünlüğü gibi terimler, esasen Reformasyon hareketinin ürünleridir.⁹⁴ Bu nedenle Reformasyon hareketinin başarıya ulaşmadığı bir düzlemde, Vestfalya Barışı'nın da ortaya çıkmayacağını söylemek mümkündür.⁹⁵

Vestfalya Barışı'nın temel hedefi, yönetim açısından bağımsız olan, egemen ulus-devletler ortaya çıkarmak ve bu devletleri uluslararası düzenin ana siyasi aktörü olarak konumlandırmaktır. Bu hedefe ulaşmak adına Vestfalya Barışı ile bir devletin hakimiyeti altında bulunan bölgenin dinine, başka bir devletin müdahale etmesinin önlenmesi; *cujus regio ejus religio* ilkesi çerçevesinde, yöneticilere yönettikleri devletin dinini belirleme hakkı tanınması ve dini kurumların dünyevi meselelerin dışında bırakılması gibi birtakım önlemler hayata geçirilmiştir. Söz konusu önlemler ile din, devletler tarafından özelleştirilebilir ve millileştirilebilir hale gelmiştir.⁹⁶

Yöneticilerin dini meselelerde karar verici konuma gelmesiyle birlikte din, uluslararası ilişkiler üzerindeki başat rolünü kaybetmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, Avrupa'da egemen ulus-devletlerden oluşan bir bölgesel devletler sistemi ortaya çıkmıştır. Söz konusu sistem, üç temel kavram üzerinden şekillendirilmiştir. Bunlardan ilki, uluslararası sistemin sürekliliği açısından elzem olan güç dengesidir. İkincisi, uluslararası sistemin kurumsallaşması ve uluslararası diplomasıdır. Üçüncüsü ise uluslararası hukuktur.⁹⁷

Devletlerin uluslararası ilişkilerdeki tek meşru aktör kabul edilmesi, din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını ve din savaşlarının sona ermesini zorunlu kılmaktadır.

⁹³ Ludwig Gelot, *Religion Confronts Westphalian International Relations Theory*, (Yüksek Lisans Tezi), Aberystwyth: University Of Wales Department of International Politics, 2006, s. 12.

⁹⁴ Selam, a.g.e., s. 18.

⁹⁵ Daniel Philpott, "The Religious Roots of Modern International Relations", *World Politics*, C. 52. S. 2, (2000), s. 206.

⁹⁶ Jane V. Lindsay, "Learning From Their Mistakes: Some Implications of International Relations Scholarship For The Study Of Religion", *Journal Of Contemporary Religion*, C. 29, S. 2, (2014), s. 207.

⁹⁷ Ines-Jacqueline Werkner, "Religion and Its Importance in International Politics: A Case Study of 2008 Russian-Georgian War", *Caucasian Review of International Affairs*, C. 4, S. 3, (2010), s. 239.

Bu durumun Katolik Kilisesi'nin uluslararası arenadaki etkinliğini en aza indirgeyeceği şüphe götürmez bir gerçektir. Bu nedenle söz konusu dönemde Papalık görevini üstlenen 10. Innocentius Vestfalya Barışı'nı; adaletsiz, ahlaksız, kanunsuz ve lanetli gibi sıfatlarla niteleyerek kesin bir dille reddetmiştir.⁹⁸

Vestfalya Barışı, Machiavelli'nin felsefesiyle başlayan ve Reformasyon sürecinde iyice belirgin hale gelen, yönetim açısından bağımsız, rasyonel bir biçimde hareket eden ve maddi unsurlara dayalı bir yol haritasına sahip olan ulus-devletler ve devletlerarası ilişkiler kurmak için, rasyonel bir uluslararası yapı inşa edilmesi gerektiğini ifade eden paradigmanın bir ürünüdür. Zira Vestfalya Barışı ile bir yandan din siyasetin dışına itilip özel alana sıkıştırılırken diğer yandan da sadece maddi çıkarları doğrultusunda hareket eden ulus-devletlerin temel aktör olduğu bir "uluslararası ilişkiler" konsepti doğmuştur.⁹⁹

Dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki başat konumunu kaybetmesi, Rönesans ve Reformasyon ile ortaya çıkan sekülerleşme ve modernleşme süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Sözü geçen süreçler, Vestfalya Barışı ile ortaya çıkan uluslararası sistemin dayandığı dört temel varsayımın kurumsallaşmasıyla beraber uluslararası ilişkilerde kilit bir role sahip olmuşlardır. Bu varsayımlardan ilki, devletleri uluslararası ilişkilerin yegâne meşru aktörü olarak kabul eden varsayımdır. İkincisi, devletlerin dış politikaları aracılığıyla başka herhangi bir devletin egemenlik alanındaki din-siyaset ilişkisine etki etmeye çalışmayacakları varsayımdır. Üçüncüsü, dini kurumların yalnızca kendi işlevlerini tatbik edecekleri varsayımdır. Dördüncüsü ise Kilise ve devletler arasında, siyasi açıdan güçlü ve keskin bir ayırım bulunduğu varsayımdır.¹⁰⁰

Özetle Vestfalya Barışı, Rönesans ve Reformasyon gibi sekülerleştirici süreçlerin etkisinde inşa edilen ve seküler niteliğiyle 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar uluslararası arası ilişkilerin temel niteliklerini belirleyen bir siyasi otorite yapısıdır.¹⁰¹

⁹⁸ a.g.m., s. 239.

⁹⁹ Lindsay, a.g.m., s. 207.

¹⁰⁰ Jeffrey Haynes, "Religion in Foreign Policy", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2017, s. 5., <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.380>, (02.07.2020).

¹⁰¹ Daniel Philpott, "The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations", *World Politics*, C. 55, S. 1, (2002), s. 79.

Vestfalya Barışı, Avrupa diplomasi tarihinde Orta Çağ'ın bitişini ve modern dönemin başlangıcını simgelemektedir. Vestfalya Barışı'nın ardından din, diplomasideki belirleyici konumunu büyük ölçüde kaybetmiş ve dini unsurlar diplomasinin dışına itilmiştir. Böylece devletlerin dış politikaları vasıtasıyla ulaşmak istedikleri gerçek hedefler gün yüzüne çıkmıştır. Zira 1648 yılından önce din, devletlerin gerçek hedeflerini gizlemek için arkasına saklandıkları bir duvar işlevi görmektedir.¹⁰²

Vestfalya Barışı'nın en önemli özelliği, dini uluslararası ilişkiler alanından uzaklaştırma yolunda atılan en büyük adımlardan bir olmasıdır. Antlaşmaya taraf olan devletler, dini unsurlar ile uluslararası ilişkilerin iç içe geçtiği koşullarda, ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmenin çok zor olacağı hususunda uzlaşmışlardır. Bu nedenle, adları Vestfalya Barışı ile birlikte anılan modern devletler sistemi ve egemenlik gibi unsurların, din olgusunun uluslararası ilişkilerin dışına itilmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Rönesans ve Reformasyon hareketleriyle başlayan ve Vestfalya Barışı ile iyiden iyiye belirgin bir hal alan dini siyasetin dışına itme süreci, ilerleyen dönemlerde Aydınlanma Çağı'nın pozitivist düşünce sistematığıyla güçlenerek zirveye çıkmıştır.¹⁰³

1.3.1 Aydınlanma Çağı

18. yüzyıl, Avrupa siyasi tarihinde çok önemli bir konuma sahiptir. İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile ekonomi alanında kendini gösteren değişim dalgası, Fransız Devrimi ile siyasi bir boyut kazanmış ve toplumsal hakimiyet, monarşilerden burjuvaziye doğru kaymaya başlamıştır. Bu değişim süreci, yaklaşık üç yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. 15. yüzyılda Rönesans ile sanat ve bilimde, 16. yüzyılda Reformasyon ile dinde ve 17. yüzyılda Kartezyen Felsefe ile düşünsel hayatta yaşanan köklü değişimler, 18. yüzyıla gelindiğinde ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Aydınlanma Çağı da Rönesans ile başlayan bu köklü değişim dalgasının bir parçasıdır. Kökeninde Rönesans, Reformasyon ve Kartezyen Felsefe bulunan

¹⁰² Şahin, a.g.e., s. 30.

¹⁰³ Hanedar, a.g.e., s. 22-23.

Aydınlanma felsefesi,¹⁰⁴ geleneksel dine savaş açmış ve onun yerine insan aklının süzgecinden geçmiş yeni bir din olan deizmi ya da ateizmi ikame etmiştir.¹⁰⁵

Aydınlanma Çağı, dini nitelikli unsurların bireysel ve toplumsal hayattan dışlandığı bir dönem olmuştur. Kutsiyet atfedilen dini unsurların insan hayatından dışlanması, yeni kutsalların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aydınlanma Çağı'nda kutsal olan Tanrı değil, doğa ve insandır. Diğer bir deyişle, Aydınlanma Çağı'nda, önceki dönemlerde kutsal olarak nitelenen ilahi unsurların yerine, akıl ile algılanabilecek yeni kutsallar ikame edilmiştir. Bu durum insan aklına atfedilen önemi büyük ölçüde arttırmıştır.¹⁰⁶ Aydınlanma düşünürleri, insanın mutluluğa ulaşmasının yolunun, aklını kullanmasından geçtiğini iddia etmişlerdir. İnsan, aklını kullanarak kendi doğasını keşfedecek ve bu keşif, mükemmel topluma giden yolun kapısını aralayacaktır.¹⁰⁷

Aydınlanma Felsefesi, siyaset alanında önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle Dünya Tarihi için bir kırılma noktası olan 1789 tarihli Fransız Devrimi'nde, Aydınlanma Felsefesi'nin izlerini bulmak mümkündür. Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkan ilahi unsurları dışlama ve akıl ile kavranabilecek somut unsurlara kutsiyet atfetme durumu, Fransız Devrimi'nde genel irade kavramının, devrimin öncüleri tarafından kutsanması ile kendini göstermiştir. Bu noktada genel iradenin Orta Çağ'da Katolik Kilisesi'nin siyasi hayatta sahip olduğu konuma yükseldiğini söylemek mümkündür. Böylece Orta Çağ'da insanların uğruna kendilerini feda edecekleri bir konumda bulunan din, Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi ile beraber yerini vatan ve millet kavramlarına devretmiştir. Orta Çağ'da siyasette ve uluslararası ilişkilerde belirleyici olan unsur din iken, bu dönemden sonra belirleyici olan unsurlar ulus ve devlet olmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Leyla Gizem Eren, "Mitlerin Kendini Yeniden Üretimi: Aydınlanma Felsefesinden Aydınlanma Projesine", Ankara, *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, (2017), ss. 116-117.

¹⁰⁵ Sami Zariç, "Tarihsel Kökeninden Ülkelere ve Türlerine Göre Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti", Isparta, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/3, S. 28., s. 39.

¹⁰⁶ Hanedar, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁷ Fatma Teker, *Dış Politikada Din Faktörü: İsrail Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 20.

¹⁰⁸ Hanedar, a.g.e., s. 23.

Aydınlanma Çağı'nda din ve siyaset arasındaki ilişkiyi tam anlamıyla kavrayabilmek adına Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Jean Jacques Rousseau gibi düşünürlerin fikirlerini irdelemek faydalı olacaktır.¹⁰⁹

Hobbes'a göre, bir toplumun dini yasalarla yönetilebilmesi, ancak bu yasaların bizzat Tanrı tarafından bildirilmesi ile mümkündür. Aksi durumda toplum için geçerli olan yasa, kaynağını toplumsal bir sözleşmeden alan akıl yasasıdır. Akıl yasasının temel amacı, toplumu devlete itaat etmeye yönlendirerek, barış ortamını sağlamak ve toplumsal düzeni tesis etmektir. Akıl yasası ile kurulan bir devlette siyasi egemenlik bütünüyle devletin elinde olmalıdır. Bu nedenle Kilise de varlığını devletin siyasi hakimiyeti altında sürdürmelidir. Manevi hayatın bir parçası olan Kilise'nin, akıl yasası ile kurulan bir devlete karşı siyasi bir otorite haline dönüşmesi, siyasi ve toplumsal düzende önemli aksaklıklara neden olacaktır. Bu durumun önüne geçmek için Kilise tüm işleyişiyle devletin kontrolü altında bulunmalıdır.¹¹⁰

John Locke, din ve devleti iki ayrı kurum olarak tanımlamaktadır. Locke bu ayrımı, söz konusu iki kavramın içeriklerine ve işlevlerine dayanarak yapmıştır. Zira din kavramı, insanların sonraki hayatlarıyla ilgiliyken, devlet kavramı, mevcut hayatlarıyla ilgilidir. İki farklı dünyaya ait olan bu iki kavramın gerek yapısal olarak gerekse de işleyişleri bakımından farklı noktalarda konumlanmaları gerekmektedir. Toplumsal bir sözleşmeye dayanarak oluşturulan devlet kurumunun temel görevi, insanların sahip oldukları hakları korumak ve geliştirmektir. Sebebi her ne olursa olsun devlet, bu işlevinin ötesine geçmemelidir. Dolayısıyla siyasi yapı ile dini hayatın iç içe geçmesi söz konusu değildir. Locke bu durumu üç gerekçe ile gerekçelendirmektedir. Bunlardan ilki, Tanrı'nın hiç kimseye herhangi bir inanç sistemini cebren kabul ettirme hakkı tanımamış olmasıdır. İnsanların sahip olmadığı bir hakka, insanların müşterek bir iradeyle ortaya çıkardıkları bir yapının sahip olması söz konusu değildir. İkincisi, insan doğasının herhangi bir dini inancı, dayatma sonucu kabullenmeye yatkın olmamasıdır. Locke'a göre hakiki din, aklın ve kalbin tam anlamıyla ve samimiyetle ikna edilmesine bağlıdır. Devlet otoritesiyle herhangi bir inanç sistemi yaratmak ya da mevcut herhangi bir inanç sistemini yok etmek mümkün değildir. Üçüncüsü ise insanların inançlarını, kanunlar ve kurallar

¹⁰⁹ Teker, a.g.e., s. 20.

¹¹⁰ Ertan Aslan, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau'da Din-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, ss. 56-57.

aracılığıyla etkileme potansiyeline sahip olan devlet kurumunun, bu yolla ortaya çıkaracağı herhangi bir inanç sisteminin dini açıdan işlevsiz ve geçersiz olacağıdır. Zira bu şekilde ortaya çıkan herhangi bir inanç sisteminin, insanlara manevi kurtuluşa giden yolda rehberlik etmesi olanaksızdır.¹¹¹

Özetle, Locke için devletin asli görevi, insanların düşüncelerinin ve inançlarının sağlamasını yapmak değil, onların can ve mal güvenliğini muhafaza etmektir. Bu nedenle devlet, himayesi altındaki tüm inanç sistemlerine karşı aynı tutumu takınmalı, içlerinden herhangi birinin avantajlı ya da dezavantajlı bir konumda bulunmasına engel olmalıdır.¹¹²

Locke, din-siyaset etkileşimini incelerken, Kilise'yi de araştırma öznelereinden biri olarak ele almıştır. Kilise'yi kabaca birlikte ibadet etme amacı taşıyan insanların oluşturduğu topluluk olarak tanımlayan Locke, bu topluluğun varoluş amacından sapmasını sakıncalı bir durum olarak nitelemiştir. Yapısı ve işleyişi bakımından temel görevi ibadet olan Kilise, bu dünyaya ait meselelerle ilgilenmemelidir. Zira bu dünya ile ilgili tüm meselelerin sorumluluğu devlet kurumuna aittir. Öte yandan Locke, bir insan topluluğu olarak tanımladığı Kilise'nin, kurallara riayet etmeyen üyelerine birtakım yaptırımlar uygulayabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu yaptırımlar, Kilise ile sınırlı kalmalı, kişinin gündelik yaşamı için herhangi bir engel teşkil etmemelidir. Ayrıca Kilise, yaptırımlarını yalnızca üyelerine karşı uygulayabilecektir. Kilise, mensubu olmayan bireylere karşı hoşgörü ile yaklaşmaktan başka bir seçeneğe sahip değildir.¹¹³

Montesquieu'ya göre din, siyasi ve sosyal yapının mevcudiyetinin muhafaza edilmesine önemli katkılarda bulunan bir faktördür. Roma İmparatorluğu'nun sıkıntılı süreçlerini inceleyen Montesquieu, bu dönemlerde Roma'yı bir arada tutan en önemli unsurlardan birinin din olduğuna kanaat getirmiştir. Dinleri sahte ve gerçek dinler şeklinde iki kategoriye ayırarak ele alan Montesquieu'ya göre, bir din sahte dahi olsa devlet ve toplum için yararlı olabilir. Zira önemli olan dinin gerçek veya sahte olması değil, toplumun mevcut sosyolojik yapısıyla uyumlu olmasıdır. Bu durum,

¹¹¹ Ferhat Akdemir, "John Locke'ta Hoşgörü Bağlamında İnanç Özgürlüğü Problemi ve Din-Devlet İlişkisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 Bahar, S. 27, ss.138-139.

¹¹² a.g.m., ss.139-140.

¹¹³ a.g.m., ss. 140-141.

Montesquieu'nun dinin doğa ötesini boyutunu göz ardı ederek, yalnızca dünyevi boyutunu ele aldığını kanıtlar niteliktedir.¹¹⁴

Montesquieu, hangi dinin hangi toplum için uygun olduğu sorusuna cevap ararken, iklim, coğrafya ve devletin mevcut yönetim şekli gibi unsurların bu hususta önemli bir paya sahip oldukları kanaatine varmıştır. Söz konusu unsurlara dayanarak, Anglikanlığın İngiltere, Katolikliğin ise Fransa için uygun olduğunu söyleyen Montesquieu, cumhuriyetler için Protestanlığın, monarşiler için Katolikliğin, despotik yönetimler için de İslamiyet'in uygun olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁵

Kilise'nin devlet içerisindeki durumunu da inceleyen Montesquieu, Kilise'nin tüm yapısı ve işleyişiyle devlete bağlı olması fikrini de Kilise ve devletin birbirlerinden bütünüyle ayrılması fikrini de reddetmiştir. Dinin dünyevi işlevlere de sahip olduğunu söyleyen Montesquieu'ya göre bu işlev, insanların bu dünyadaki mutluluklarına katkıda bulunmaktır. Devlet kurumunun da temel amaçlarından birinin bu olması nedeniyle Montesquieu, din ve siyasetin ya da diğer bir deyişle Kilise ve devletin söz konusu amacı gerçekleştirmek adına müşterek bir noktada buluşabileceklerini iddia etmektedir. Montesquieu'ya göre, ortaya koyduğu bu yaklaşımın sağlıklı bir biçimde işlemesi için, dini ve siyasi yetkilerin tek elde toplanmaması ve dini kanunlar ile hukuki kanunlar arasında net bir ayrım yapılması gerekmektedir. Tüm bu bilgilerin ışığında, Montesquieu'nun dinin bireyler üzerindeki etkilerini ve doğa ötesi muhtevisiyatını göz ardı ettiğini ve onu, siyasal ve toplumsal hayatı düzenleyen bir unsur olarak ele aldığını söylemek mümkündür.¹¹⁶

Jean Jacques Rousseau, din-siyaset etkileşimini, ortaya koyduğu sivil din kavramı üzerinden incelemiştir. Esasen Rousseau'nun sivil din kavramı, Aydınlanma Çağı'nın hâkim düşünce sistematiğine aykırı bir niteliğe sahiptir. Aydınlanma Çağı düşünürleri, ekseriyetle aklın önemini vurgulayarak, seküler bir toplum tahayyül eden ve dini geri plana iten bir anlayış içerisinde olduklarıdır. Ancak Rousseau, çağdaşlarından farklı olarak, dine

¹¹⁴ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 1. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017, s. 222.

¹¹⁵ a.g.e., ss. 222-223.

¹¹⁶ a.g.e., ss. 223-224.

karşı pozitif bir bakış açısına sahiptir. Rousseau için din, toplumsal ve siyasal yaşam için zaruri bir ihtiyaçtır.¹¹⁷

Rousseau'nun sivil din kavramını ortaya koymasında iki temel amaç vardır. Bunlardan ilki, siyasi erki din vesilesiyle meşrulaştırmaktır. İkincisi ise din ve devlet kavramları arasındaki çatışmanın önüne geçmektir. Rousseau, din kavramını üç kategoriye ayırarak incelemiştir. Bunlar rahip dini, insanlık dini ve yurttaş dinidir. Rahip dinini reddeden Rousseau, diğer iki din türüne karşı ise, siyasi açıdan kusurlu bulmasına rağmen pozitif bir bakış açısına sahiptir. Rousseau'nun sivil din kavramı, insanlık dininin ve yurttaş dininin pozitif yönlerine odaklanarak, onları tek bir çatı altında birleştirmeyi hedeflemektedir. İnsanlık dininin muhteviyatında bulunan evrensel ahlaki kaygıları, yurttaş dininin de üyelerine empoze ettiği kamusal aidiyeti olumlu faktörler olarak gören Rousseau, bunları sivil din kavramı ile sentezlemiştir.¹¹⁸

Rousseau'ya göre, devletler mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek için, kendi sivil dinlerini yaratmaya ve bu dini toplumlarına dayatmaya mecburlardır. Aksi takdirde toplumsal düzen ve dayanışma ortamı ortadan kalkacak ve böylece toplumsal bölünme tehlikesi baş gösterecektir. Bu nedenle sivil dinin içeriği doğa ötesi unsurlardan ziyade, insanları iyi birer birey ve vatandaş olmaya sevk eden sosyal unsurları kapsamaktadır. Sivil dinin içeriğini belirlemek, siyasi erkin sorumluluğu altındadır. Rousseau'ya göre sivil din, iyilerin mükafatlandırıldığı, kötülerinse cezalandırıldığı ölüm sonrası bir hayata inanç, toplumsal sözleşmenin ve kanunların üstünlüğüne vurgu gibi anlaşılması kolay ilkeler içermelidir. Sivil dinin olumsuz bir bakış açısıyla yaklaştığı tek husus hoşgörüsüzlüktür. Sivil dinde, her ne sebepten olursa olsun, hoşgörüsüzlük reddedilmektedir.¹¹⁹

1.3.2. Vestfalya Sonrası Dönemde Din-Uluslararası İlişkiler

Vestfalya Barışı'ndan sonraki süreçte oluşturulan uluslararası düzenlerde de dine belirleyici bir rol verilmemiştir. Ancak din, devletlerin ulusal çıkarlarına ulaşmak adına kullandıkları bir araç olarak uluslararası ilişkilerdeki varlığını devam ettirmiştir.¹²⁰

¹¹⁷ Ferhat Akdemir, "Jean Jacques Rousseau'da "Sivil Din" Tasarımı Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 Bahar, S. 29., ss.284-285.

¹¹⁸ a.g.m., s. 294.

¹¹⁹ a.g.m., ss. 295-296.

¹²⁰ Şahin, a.g.e., ss.33-34.

Napolyon Savaşları'nın ardından oluşturulan Viyana Düzeni'nde Avrupalı devletlerin Osmanlı ile kurdukları ilişkiler bu durumun güzel bir örneğidir. Bu dönemde Avrupa devletleri ile Osmanlı arasındaki ilişki incelendiğinde, din olgusunun belirleyici bir işleve sahip olmadığı görülmektedir. Zira söz konusu dönemin önemli uluslararası sorunlarından biri olan Kırım sorununda, İngiltere ve Fransa'nın, Viyana Düzeni ile ortaya çıkan güç dengesini muhafaza edebilmek adına, Hristiyan Rusya'nın karşısında konumlanıp, Müslüman Osmanlı'yla ittifak yaptıkları görülmektedir. Ancak aynı dönemde Avrupalı devletler, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanları gerekçe göstererek, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi düzenlemeleri Osmanlı'ya dayatmışlardır. Diğer bir deyişle Viyana Düzeni'nde din, ulusal çıkarları için Osmanlı'nın içişlerine müdahale etmeyi hedefleyen Avrupa devletlerinin elinde, kullanışlı bir araç işlevi görmüştür. Yine aynı dönemde din, Batılı devletlerin Afrika'da giriştikleri sömürgecilik faaliyetlerinde de yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Günümüzde Afrika'da büyük bir Hristiyan nüfusun yaşaması, bu durumun bir sonucudur.¹²¹

I. Dünya Savaşı ve savaşın ardından oluşturulan Versay Düzeni, din-uluslararası ilişkiler etkileşimi açısından Viyana Düzeni ile paralellik göstermektedir. I. Dünya Savaşı, aynı dine mensup devletlerin birbirleriyle savaştıkları ve farklı dine mensup devletlerin iş birliği içinde oldukları bir savaş olmuştur. Bu nedenle, I. Dünya Savaşı'nda dine belirleyici bir rol atfedilmediğini söylemek mümkündür. Ancak dinin ulusal çıkarlara ulaşmak adına bir araç olarak kullanılması durumu, I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Bu durumun en belirgin örneği, Osmanlı Padişahı'nın sahip olduğu Halifelik sıfatına dayanarak cihat ilan etmesidir. Yine İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarında yaşayan ve azınlık konumunda bulunan dini grupları manipüle ederek Osmanlı'ya karşı kışkırtmaları da I. Dünya Savaşı'nda dinin ulusal çıkarları gerçekleştirmek adına bir araç olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Din olgusunun uluslararası ilişkiler içerisindeki bu durumu, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Versay Düzeni'nde de devam etmiştir. Ulusal çıkarlar etrafında şekillendirilen Versay Düzeni'nde din, belirleyici bir rol edinememiş ve ulusal çıkarlar için kullanışlı bir araç olmaktan öteye gidememiştir.¹²²

¹²¹ Mehmet Emin Çağırın, “Din ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, der. Haydar Çakmak, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 301-302.

¹²² Şahin, a.g.e., ss. 43-44.

İkinci Dünya Savaşı ve savaşın ardından oluşturulan Yalta Düzeni'nde de din, göz ardı edilen bir unsur olmuştur. İkinci Dünya Savaşı da aynı dine mensup devletlerin birbirleriyle savaştıkları ve ulusal çıkarlar adına farklı dine mensup devletlerin birbirleriyle iş birliği yaptıkları bir savaş olmuştur. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'na benzer bir biçimde, II. Dünya Savaşı'nda da dinin göz ardı edildiğini söylemek mümkündür.¹²³ Bu durum, savaşın ardından kurulan Yalta Düzeni için de geçerlidir. Soğuk Savaş olarak da adlandırılan bu dönem, dini değil jeopolitik temelli bir mücadeleye sahne olmuştur. Ancak Vestfalya Barışı'ndan beri süregelen dinin ulusal menfaatleri gerçekleştirmek adına bir dış politika aracı olarak kullanılması durumunun bu dönemde de devam ettiğini söylemek mümkündür.¹²⁴ Özellikle Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu ideoloji nedeniyle dini reddetmesi, dinin ABD için son derece kullanışlı bir dış politika aracı haline gelmesine yol açmıştır. İlk olarak, dini reddeden Sovyetler Birliği'ne karşı bir kamuoyu tepkisi yaratabilmek için onu “şeytanın imparatorluğu” şeklinde lanse eden ABD, ardından Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanını sınırlamak amacıyla yürürlüğe koyduğu çevreleme politikasında da dini kullanmıştır. Sovyetler Birliği'ne komşu ülkelerde ABD'nin destekçisi olacak yönetimlerin başa gelmesini amaçlayan ve Yeşil Kuşak projesi olarak adlandırılan bu politika doğrultusunda ABD, kendi ulusal menfaatlerine uygun bir biçimde hareket edeceğini düşündüğü İslami yönetimlere kendi ülkelerinde iktidara gelmeleri hususunda destek vermiştir. ABD'nin İran ve Afganistan gibi ülkelerde dini yönetimlerin kurulmasında rol oynaması, sözü geçen Yeşil Kuşak projesinin bir sonucudur.¹²⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, din-uluslararası ilişkiler etkileşiminde din lehine birtakım değişiklikler de gözlemlenmektedir. Bu dönemde artan sömürgecilik faaliyetleri, sömürgeleştirilen bölgelerde dini motivasyonlu birtakım hareketlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹²⁶ Bu hareketlerin ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur: İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi Batı kökenli ideolojiler, üçüncü dünya ülkeleri arasında hızla yayılmıştır. Ancak bu ideolojiler, söz konusu ülkelerin toplumsal sorunlarına çözüm üretme konusunda yetersiz kalmışlardır.

¹²³ Çağırın, a.g.m., s. 302.

¹²⁴ Elizabeth Shakman Hurd, “The Political Authority of Secularism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 10 (2), (2004), s. 240.

¹²⁵ Çağırın, a.g.m., s. 303.

¹²⁶ Jeffrey Haynes, “Religion and International Relations After 9/11”, *Democratization*, C. 12, S. 3, (2006), s. 401.

Bu nedenle 1980'lerden itibaren üçüncü dünya ülkelerinde dini motivasyonlu siyasal hareketler popüler hale gelmeye başlamıştır.¹²⁷ Bu durumun en belirgin örneği Siyasal İslam'ın yükselişidir. Batı kökenli bir ideoloji olan milliyetçiliğin Araplar tarafından benimsenmesi ile ortaya çıkan Arap milliyetçiliği, Orta Doğu'da büyük bir başarısızlığa uğramıştır. Bu durum, Batı'nın sömürgeciliğine karşı girişilen mücadelenin en önemli unsurlarından biri olan Siyasal İslam'ı, Arap dünyasının bir numaralı ideolojisi haline getirmiştir. Siyasal İslam, günümüzde dahi Orta Doğu'nun en etkili ideolojilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁸

Ayrıca Yahudi İsrail devleti ile Müslüman Arap devletleri arasında yaşanan çatışmalar ve 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi gibi hususlar da Soğuk Savaş dönemi itibarıyla dinin, Uluslararası İlişkiler disiplini için hesaba katılması gereken bir unsur olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹²⁹ Özellikle İran İslam Devrimi, Uluslararası İlişkiler uzmanları/çalışanları açısından son derece dikkat çekici bir husustur. Dinin göz ardı edildiği bir dönemde gerçekleşen bu devrim, Uluslararası İlişkiler uzmanlarının/çalışanlarının ajandalarına din unsurunu eklemelerine neden olmuş ve bu tarihten sonra dinin uluslararası ilişkiler için önemli bir faktör olduğuna dair çeşitli çalışmalar literatürdeki yerini almıştır. Ayrıca modern dönemin ilk din temelli devriminin gerçekleştiği İran da din-uluslararası ilişkiler etkileşimini konu edinen çalışmalarda, en popüler araştırma öznesi haline gelmiştir.¹³⁰

1.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Din-Uluslararası İlişkiler

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemde meydana gelen Siyasal İslam'ın yükselişi, Yahudi İsrail devletinin kurulması ve İran İslam Devrimi gibi hadiseler, dinin uluslararası ilişkiler alanında görünürlüğünün artmasına neden olmuştur. Din-uluslararası ilişkiler etkileşiminde, din lehine yaşanan bu gelişmeler, Soğuk Savaş sonrası dönemde artarak devam etmiştir. Bu durumu tetikleyen

¹²⁷ Jonathan Fox, "The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and Revolutionary Wars, 1945-2001", *Journal of Peace Research*, C. 41, S. 6, (2004), s. 718.

¹²⁸ Haynes (2006), a.g.m., s. 401.

¹²⁹ a.g.m., s. 401.

¹³⁰ Jeffrey Haynes, "Religion and Foreign Policy Making in the USA, India and Iran: Towards a Research Agenda", *Third World Quarterly*, C.29, S. 1, (2007), ss. 156-157.

birçok faktör mevcuttur. Bunlardan ilki, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte ivmelenen küreselleşme sürecidir.¹³¹

Küreselleşme süreciyle dünya çapında yaşanan değişimlerin hızı büyük ölçüde artmıştır. Bu durum, sürekli bir yenilikle karşılaşan ve bu yeniliklere adapte olmakta güçlük çeken bireyleri, güven bunalımına itmiştir. Bu güvensizlik ortamından bir çıkış yolu arayan ve hayatlarına bir mana katabilmek adına çabalayan bireylerin, bu amaçla sığındıkları ilk limanlardan biri din olmuştur. Zira özünde birey ve kutsalın etkileşimini bulunduran din, bu etkileşim vasıtasıyla bireylerin içinde bulundukları şartları anlama ve yorumlama süreçleri üzerinde önemli bir role sahip olmaktadır. Bu nedenle, herhangi bir dine mensup bireylerin, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişimleri anlamlandırmak için başvurdukları ilk araçlardan biri din olmuştur.¹³² Böylece toplumun dine olan ilgisi artmış ve din, toplum üzerinde daha etkili bir role sahip olmaya başlamıştır.¹³³

Küreselleşme süreci, uluslararası sivil toplum örgütlerinin, uluslararası ilişkilerdeki etkinliğinin önemli ölçüde arttığı bir dönemdir. 1970'lerde yaklaşık iki bin olan uluslararası sivil toplum örgütü sayısı, 1990'larda yedi bini aşmıştır. Bu durum, devletlerin uluslararası ilişkilerdeki başat konumunu tehdit eder hale gelmiştir. Uluslararası sivil toplum örgütlerinin sayısındaki bu artışta aslan payı, dini nitelikli örgütlere aittir. Böylece din, devletlerin uluslararası sistemdeki üstün konumlarına meydan okuyabilecek bir unsur haline gelmiştir.¹³⁴

Küreselleşme sürecinde dinin uluslararası düzlemde bu denli efektif bir rol oynayabilmesinin altında üç neden yatmaktadır. Bunlardan ilki, devletlerin dini göz ardı eden politikalarının, toplum nezdinde kabul edilebilirliğinin azalmasıdır. İkincisi, küreselleşme sürecinde insanların bulundukları coğrafyanın ve bu coğrafyalar arasındaki mesafelerin öneminin giderek azalmasıdır. Küreselleşme ile farklı coğrafyalarda yaşayan fakat aynı dine mensup olan insanlar arasında güçlü toplumsal ve kültürel bağlar kurulmuştur. Böylece dünyanın çeşitli yerlerinden çok sayıda insan, mensubu oldukları

¹³¹ Hasan Onat, "Küreselleşme Üzerine" Çorum, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s.40.

¹³² Bahlul Aliyev, *Uluslararası İlişkilerde Dini Kimliklerin Rolü*, (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 32.

¹³³ Onat, a.g.e., s. 40.

¹³⁴ Aliyev, a.g.e., ss. 111-112.

dinin yarattığı toplumsal kimliğin etrafında kümelenmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, dinlerin evrensel düzeydeki etkinliği önemli ölçüde artmıştır.¹³⁵

Küreselleşme sürecinde, dini uluslararası alanda etkin kılan bir diğer faktör ise, bilişim teknolojisinde yaşanan devrim niteliğindeki gelişmelerdir.¹³⁶ Örneğin internet, dinin sınırları aşarak küresel bir niteliğe ulaşması hususunda son derece önemli bir araç olmuştur. İnternet sayesinde dinler, çok sayıda insana ulaşma imkânı elde etmişlerdir.¹³⁷ Bu durum, dini motivasyonlu siyasi hareketlerin, üye ve sempatizan sayısının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. El-Kaide gibi global niteliğe sahip örgütler, bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerden faydalanarak, çok sayıda insana ulaşmayı ve onları etki altına almayı başarmışlardır. Başka bir deyişle küreselleşme süreci, dini motivasyonlu siyasi hareketlerin dünyanın hemen hemen her noktasında seslerini duyurabilmelerini mümkün kılmıştır.¹³⁸

Soğuk Savaş sonrası dönemde, dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkinliğini artıran diğer bir husus, dini dışlayan materyalist fikirlere sahip siyasal sistemlerin çöküşü olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında, dünyanın çeşitli bölgelerinde komünist rejimler kurulmuştur. Dine karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olan bu rejimlerin 20. yüzyılın son çeyreğinde çökmeye başlamasıyla uluslararası ilişkilerde dini göz ardı eden materyalist düşünceler de etkisini kaybetmeye başlamıştır. Böylece din, uluslararası ilişkilerde etkin bir unsur haline gelmiştir.¹³⁹ Zira Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi komünist rejimlerin çökmesiyle Doğu Avrupa’da ve Rusya’da Hristiyanlık; Balkanlarda, Kafkasya’da ve Orta Asya’da ise İslamiyet, toplumsal ve siyasal hayat için önemli bir hale gelmişlerdir. Bu bölgelerde kurulan yeni devletlerin dış politikalarında din, önemli bir enstrüman olarak yerini almıştır.¹⁴⁰

Soğuk Savaş sonrası süreçte, dinin etkinliğini en çok artırdığı bölgelerden biri de Orta Doğu’dur. Bu durumun sebeplerinden biri, önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi

¹³⁵ a.g.e., s. 112.

¹³⁶ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 7.b., İstanbul: Sentez Yayınları, 2015, s. 266.

¹³⁷ Yihua XU, "Religion and The International Relations In The Age of Globalization", *Journal of The Middle Eastern and Islamic Studies (In Asia)*, C. 6, S. 4, (2012), s. 31.

¹³⁸ Tamsin Bradley, "Religion and Globalisation: Bringing Anthropology and International Relations in The Study of Religious-Political Transnational Movements", *Globalisation*, C. 6, S. 2, (2009), s. 268.

¹³⁹ K. R. Dark, "Large Scale Religious Changes and World Politics", *Religion and International Relations* der. K. R. Dark, New York: Palgrave Macmillan, 2000, s. 61.

¹⁴⁰ a.g.m., s. 67.

Arap Milliyetçiliği fikrinin başarısızlığa uğramasıyla bölge koşullarının Siyasal İslam için elverişli hale gelmesidir. Ancak en az bunun kadar önemli bir diğer sebep de Soğuk Savaş'tan süper güç olarak çıkan ABD'nin, bölgede kendi kültürel, siyasal ve toplumsal değerlerini yaymak amacıyla baskıcı politikalar uygulaması ve kurulduğu günden bu yana Araplarla çatışma içinde olan İsrail'i her koşulda desteklemesidir. Uluslararası sistemde başat konumda bulunan ABD'nin Orta Doğu'da izlediği bu yol, bölgede Siyasal İslam'ın iyiden iyiye güçlenmesine yol açmıştır. Bu durumun en belirgin örneği, Orta Doğu'daki dini motivasyonlu siyasi hareketlerin Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'ye karşı geliştirdiği söylemler ve giriştiği eylemlerdir. Bu hareketler, radikal eylem ve söylemleriyle Orta Doğu'da geniş bir tabana yayılmayı başarmışlardır.¹⁴¹

11 Eylül 2001 tarihinde New York ve Pentagon'da düzenlenen ve 9/11 olarak bilinen terör saldırılarıyla din-uluslararası ilişkiler etkileşimi daha önce benzeri görülmemiş bir boyuta ulaşmıştır.¹⁴² Bu nedenle 11 Eylül saldırılarının ardından uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişkinin ne şekilde cereyan ettiğini incelemek, konunun tam manasıyla kavranması açısından faydalı olacaktır.

11 Eylül saldırılarının akabinde din olgusu, seküler ve ateist kesimler tarafından insanlık tarihi boyunca meydana gelen tüm savaşların ana nedeni olmakla suçlanmıştır. Bu yaklaşım doğruluk payı olan fakat indirgemeci bir bakış açısıyla ortaya konan bir yaklaşımdır. Zira tarihte dini nitelikli olarak addedilen savaşların arka planında, ekonomik ve siyasal birçok nedenin rol oynadığı görülmektedir. Haçlı Seferleri ve Otuz Yıl Savaşları bu durumun en belirgin örnekleridir. Benzer bir durum yakın tarihte de karşımıza çıkmaktadır. 1980'lere bakıldığında, ABD'nin Afganistan'da kendi eliyle yetiştirdiği mücahitleri Sovyetler Birliği'ne karşı kullandığı görülmektedir. Bu savaş ABD açısından bir din savaşı olmaktan ziyade, Müslümanların dini duygularını sömürmek suretiyle dinin bir araç olarak kullanıldığı ideolojik bir savaştır. Ancak bu mücahitler, ilerleyen süreçte El Kaide ve Taliban olarak ABD'nin karşısına çıkmışlardır.¹⁴³

¹⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 81.

¹⁴² Haynes (2017), a.g.m., 294.

¹⁴³ Aftab A. Khan, "Is Religion the Main Cause of Wars", *Defence Journal*, 17(18), (2014), s. 34.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin muhafazakâr gruplarından biri olan Evanjelistler, ABD dış politikasına gelecek tepkiler karşısında bir kalkan olarak kullanılmışlardır.¹⁴⁴ Protestanlığın bir kolu olarak nitelenebilecek Evanjelizmde Tevrat, İncil'e nazaran daha büyük bir öneme sahiptir. Evanjelistlere göre, Yahudiler Armageddon Savaşı ile tüm dünyaya hâkim olacaklardır. Evanjelizme mensup Hristiyanlar ise bu savaşta Yahudilere destek vererek, savaştan sonra kurulacak olan dünyada iyi bir konum elde edeceklerdir.¹⁴⁵ Evanjelizmin bu ilkeleri, 9/11 saldırılarının ardından ABD'de hızla yayılmıştır.¹⁴⁶

11 Eylül saldırılarından yaklaşık bir sene sonra, 17 Eylül 2002'de Bush Doktrini olarak da anılan, ABD'nin 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi yayınlanmıştır.¹⁴⁷ Bush Doktrininin içerdiği ilkeleri, kabaca beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki ve uluslararası ilişkiler açısından en mühimi, önalıcı ve önleyici müdahale kavramlarına yapılan vurgudur. Bu yaklaşımda, ABD'nin ulusal çıkarları için tehdit olarak gördüğü devletlere ve örgütlere karşı, onlardan gelecek herhangi bir saldırıyı beklemeksizin, muhtemel tehdidi engelleyecek bir yol haritası izleyeceği belirtilmiştir. Bu noktada ABD'nin hedefi, tehdit somut bir hal almadan, onu kaynağında imha etmektir. Böylece ABD, dünyanın hemen hemen her yerinde, uluslararası kamuoyunun onayını göz ardı ederek, kuvvet kullanma yoluna gideceğini ilan etmiştir.¹⁴⁸

Bush Doktrininin değindiği ikinci ilke, nükleer silah kullanımı ile ilgilidir. Önceki dönemde, kuvvet kullanımının son halkası olarak görülen nükleer silahlar, Bush Doktrini ile birlikte ilk sıralara yerleşmiştir. Böylece, uluslararası ilişkilerde son derece önemli bir yere sahip olan savaş kavramına, yeni bir yaklaşım getirilmiştir.¹⁴⁹

Bush Doktrini ile belirtilen üçüncü husus, ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki tek taraflılığıdır. Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler'in etkinliğini büyük oranda azaltırken, diğer devletlere de “*ya dostumuzsunuz ya da düşmanımız*” şeklinde keskin bir mesaj vermiştir. Bu ilke ile ABD, dünyanın herhangi bir bölgesinde, herhangi bir zaman

¹⁴⁴ Teker, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁵ Elif Arat Yıldız, Evanjelizm, 1.b., İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2019, s. 137.

¹⁴⁶ Teker, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁷ Ahmet Cural, Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), 2011, ss. 144-145.

¹⁴⁸ a.g.e., ss. 150-151.

¹⁴⁹ a.g.e., s. 151.

diliminde, uluslararası hukuk normlarını devre dışı bırakarak, tek başına kuvvet kullanmaktan geri durmayacağını ilan etmiştir.¹⁵⁰

Bush Doktrinde öne çıkan dördüncü husus, küresel hakimiyet tahayyülüdür. Buna göre, ABD uluslararası sistemdeki başat konumunu tehdit etme potansiyeline sahip devletleri engellemek adına, başta askeri alandaki üstünlüğün sürekliliğini sağlamak adına alınacak önlemler olmak üzere, gerekli tüm önlemleri almaktan geri durmayacaktır. Bu noktada, ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki üstünlüğünü devam ettirmek için, bu üstünlüğe meydan okuyabilecek devletlere ya da devletler topluluğuna karşı kuvvet kullanmaktan çekinmeyeceğini söylemek mümkündür.¹⁵¹

Son olarak Bush Doktrini, özgürlük ve demokrasinin tüm dünyaya yayılmasının önemine vurgu yapmıştır. Bush Doktrinine göre, söz konusu değerlere direnen devletlere karşı küresel çapta bir mücadeleye girilerek, bu devletlerdeki rejimleri alaşağı etmek elzemdir. Büyük Orta Doğu Projesi'ni bu perspektiften okumak mümkündür.¹⁵²

Tüm bu bilgiler ışığında, 9/11 saldırılarının ve saldırılar sonucu yürürlüğe konan Bush Doktrininin, uluslararası ilişkilerde köklü değişimler yarattığını söylemek mümkündür. Zira Bush Doktrininin nihai hedefi, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde uyguladığı çevreleme politikasının yerine, küresel terörizm ve kitle imha silahları gibi tehditlerle mücadele hususlarında daha efektif bir rol oynayacağı varsayılan önleyici ya da önalcı müdahale doktrini ikame ederek, uluslararası ilişkileri köklü bir biçimde dönüştürmektir. ABD'nin Afganistan'a ve Irak'a yönelik düzenlediği operasyonlar, Bush Doktrininin pratiğe dökülmüş hali olmakla birlikte, uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümü de kanıtlar niteliktedir.¹⁵³

Bush'un uluslararası ilişkileri değiştirmek istemesinin arka planında, ABD toplumunun muhafazakâr gruplarından biri olan şahinlerin ortaya koyduğu fikirler yatmaktadır. Şahinler, ABD'nin iyicil hegemonya politikalarından vazgeçerek, emperyal bir güç olarak hareket etmesi gerektiğini savunmuşlardır. ABD'nin emperyal bir güç olma

¹⁵⁰ a.g.e., ss. 151-152.

¹⁵¹ a.g.e., s. 152.

¹⁵² a.g.e., s. 152.

¹⁵³ Murat Alakel, Ahmet Safa Yıldırım, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış", Yalova, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 8, (2014), ss. 150-151.

potansiyeline sahip olduğunu düşünen şahinler, bu potansiyelin açığa çıkarılmaması durumunda, ABD toplumunun büyük zarar göreceğini iddia etmişlerdir.¹⁵⁴ Bu nedenle ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerini, yeni kurulan Orta Asya devletlerini, Çin'i, Rusya'yı, İran'ı, Kuzey Kore'yi, Hindistan'ı ve Pakistan'ı baskı altına alma ve Basra Körfezi ile Hazar Denizi gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip bölgelerde etkinliğini artırma girişimi olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁵⁵

ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'ni "Şer İmparatorluğu", kendini de bu şer imparatorluğunun karşısında yer alan "Özgür Dünya"nın önderi şeklinde tanımlamıştır. Uluslararası ilişkilerdeki başat konumunu, kırk yılı aşkın bir süre bu şekilde muhafaza eden ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla karşısında konumlanabileceği ve bu şekilde gücünü konsolide edebileceği bir unsur arayışına başlamıştır. ABD'nin yeni düşmanının, tıpkı Sovyetler Birliği gibi, ideolojik ve kültürel açıdan ABD ile taban tabana zıt ve güvenlik açısından da tehditkâr olması şarttı. 9/11 saldırılarının müsebbibi olan Radikal İslam, sözü geçen şartların hepsini sağlamaktaydı.¹⁵⁶ Böylece, ABD'nin emperyal güç olma hedefiyle çıktığı bu yolda ötekileştireceği, hatta şeytanlaştıracığı ve bu sayede uluslararası politikadaki gücünü konsolide edeceği düşman Radikal İslam olmuştur. Bu noktada dinin yüzyıllardır olduğu gibi, yine bir dış politika aracı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir dünya imparatorluğu kurma hedefiyle yola çıkan Bush yönetimi, İslam'ı ve Müslümanları hedef tahtasına koyarak, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı, ekonomik ve stratejik açıdan büyük önem taşıyan Orta Doğu ve Orta Asya gibi bölgelerde etkinliğini önemli ölçüde artırmıştır.

9/11 saldırılarının ve Bush Doktrinini yarattığı bir diğer etki, Avrupa'da ve ABD'de İslamofobinin yaygınlaşmasıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi ABD, Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan düşman boşluğunu, İslam dini ve Müslümanlar ile doldurmuştur. Uluslararası ilişkilerde başat konumda bulunan ABD'nin dış politikasında

¹⁵⁴ Immanuel Wallerstein, Amerikan Gücünün Gerileyişi, çev. Tuncay Birkan, 1. b., 2004, s. 27.

¹⁵⁵ Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: Rıza'ya Dayalı Hegemonya'dan İmparatorluk Düzenine", Zonguldak, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 10, (2009), ss. 209-211.

¹⁵⁶ a.g.m., s. 214.

yaşanan bu değişim, doğal olarak dünyanın önemli bir kısmını etkilemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, özellikle Batılı toplumlarda İslamofobi geniş bir alana yayılmıştır.¹⁵⁷

Bush Doktrini, doktrinin pratiğe döküldüğü bölgelerde de önemli etkiler yaratmıştır. Örneğin, ABD yönetiminin Orta Doğu'da izlediği baskıcı politikalar, Radikal İslam'ın bölgede güç kazanmasına yol açmıştır. Bunun dışında ABD yönetiminin Evanjelist fikirlerin etkisiyle İsrail'e verdiği sorgusuz destek ve bölgede halk nezdinde kabul görmeyen yönetimlerle iş birliğine girmesi gibi hususlar da Radikal İslam'ın Orta Doğu'daki gücünü önemli ölçüde artırmıştır. İslamiyet, Orta Doğu'da mevcut politik konjonktüre, Batılı demokrasiye ve sekülerleşmeye meydan okuyan bir olgu olarak ABD'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarına karşı bir tehdit olarak kendini göstermeye başlamıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Gökhan Ulusu, Bush Doktrini Sonrası ABD'nin Irak ve Suriye Politikası ve Türkiye'ye Etkisi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 15.

¹⁵⁸ Haynes (2006), a.g.m., s. 404.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKADA DİN FAKTÖRÜ

2.1. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Din

Uluslararası İlişkiler disiplininde dinin yerini tespit edebilmek için, öncelikle diğer sosyal bilimlerin din ile kurdukları ilişkiyi incelemek yerinde olacaktır. Zira geç ortaya çıkmış bir disiplin olan Uluslararası İlişkiler, diğer sosyal bilimlerin din olgusuna atfettikleri konumdan büyük ölçüde etkilenmiştir.¹⁵⁹

Vestfalya Barışı'nın ardından devletlerarası ilişkilerdeki başat konumunu kaybeden din, Aydınlanma Çağı ile birlikte sosyal bilimlerde de göz ardı edilen bir unsur haline gelmiştir. Söz konusu dönemde din, hem bilimde ilerlemenin ve gelişmenin önünde bir engel olarak görülmüş hem de 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen kanlı savaşların en temel sebebi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle 1648 yılından sonra Avrupa'da ortaya çıkan yeni siyasal düzende din, dikkate değer bir unsur olarak görülmemiştir. Sosyal bilimciler de bu bakış açısından etkilenerek, araştırmalarında dine yer vermemişlerdir.¹⁶⁰

Aydınlanmacı bilim adamlarının, modern sosyal bilimler üzerindeki etkisi, tartışılmaz bir gerçektir. Bu bilim adamları, batıl inançları ve geleneksel ön yargıları reddeden ve bunların yerine bilimsel gerçekleri ikame eden bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşıma göre, din ve bilim birbirlerinden uzak kavramlardır. Bu yaklaşımın etkisini en çok hissettirdiği sosyal bilim ise sosyolojidir. Zira sosyolojinin temelinde, insan aklının dinin başat konumuna karşı verdiği mücadele yatmaktadır.¹⁶¹

Sosyoloji biliminin dine karşı giriştiği mücadelenin en önemli ürünü sekülerizasyon teorisi olmuştur. Bu teoriye göre, bilim dünyasında ve toplumsal hayatta yaşanan çeşitli gelişmeler, dinin bütünüyle devre dışı kalmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda kurulan modern siyasi ve sosyal kurumlar, dinin toplum üzerindeki etkisini büyük ölçüde kırmıştır. Böylece dini kriterlerin yerini, bilim adamları

¹⁵⁹ Jonathan Fox, Samuel Sandler, "The Question of Religion and World Politics", *Terrorism and Political Violence*, C. 17, S. 3, (2005), s. 296.

¹⁶⁰ Jonathan Fox, "Religion as Overlooked Element of International Relations", *International Studies Association*, 2001, <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00244>, (02.08.2020).

¹⁶¹ a.g.m., s. 54.

ve bürokratlar tarafından şekillendirilen, teknik ve rasyonel kriterler almıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, dinin sosyal yaşam üzerindeki etkisi daha da azalmıştır.¹⁶²

Sosyal bilimlerin dini göz ardı eden yaklaşımıyla birlikte, modernleşme sürecinin de dinin etkinliğini önemli ölçüde kıracağına dair bir görüş ortaya çıkmış ve bu durum, dinin devre dışı bırakılmasının önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir. Böylece hem bilim dünyasında hem de siyasette sekülerleşme sürecinin içine girilmiştir. Sosyal bilimlerde dine karşı gelişen bu yaklaşım, doğal olarak Uluslararası İlişkiler disiplini de etkisi altına almış ve din, 20. yüzyılın çok büyük bir bölümünde, Uluslararası İlişkiler disiplini için bir araştırma konusu haline gelememiştir.¹⁶³

20. yüzyılın sonlarına doğru bazı sosyal bilimlerde, dini dışlayan bu yaklaşıma karşı birtakım eleştiriler ortaya çıkmıştır. Ancak Uluslararası İlişkiler disiplinde, söz konusu yaklaşıma herhangi bir eleştiri getirilmemiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinde dini göz ardı eden yaklaşımın ağırlığı, diğer sosyal bilimlere nazaran daha fazla hissedilmektedir. Örneğin 1980'li yıllardan itibaren, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerde, dinin neden göz ardı edildiğini irdeleyen birtakım teoriler ortaya konmuştur. Ancak Uluslararası İlişkiler disiplini için, böyle bir teorinin varlığından söz etmek mümkün değildir.¹⁶⁴

Uluslararası İlişkiler disiplininin dine karşı takındığı bu tutum, Uluslararası İlişkiler teorilerine de sirayet etmiştir. Bu nedenle Uluslararası İlişkiler teorileri, dine karşı önyargılı bir tutum içerisine girmişlerdir. Ancak bu önyargı, dini bütünüyle reddetmek anlamına gelmemektedir.¹⁶⁵ Örneğin realizm, uluslararası ilişkileri anlama ve yorumlama hususunda dine herhangi bir işlev atfetmezken, onu devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirme amacıyla kullanacakları bir araç olarak görmüştür. Bu durumun en belirgin örneği ise ABD'nin Soğuk Savaş döneminde, SSCB'nin Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Doğu üzerinde uygulamaya koyduğu yayılmacı politikaları, din vasıtasıyla engellemeye çalışmasıdır.¹⁶⁶ Klasik realizmdeki noksanlıkları tespit ederek, realist kurama daha bilimsel ve planlı programlı bir bakış açısı kazandırmayı hedefleyen

¹⁶² Fox, Sandler, a.g.m., s. 269-270.

¹⁶³ Jonathan Fox, Samuel Sandler, Bringing Religion Into International Relations, 1. b., New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 9.

¹⁶⁴ Selam, a.g.e., s. 52.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 52.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 44.

neorealizm, birçok konuda olduğu gibi din olgusuna bakışıyla da klasik realizmden ayrılmış ve uluslararası ilişkiler analizlerinde, dine herhangi bir rol biçmemiştir.¹⁶⁷ İdealizm ve liberalizm gibi kökleri Aydınlanma Çağı'na dek uzanan Uluslararası İlişkiler teorileri ise dini bütünüyle reddeden bir yaklaşım içerisindedir.¹⁶⁸

Uluslararası ilişkilerin, devletlerin karar verme mekanizmasında bulunan kişilerin, karar alma süreçlerinin irdelenmesi yoluyla anlaşılabilceği varsayımı üzerinden hareket eden karar alma yaklaşımı,¹⁶⁹ dinin karar verici konumunda bulunan kişiler üzerinde etkin bir rol oynayabileceğini iddia etmiş ancak bu etkinliğin ne boyutta olacağıyla ilgili herhangi bir önermede bulunmamıştır.¹⁷⁰ Uluslararası ilişkilere birey ve toplum odaklı bir bakış açısıyla yaklaşan ve realizm ve liberalizm gibi teorilere yoğun eleştiriler getiren eleştirel teori,¹⁷¹ mevzu bahis din olduğunda bu teorilerden farklı bir yaklaşım ortaya koymamış ve uluslararası ilişkileri anlama ve yorumlama hususunda dine herhangi bir işlev atfetmemiştir.¹⁷²

Aydınlanma Çağı'nın bir ürünü olan ve Aydınlanma öncesini karanlık çağlar olarak niteleyip, modern düşünce ve yaşam biçiminin insanlık tarihi için yeni başlangıçlara vesile olacağını varsayan modernite olgusuna, modernite ile birlikte ortaya çıkan homojenleştirme ve tek tip birey yaratma çabasının, farklılıkların hoşgörüsüyle karşılanmasının önüne geçeceği ve bu nedenle modernitenin çözüm üretmekten ziyade, büyük sorunlara neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkan post-modern yaklaşım,¹⁷³ Uluslararası İlişkiler disiplinine getirdiği tüm yeniliklere rağmen, din hususunda diğer Uluslararası İlişkiler teorilerine benzer bir biçimde sekülerizmin etkisi altında kalmış ve uluslararası ilişkiler ile ilgili analizlerinde dine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.¹⁷⁴

Düşünce ve kimliklerin hangi şartlar altında oluştuklarını, nasıl bir değişim sürecinden geçtiklerini ve devlet davranışları üzerinde nasıl bir etki oluşturduklarını

¹⁶⁷ Şahin, a.g.e., s. 51.

¹⁶⁸ a.g.e., ss. 48-53.

¹⁶⁹ Arı, a.g.e., s. 406.

¹⁷⁰ Şahin, a.g.e., s. 58.

¹⁷¹ Menent Savaş Cazala, 'Eleştirel Kuramda Özgürleşme ve Aydınlanma Düşüncesi', *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, ed. Tayyar Arı, 1.b., Bursa: Dora Yayınevi, 2014, s. 50.

¹⁷² Şahin, a.g.e., s. 54.

¹⁷³ Tony Porter, 'Postmodern Political Realism and International Relations Theory's Third Debate', *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, der. Claire Turenne Sjolander & Wayne S. Cox, 1994, Boulder: Lynne Rienner Publishers, s. 112.

¹⁷⁴ Şahin, a.g.e., s. 56.

irdeleyen konstrüktivizm¹⁷⁵ ise dini kimlik unsurunun temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁶

Uluslararası ilişkiler-din etkileşimi tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, dinin neredeyse her alanda üstün bir konumda olduğu Orta Çağ'da da bilim ve siyasetten uzaklaştırıldığı Vestfalya Sonrası dönemde de devletler tarafından çıkarların korumak ve geliştirmek amacıyla politik bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle din-dış politika etkileşimine, dine belirleyici bir rol atfetmeyen ancak onun bir dış politika aracı olma özelliğini yadsımayan realizmin¹⁷⁷ perspektifinden yaklaşmak, söz konusu etkileşimi tam manasıyla anlamak adına faydalı olacaktır.

2.2. Realizmin Temel Varsayımları

Din-uluslararası ilişkiler etkileşimini realist bir perspektiften anlamak ve yorumlamak için, öncelikle realizmin uluslararası ilişkiler ile ilgili ortaya koyduğu temel varsayımları irdelemek gerekmektedir.

2.2.1. Realizmde Devlet Anlayışı

Realist teorinin devlet olgusuna bakış açısını incelemek için, Realizmin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Thomas Hobbes'un devlete ilişkin görüşlerine göz atmak, faydalı olacaktır.

Hobbes, devlet olgusuna ilişkin görüşlerini ortaya koyarken, doğa durumu şeklinde ifade ettiği bir konsept ile yola çıkmaktadır. Doğa durumu kabaca, tüm insanların birbirleriyle savaş halinde oldukları bir ortamı betimlemektedir. Böyle bir ortamda her birey, bir diğeri için tehdit unsuru haline gelmektedir. Zira insanların çekinecekleri herhangi bir şey olmadığında, her şeyi ele geçirmek isteyecekler ve birbirlerini yok edeceklerdir. Hobbes'a göre bu durum, insanın fitratından kaynaklanmaktadır. İnsan, fitratı gereği yaşama hakkını, onurunu ve haysiyetini muhafaza etmek için çabalayan, maddi çıkar peşinde koşan ve gerektiğinde bunlar için savaşan bir varlıktır. İnsan için devleti gerekli kılan da budur. Zira rekabetin ve güvensizliği had safhada olduğu bu

¹⁷⁵ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", Ankara, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, S. 3, (2008), s. 100.

¹⁷⁶ Şahin, a.g.e., s. 61.

¹⁷⁷ Jonathan Fox; Nukhet A. Sandal, "Toward Integrating Religion Into International Relations", *Zeitschrift Internationale Beziehungen*, 17. Jahrg., H. 1, 2010, s. 149.

dünyanın, bireyler üzerinde yoğun tahribatlar bırakacağı aşîkardır. Hobbes’a göre devlet, insanların doğa durumunun olumsuz etkilerinden korunmak için ortaya koydukları bir yapıdır.¹⁷⁸

Realist yaklaşım, devletleri uluslararası ilişkilerin en mühim aktörü olarak kabul ederken,¹⁷⁹ onların doğa durumundaki bireyler gibi davranacaklarını varsaymıştır.¹⁸⁰ Çünkü realizme göre, uluslararası ilişkilerde devletlerden daha üstün bir konumda bulunan, herhangi bir unsur yoktur. Devletin olmadığı bir durumda, bireyler ne şekilde davranacaksa, devletler de uluslararası ilişkilerde aynı şekilde davranacaktır.¹⁸¹ Bu noktada realizmin, insan doğası ile uluslararası ilişkiler arasında bir bağ kurduğu görölmektedir.

2.2.2. İnsan Doğası ve Uluslararası İlişkiler

Realizme göre, insan doğası olumsuz bir muhteviyata sahiptir. İnsan, kötü, çıkarıcı ve saldırgan bir varlıktır. Bu durum, uluslararası ilişkileri de etkilemektedir. Zira yukarıda da bahsedildiği gibi realizm, devletlerin uluslararası ilişkilerde bireylere özgü davranış kalıpları ile hareket ettiklerini varsaymaktadır. Buna göre, devletler de tıpkı insanlar gibi, sürekli olarak güçlerini maksimize etmek, çıkarlarını gerçekleştirmek ve diğerlerinin üzerinde tahakküm kurmak için çabalamaktadırlar. Hal böyleyken uluslararası ilişkilerde savaş ve çatışma kaçınılmazdır. Zira tüm devletlerin kendi çıkarlarının peşinde koştuğu bir düzlemde, çıkar çatışmasının yaşanmaması mümkün değildir.¹⁸² Uluslararası ilişkilerde devletlerin üstünde herhangi bir otorite bulunmadığı için, arabuluculuk gibi barışçıl yöntemleri devre dışı kalmaktadır. Bu nedenle, devletlerarası çıkar çatışmalarının tek çözüm yöntemi savaştır.¹⁸³ Bu durumun en bariz örneği, günümüzde hemen hemen tüm devletlerin Anayasalarında veya kanunlarında kendine yer bulan zorunlu askerlik uygulamasıdır.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Ufuk Argun, Thomas Hobbes’un Devlet ve Siyaset Anlayışı, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, ss. 47-50.

¹⁷⁹ Mustafa Aydın, ‘‘Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği’’, *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, S. 1, (2004), s. 37.

¹⁸⁰ Fulya Ereker, ‘‘Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu’’, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 36, (2013), s. 48.

¹⁸¹ Aydın, a.g.e., s. 37.

¹⁸² Arı, a.g.e., s. 116.

¹⁸³ Aydın, a.g.e., ss. 37-38.

¹⁸⁴ Andaç Karabulut, Filiz Değer, ‘‘Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramı ve Realist Yaklaşım’a Genel Bakış, İstanbul, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C. 2, S. 2, (2015), s. 72.

2.2.3. Realizmde Güç Anlayışı

Realist yaklaşım uluslararası ilişkileri, her biri kendi çıkarının peşinde koşan devletler arasındaki güç mücadelesi şeklinde tanımlamaktadır. Bu durum uluslararası ilişkilerin anarşik bir görünüme sahip olmasına neden olmaktadır. Bu anarşik ortamın yarattığı güvensizlik hali, devletleri güçlerini maksimize etmeye itmektir. Realizme göre, bir devlet ne kadar güçlüyse, tehditlerden korunma olasılığı o kadar fazladır.¹⁸⁵

Realist uluslararası ilişkiler analizlerinin merkezinde yer alan güç kavramı için yapılan tanımlarda, realist yazarların herhangi bir mutabakata varamadıkları görülmektedir. Örneğin, çalışmalarında güç kavramına büyük bir önem atfetmiş olan Morgenthau gücü hem amaç hem de bir amaca ulaşmak için kullanılacak bir araç olarak tanımlayarak, muğlak olarak nitelendirilebilecek bir tanımlamaya imza atmıştır. Morgenthau'nun çağdaşı realistlerden E. H. Carr ise gücü, caydırıcılık ile eş tutan bir yaklaşım içerisinde olmuştur.¹⁸⁶

Klasik realizmde güç, devletin fiziksel kapasitesi üzerinden tanımlanmıştır. Bu nedenle klasik realizm, ekseriyetle ulusal güç ve bu gücü oluşturan faktörlerle ilgilenmiştir.¹⁸⁷ Morgenthau ulusal gücü, bir devleti diğerinden üstün kılan faktör olarak yorumlamaktadır. Ulusal gücü oluşturan unsurlar nicel ve nitel şeklinde ikiye ayrılmaktadır.¹⁸⁸ Nicel unsurlar; devletin dünya üzerinde bulunduğu konum, hakimiyeti altındaki toprakların yüzölçümü, bir ada devleti olup olmadığı, sahip olduğu dağlık ve ormanlık alanlar gibi unsurların dahil olduğu coğrafya; gıda ve hammadde gibi unsurların dahil olduğu doğal kaynaklar; devletin sahip olduğu hammaddeleri ne ölçüde değerlendirebileceğini gösteren endüstriyel kapasite; devletin envanterinde bulunan askeri teçhizatları, ordusunun personel kalitesini gösteren ve güç unsurları içerisinde öncelikli bir konuma sahip olan askeri kapasite ve nüfustur. Bir ulusal güç unsuru olarak nüfus, büyüklüğü ile değil, niteliği ile ele alınmaktadır. Zira devletlerin kalkınması, kalabalık bir nüfustan ziyade donanımlı bir nüfusla mümkün olmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Mehmet Keyik, Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, (2019), ss. 26-27.

¹⁸⁶ a.g.m., s. 27.

¹⁸⁷ Arı, a.g.e., s. 123.

¹⁸⁸ Keyik, Erol, a.g.m., ss. 27-28.

¹⁸⁹ a.g.m., s. 28-31.

Ulusal gücü oluşturan nitel unsurlar ise bir ulusa mensup olan insanların entelektüel ve ahlaki durumlarını gösteren ulusal karakter; toplumun, devletin dış politika uygulamalarına verdiği desteği ve bu desteğin boyutunu gösteren ulusal moral; devletlerin potansiyellerini ne derecede pratiğe dökebileceklerini gösteren diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliğidir. Hükümetin niteliği, devletin sahip olduğu ulusal güç unsurları ile uygulamaya koyduğu dış politika ilkeleri arasındaki uyumu ve bu ilkelerin toplum tarafından ne ölçüde destekleneceğini gözler önüne sermektedir.¹⁹⁰

2.2.4. Ulusal Çıkar

Çıkar kavramına, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren rastlanılmaktadır. Ulusal çıkar kavramı ise ulus-devlet konseptinin yaygınlaşması ile ortaya çıkmıştır. Ulusal çıkar kavramı ile çıkar konseptinin anlamı genişlemiştir. Zira önceki dönemlerde çıkar ile kastedilen bir imparatorun ya da bir hanedanlığın çıkarı iken, ulusal çıkar kavramı ile bütün bir ulusun çıkarı mercek altına alınmıştır. Uluslararası ilişkilerde bir ulus için faydalı olan unsurları tespit etme yaklaşımından doğan ulusal çıkar kavramı, zaman içinde uluslararası ilişkiler ve dış politika çalışmalarında önemli bir konuma sahip olmuştur.¹⁹¹

Ulusal çıkar kavramı, en çok realist kuramın temsilcileri tarafından ele alınmıştır. Ancak ulusal çıkar kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalarda, güç kavramına benzer şekilde, bir mutabakata varılamamıştır. Örneğin Morgenthau'ya göre, ulusal çıkar kavramı olmaksızın, politik olan ile olmayan arasında bir ayrıma gitmek mümkün değildir. Ulusal çıkar kavramı ile siyaset; estetik, etik, iktisat vb. kavramlardan ayrılmaktadır. Ulusal çıkar ve güç nosyonları arasında kuvvetli bir bağ kuran Morgenthau, ulusal çıkar için en önemli olan şeyin, gücü maksimize etmek olduğunu ifade etmiştir. Devletlerarası bir güç mücadelesi olan uluslararası ilişkilerde, bir devletin nihai çıkarı, mevcudiyetini diğer devletlere karşı muhafaza etmektir. Realizmin bir başka temsilcisi olan Robert E. Osgood ise ulusal çıkarı, bir devletin sahip olduğu kaynaklarla kendine yetebilmesi durumu ile ilişkilendirmiştir.¹⁹²

¹⁹⁰ a.g.m., s. 31-33.

¹⁹¹ Meruyert Zhylyshybayeva, Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan'ın Güvenliği, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 20.

¹⁹² a.g.e., s. 21.

Realizme göre ulusal çıkar, evrensel bir niteliğe sahiptir. Ancak her devlet tarafından farklı bir biçimde tanımlanabilecek olması, onu dinamik bir kavram haline getirmektedir. Bir devlet için ulusal çıkar, hakimiyeti altındaki toprakları savunmak iken, bir başka devlet için ekonomik refahı sağlamak olabilmektedir. Nitekim bu durum, yukarıda da bahsedildiği gibi, üzerinde mutabakata varılmış bir ulusal çıkar tanımı yapmayı güçleştirmektedir. Ancak bu durum, ulusal çıkarın uluslararası ilişkiler dış politika analizlerinde yol gösterici bir kavram olarak ele alınmasını engellememektedir.¹⁹³

2.2.5. Güç Dengesi

Güç dengesi kavramı, realizm tarafından güç mücadelesi olarak tanımlanan uluslararası ilişkilerdeki, barışçıl ve istikrarlı süreçleri anlama ve yorumlama hususunda mühim bir role sahiptir. Uluslararası ilişkilerin anarşik bir niteliğe sahip olması, devletleri her daim güçlerini artırma çabası içine itmektedir. Bu güç artırma çabalarının sonucunda, devletlerden herhangi biri diğerlerine nazaran daha fazla güçlendiğinde, güç dengesi devreye girmektedir. Realist kurama göre, uluslararası ilişkilerin devletleri denetim ve kontrol altında tutacak herhangi bir kuruma sahip olmaması, aşırı bir biçimde güçlenerek diğer devletler için önemli bir tehdit unsuru haline gelen devletin, diğer devletler tarafından yapılacak geçici iş birlikleriyle durdurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum, savaşların yaşanmasının önünde bir engel değildir ancak uluslararası ilişkilerdeki güç dağılımını dengelemektedir. Diğer bir deyişle güç dengesi, bir devletin diğer devletlere üstünlüğünü kabul ettirerek, uluslararası ilişkilerde başat bir konuma yükselmesini engellemektedir.¹⁹⁴

Realizmin önemli temsilcilerinde Morgenthau'ya göre, güç dengesi mekanizmasının dört temel unsuru vardır. Bunlardan ilki ittifak kurmadır. İttifak kurma yöntemi ile devletler, uluslararası sistem için tehdit haline gelen devlete karşı birleşmekte ya da tehdit unsuru olan devletin bir başka devletle birleşmesini engellemektedirler. Güç dengesinin ikinci temel unsuru, toprak paylaşımıdır. Bu yöntemin en bilindik örneği, 1713 tarihli Utrecht Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile İspanya'nın Avrupa kıtası dışındaki

¹⁹³ a.g.e., s. 22-23.

¹⁹⁴ Morten Skumsrud Andersen, "Balance of Power", *The Encyclopedia of Diplomacy*, 27 Şubat 2018, <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0339>, (21.04.2021).

hakimiyet alanları, dönemin Avrupa'sının iki güçlü kraliyet ailesi olan Habsburglar ile Bourbonlar arasında pay edilmiştir. Böylece, iki hanedandan birinin diğerine ve tüm Avrupa'ya karşı üstünlük kurmasının önüne geçilmiştir.¹⁹⁵

Üçüncü unsur, böl ve yönet yöntemidir. Bu yöntem ile bir devlet kendisi ve uluslararası güç dengesi için tehdit unsuru olma potansiyeline sahip devleti siyasal açıdan bölerek, ya da bölünmüşlüğü'nün devamlılığını sağlayarak, güç dengesini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Dördüncü unsur ise silahlanmadır. Bu yöntemde devletler, mevcut güç dengesini muhafaza etmek ya da bozulmuş olan güç dengesini yeniden kurmak için askeri kapasitelerini artırma yoluna gitmekteledir. Silahlanma yarışı olarak tabir edilen hadiseler, bu durumun en bariz örnekleridir.¹⁹⁶

2.3. Dış Politikada Dinin Yeri

Din, uluslararası ilişkilerde ve devletlerin dış politika süreçlerinde bir güç unsuru ya da bir meşruiyet aracı olarak, devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeleri hususunda rol alabilen bir faktördür. Bu durum, çeşitli alanlarda kendini göstermektedir.

2.3.1. Dış Politikada Meşruiyet Kaynağı Olarak Din

Herhangi bir siyasal iktidar için karşı karşıya kalınan en temel problem, yönetilenlerin bu iktidar tarafından yürürlüğe konan siyasi ve sosyal düzenlemelere, emirlere, yasaklara, kanunlara riayet etmeleri ve bunların kendi şahsi varlıklarından daha öncelikli bir konuma sahip olduklarını kabul etmeleridir.¹⁹⁷ Bu bağlamda, iktidarlar için ortaya koydukları dış politika davranışlarının halk tarafından meşru görülmesi büyük önem arz etmektedir. Dış politika davranışlarına halk nezdinde meşruiyet kazandırmanın en kestirme yollarından biri, bu davranışları dini unsurlar üzerinden halka sunmaktır. Siyasal iktidarlar, geçmişte de günümüzde de bu yönteme başvurmaktadır. Örneğin Papa, Haçlı Seferlerini başlatırken, Hristiyanlar tarafından kutsiyet atfedilen bölgelerin Müslümanların egemenliği altında olduğu ve bu bölgeleri Müslümanların elinden

¹⁹⁵ Mehmet Keyik, Güç Dengesi Yaklaşımı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Suriye Krizi ve İran Faktörü, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, ss. 35-36.

¹⁹⁶ a.g.e., s. 37.

¹⁹⁷ Erol Turan, Metehan Temizel, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma", *Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan (2015), S. 7, s. 88.

almanın, tüm Hristiyanlar için kutsal bir görev olduğu çağrısında bulunmuştur. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de yapılan fetihleri, Allah'ın dinini yüceltmek ve yaymak amacıyla girişilen faaliyetler olarak niteleyerek, halk nezdinde meşru kılmayı amaçlamıştır.¹⁹⁸ Daha yakın tarihlerde ise Ronald Reagan'ın Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği için kullandığı "Şeytan İmparatorluğu" (the evil empire) tabiri,¹⁹⁹ George W. Bush'un 11 Eylül saldırılarından sonra Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "Şer Eksenini" (axis of evil) olarak tanımlaması²⁰⁰ ve İran'ın ABD'yi "büyük şeytan"²⁰¹, İsrail'i ise "küçük şeytan"²⁰² şeklinde nitelemesi gibi örnekler, dinin bir meşruiyet aracı olarak dış politikada etkin bir role sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

2.3.2. Dinin Devlet Kimliği Olarak Dış Politikada Kullanılması

Devletler, dini bir devlet kimliği olarak belirleyip, dış politikalarında bir araç olarak kullanabilmektelerdir. Örneğin, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından Şiilik, İran'da devlet kimliği haline gelmiştir. Devlet yönetiminin en üstünde bulunan ve "Devrim Rehberi" adıyla anılan dini liderler, devlet kimliği olarak belirlenen Şiiliği, aynı zamanda etkin bir dış politika aracı olarak da kullanmışlardır. Başta Şiiler olmak üzere, tüm İslam dünyasına hitap eden bir dış politika anlayışını uygulamaya koyan İran yönetimi, Şii kimliğini kullanarak, Orta Doğu'da çeşitli ülkelerde yaşayan Şii gruplara nüfuz etmeyi amaçlamıştır.²⁰³

2.3.3. Uluslararası Çatışmalarda Din

Devletlerin ulusal çıkarlarına muhafaza etmek için girdikleri çatışmalarda, dinin bir araç olarak kullanılması, tarih boyunca sık rastlanılan bir durum olmuştur. Günümüzde bunun en belirgin örneklerinden biri Keşmir Sorunudur. Himalaya Dağlarının batısında, Afganistan, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın kesiştiği bir bölgede

¹⁹⁸ Şahin, a.g.e., s. 88.

¹⁹⁹ Robert C. Rowland, John M. Jones, "Reagan's Strategy For The Cold War and The Evil Empire Adress", *Rhetoric and Public Affairs*, C. 19, S. 3, (2016), s. 430.

²⁰⁰ Philip Eubanks, John D. Schaeffer, "A Dialouge Between Traditional and Cognitive Rhetoric: Readings of Figuration in George W. Bush Axis of Evil Adress", *Rhetoric Society Quarterly*, C. 53, S. 2, (2004), s. 54.

²⁰¹ Charles Kuzman, "Soft on Satan: Challenges For Iranian – U.S. Relations", *Middle East Policy*, Cilt 6, S. 1, (1998), s. 63.

²⁰² Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *Konya, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, S. 9, (2005), s. 178.

²⁰³ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, C. 1, S. 1, (2006), s. 43.

bulunan Cammu Keşmir'in nüfusu büyük oranda Müslümanlardan oluşmaktadır. Hindistan ve Pakistan'ın ayrışma sürecinde, iki taraf Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin Pakistan'a bırakılması konusunda uzlaşmıştır. Ancak buna rağmen, Hindistan'ın söz konusu bölgeyi Pakistan'a vermemesi, Keşmir'de yetmiş yılı aşkın bir süredir devam eden Müslüman-Hindu çatışmasının fitilini ateşlemiştir. Keşmir Sorunu Hindistan ve Pakistan'ın 1948 ve 1965 yıllarında olmak üzere iki kez savaşmasına neden olmuştur. 1980'li yılların sonundan itibaren ise Pakistan, bölgedeki Hint işgaline karşı savaşıyan Müslüman grupları destekleme yoluna gitmiştir. Buna karşın Hindistan ise bölgede Müslümanlara karşı tam yetkiyle donatılmış 500.000'i aşkın askeri bölgede konuşlandırmaktadır.²⁰⁴ Neredeyse 100.000 insanın ölümüne sebep olan Keşmir Sorunu²⁰⁵, dini-etnik anlaşmazlıklardan kaynaklan bölgesel bir çatışma olarak görülmesine rağmen, Hindistan ve Pakistan'ın sahip olduğu nükleer silahlar, söz konusu çatışmayı farklı bir boyuta taşımakta ve tüm Güney ve Doğu Asya alt sistemi için bir tehdit unsuru haline getirmektedir.²⁰⁶

Keşmir, Pakistan için ekonomik ve jeopolitik açılardan büyük öneme sahiptir. Keşmir'den doğan nehirler, Pakistan'ın büyük bir bölümünün en önemli tatlı su kaynağıdır. Keşmir'in bütünüyle Hindistan egemenliği altına girdiği bir senaryoda, söz konusu Pakistan topraklarının susuzluk tehlikesiyle karşılaşması oldukça muhtemeldir. Zira bu durum daha önce Hindistan'da doğan ve Keşmir bölgesindeki nehirlerle benzer bir biçimde Pakistan topraklarını sulayan Beas, Ravi ve Satlac nehirlerinin suyunun Hindistan tarafından kesilmesiyle tecrübe edilmiştir.²⁰⁷ Bu nedenle Müslüman bir devlet olan Pakistan halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Keşmir üzerinde, Hindistan'a karşı İslam dinini kullanarak üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Bu durum, dinin ulusal çıkarları koruma ve geliştirme hususunda önemli bir enstrüman olabildiğini kanıtlar niteliktedir.

2.3.4. Uluslararası Etkiye Sahip İç Çatışmalarda Din

²⁰⁴ Halil Aydınalp, "Sosyal Çatışma ve Din", Bursa, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, S. 2, (2010), s. 198.

²⁰⁵ Ahmet Eryüksel, "Hindistan Alt Kıtası'nda Pakistan ile Hindistan Arasında Kanayan Bir Yara: Keşmir", *Doğu Araştırmaları*, S. 17, 2017/1, s. 53.

²⁰⁶ Aydınalp, a.g.e., s. 198.

²⁰⁷ Eryüksel, a.g.m., s. 49.

Uluslararası etki yaratma potansiyeline sahip iç çatışmalarda din, çatışmaya müdahil olan devletler tarafından bir enstrüman olarak kullanılabilir. Yemen İç Savaşı bu durumun en belirgin örneklerinden biridir. Yemen halkının %35'e yakın bir bölümü Şiiliğin Zeydilik koluna mensuptur. Zeydiler çoğunlukla ülkenin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Yemen'in güneyinde ise Sünni nüfusunun ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁸

Arap Baharı sürecinde Orta Doğu'daki birçok ülke gibi Yemen'de de halk ayaklanmaları meydana gelmiştir. Bu durumu fırsat olarak gören Şii Husilerin söz konusu ayaklanmalara katılmasıyla olaylar büyümüştür. Yemen'de iç savaş fitilini ateşleyen unsur ise Husilerin ülkenin kuzeyinde, başkent Sana da dâhil olmak üzere çeşitli bölgeleri denetim altına alması ve bu durumun karşısında Suudi Arabistan'ın başı çektiği bir koalisyonun ülkeye müdahale etmesi olmuştur. Aslında Yemen İç Savaşı'nı, İran ve Suudi Arabistan arasında cereyan eden bölgesel rekabetin bir yansıması olarak görmek mümkündür. 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi ile Şiilik İran'ın resmi ideolojisi haline gelmiştir. Buna paralel olarak, 1979 yılından itibaren, Orta Doğu'da yaşayan Şii nüfusu etki altına almak, İran dış politikasının öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir. "Şii Hilali" olarak adlandırılan bu politikalar, başta Suudi Arabistan olmak üzere, körfez ülkeleri tarafından önemli bir ulusal güvenlik tehdidi olarak görülmüştür.²⁰⁹

Yemen üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Suudi Arabistan, Yemen'de iktidarın Şiilerin eline geçmesini, ulusal güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak görmüştür. Zira Suudi Arabistan nüfusunun yaklaşık %15'lik bir bölümü Şiilerden oluşmaktadır ve Yemen'de Şiilerin lehine gerçekleşecek bir iktidar değişikliği, Suudi Arabistan topraklarında yaşayan Şiileri de tetikleyebilecek bir unsurdur. Öte yandan, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Babülmendep boğazının Şiilerin denetimine geçmesi hem Suudi Arabistan'ı hem temel gelir kaynağı petrol olan körfez ülkelerini, hem de Batı dünyasını endişelendirmektedir.²¹⁰

Yemen, dünya petrolünün yaklaşık %8'inin geçiş güzergâhı olan Babülmendep boğazına sahip olması ve Kızıldeniz üzerindeki hâkim konumu ile Arap Yarımadasının

²⁰⁸ Yıldırım Deniz, "Orta Doğu'da Vehhabi – Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 5, S. 1, Ocak (2018), s. 78.

²⁰⁹ a.g.m., ss. 77-78.

²¹⁰ a.g.m., s. 78.

en önemli ülkelerinden biridir. Şii Husilerin ülkenin kuzeyinde denetimi sağlamalarının ardından güneyin başkenti olarak kabul edilen Aden'e doğru harekete geçmeleri, Suudi Arabistan'ın ulusal güvenlik kaygılarını had safhaya çıkarmıştır. Ayrıca Husilerin İran'ın desteğini alarak hareket etmeleri, İran'ın Arap Yarımadasındaki etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. Bu duruma karşı Suudi Arabistan ise bölge ülkeleriyle ittifak kurma yoluna gitmiştir. Nitekim Husilere karşı düzenlenen "Zafer Fırtınası Operasyonu" Suudi Arabistan liderliğindeki Onlu Koalisyon ile düzenlenmiştir. Onlu Koalisyona katılan ülkeler Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Fas, Katar, Kuveyt, Fas, Mısır, Ürdün, Pakistan ve Sudan olmuştur.²¹¹

2003 yılından itibaren İran dış politikasının temel amaçlarından biri, İran'ın etkinliğini Arap Yarımadasını çevreleyecek bir şekilde genişletmek olmuştur. Bu durum, topraklarında Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan'ı tedirgin etmektedir. Zira Arap Yarımadasında Şiiliğin güçlenmesi, hem Suudi Arabistan'da yaşayan Şiileri harekete geçirebilecek bir faktör, hem de Suudi Arabistan sınırları çevresinde, Lübnan'daki Şii Hizbullah benzeri örgütlerin kurulmasına neden olabilecek bir unsurdur.²¹²

İran'ın Şiilik üzerinden Arap Yarımadasında oluşturmaya çalıştığı etkinliği kırmak adına Suudi Arabistan, bölgede Vehhabiliği yaymaya çalışmıştır. Suudiler, Yemen'deki Vehhabiliği yayma çabasını, 1960'larda ve 1970'lerde Suudi Arabistan'da eğitim faaliyetleri güden ve Yemen'deki Selefi akımın öncülerinden biri olarak kabul edilen Mukbil el Vadi üzerinden ortaya koymuşlardır. Mukbil el Vadi'nin faaliyetleriyle Selefilik, Yemen'de Şii nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde ve devlet mekanizmasında etkin olmaya başlamıştır. Bu durum Yemen'deki Şiileri rahatsız eden bir unsur olmuştur. Ayrıca, Yemen hükümetinin Selefilerin faaliyetlerine göz yuman bir yaklaşım içinde olması, Yemen Şiilerini tedirgin eden diğer bir husus olmuştur. Mukbil el Vadi, 2001 yılında hayatını kaybedene dek, Suudi Arabistan tarafından desteklenmiştir.²¹³

2.3.5. Uluslararası İttifaklarda Din

Din, ulusal çıkarları korumak ve geliştirmek adına kurulan bölgesel ve uluslararası ittifakların kuruluş aşamasında da rol oynayabilen bir unsurdur. Suriye İç Savaşı'nda

²¹¹ a.g.m., ss. 79-80.

²¹² a.g.m., ss. 80-81.

²¹³ a.g.m., s. 81.

bölge ülkelerinin kurduğu ittifaklar, bu durumun en belirgin örneğidir. Şii İran, Suriye İç Savaşı'na Nusayri mezhebine mensup olan Beşar Esad'ı destekleyerek dahil olmuştur. Bu noktada İran'ın amacı, mezhepsel yakınlığı kullanarak savaş sonrası dönemde Suriye'de ve dolayısıyla Orta Doğu'da etkinliğini artırarak bölgesel güç haline gelmektir.²¹⁴ İran'ın bu girişimini engellemek ve Orta Doğu'daki güç dengesini kendi lehine çevirmek isteyen Suudi Arabistan ise Körfez ülkelerini ittifak kurarak, Esad rejimine karşı savaşan Sünni muhalifleri destekleme yoluna gitmiştir.²¹⁵

Görülmektedir ki devletler, ulusal çıkarlarını korumak ve geliştirmek adına, bölgesel veya uluslararası ittifaklar kurarken, dini açıdan kendilerine eş veya yakın unsurları tercih etmektedirler.

2.3.6. İnsani Müdahale ve Din

Soğuk Savaş döneminin ardından, dünyanın çeşitli bölgelerinde çok sayıda iç savaş meydana gelmiştir. Bu iç savaşlar ile uluslararası ilişkiler literatürüne “insani müdahale” kavramı eklenmiştir. Her ne kadar bu kavramın isimlendirmesinde “insani” ibaresi kullanılsa da sözü geçen müdahalelerin siyasi bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Din de bu müdahaleleri meşru kılmak amacıyla kullanılan bir araç olabilmektedir. 1990'lı yıllarda Şii İran'ın, Irak ve Afganistan'daki Şiileri çeşitli yardımlarda bulunması ve buna karşılık Sünni Suudi Arabistan ile Pakistan'ın da Sünni grupları desteklemesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilecek hususlardır. Benzer şekilde Hindistan'ın, komşusu Sri Lanka'da Hinduizme mensup olan Tamil gerillalarını desteklemesi ve Rusya'nın Orta Asya devletlerindeki Rus-Ortodoks azınlığın hakları konusunda yoğun bir hassasiyet göstermesi de dinin insani müdahale olarak adlandırılan ancak siyasi emeller taşıyan uygulamalarda devletler için kullanışlı bir araç olduğunu kanıtlar niteliktedir.²¹⁶ Bu noktada devletlerin asıl amaçlarının, aynı dine ya da mezhebe mensup oldukları grupları korumaktan ziyade, o gruplar üzerinden bölgedeki çıkarlarını korumak olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Medeniyetler Çatışması ya da Menfaatler Çatışması

²¹⁴ Semih Nargül, “Suriye Krizinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri”, *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 12, (2020), s. 1023.

²¹⁵ Muhittin Ataman, İsmail Akdoğan, Suudi Arabistan 2013, *Orta Doğu Yılı 2013*, Sakarya: Orta Doğu Enstitüsü, 2014, s. 148.

²¹⁶ Fox, Sandler, a.g.e., ss. 63-64.

Samuel Huntington tarafından, 1993 yılında kaleme alınan ‘‘Medeniyetler atışması’’ tezi, realist kuram tarafından ortaya konan çıkar atışması konseptinin geçerliliğini yitirdiğini ve artık çatışmaların kültürel nitelikli olacağını iddia etmiştir.²¹⁷ Ancak bu yaklaşım ciddi eleştirilerle karşılaşmış, birçok akademisyen, uluslararası ilişkilerde meydana gelen çatışmaların medeniyet çatışmasından ziyade, ulusal çıkar çatışmalarından kaynaklandığına dair görüşler bildirmiştir.²¹⁸ Söz konusu çalışmada Huntington, dünyayı ‘‘Doğu ve ‘‘Batı’’ şeklinde ikiye ayırmıştır. Batı iyiyi ve güzeli, Doğu ise kötüyü temsil etmektedir. Bu ayrım coğrafi bir ayırmış gibi gözükse de aslında dini bir ayırmadır. Huntington’ın Batı tanımlaması Hristiyan dünyayı, Doğu tanımlaması ise Müslüman dünyayı betimlemektedir. Söz konusu çalışmada Doğu’nun yükselişinden bahseden ve bu durumu tehlikeli olarak niteleyen Huntington²¹⁹ Batılı devlet adamlarına, bu durumu engelleyerek Batı medeniyetinin başat konumunu muhafaza etmeyi önermiştir.²²⁰ Bu noktada Huntington’ın çalışmasını, emperyal hedefleri bulunan ve bu hedeflere ulaşmak için İslam coğrafyasının stratejik konumuna ve zengin yer altı kaynaklarına ihtiyaç duyan Batılı devletlere ithafen kaleme alınmış, bu devletlere İslam coğrafyasının kaynaklarını nasıl ele geçirecekleri hususunda yol gösteren bir kılavuz olarak değerlendirmek mümkündür.²²¹ 2001’de Afganistan’a, 2003’te ise Irak’a düzenlenen operasyonlar, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

²¹⁷ Yakışır, a.g.e., s.46

²¹⁸ Engin İ. Erdem, ‘‘The Clash of Civilizations: Revisited After September 11’’, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, C. 1, S. 2, (2002), s. 84.

²¹⁹ Murat Silinir, ‘‘Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler atışması’’, Batman, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 1, 2016, ss. 60-61.

²²⁰ Murat Aktaş, ‘‘Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler atışması Tezi’’, Ankara, *Ankara Avrupa alışmaları Dergisi*, C. 13, S. 1, (2014), s. 49.

²²¹ Yeşim Demir, ‘‘Emperyalist Devletlerin Ortadoğu’da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii atışması’’, *Turkish Journal of Shiite Studies*, C. 1, S. 2, (2019), s. 242.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN DIŞ POLİTİKASINDA DİN FAKTÖRÜ: DEVRİM İHRACI POLİTİKASI VE Şİİ HİLALİ SÖYLEMİ

3.1. Devrim Öncesi ve Sonrası İran

Orta Doğu coğrafyasının en önemli aktörlerinden biri olan İran'ın, günümüzde yürürlüğe koyduğu dış politika uygulamalarını tam manasıyla kavrayabilmek için, İslam Devrimi öncesi İran'ın siyasi durumunu genel hatlarıyla irdelemek faydalı olacaktır.

İran siyasi hayatı ile ilgili incelemelere Safevi Devleti ile başlamak yerinde bir tutum olacaktır. Zira günümüzde İran dış politikasının temel araçlarından biri olan Şiilik, İran topraklarında Safevilerin hüküm sürdüğü dönemde resmi devlet inancı haline gelmiştir.²²²

İran'da Şiiliğin resmi devlet inancı haline gelmesi, Akkoyunluların lideri Uzun Hasan'ın torunu olan İsmail'in döneminde gerçekleşmiştir. Safevi Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen İsmail, 1501 yılında Tebriz'i hakimiyeti altına aldıktan sonra kendini Şah olarak ilan etmiş ve devletin resmi dininin Şiilik olduğunu duyurmuştur. Hakimiyeti altında yaşayan Sünnilere karşı son derece sert bir tutum içerisinde olan Şah İsmail, Şiiliği kabul etmeyenlere karşı çok ağır yaptırımlarda bulunmuştur.²²³

İran'daki Safevi egemenliği, 1736 yılında son bulmuştur. Bu tarihten itibaren İran coğrafyasının hakimiyeti, ‘‘Kaçarlar’’ olarak anılan Türk kökenli bir kabilenin eline geçmiştir. Yaklaşık iki yüz yıl İran coğrafyasında hüküm süren Kaçarlar, 20. yüzyılın başında, dönemin iki güçlü devleti İngiltere ve Rusya'nın, İran'ı mücadele sahası haline getirmesi sonucu, iktidarlarını muhafaza edemeyecek hale gelmişlerdir. Bu durumdan kurtulmak için bir çıkış yolu arayan Kaçarlar, çareyi 1907 yılında bir sömürge anlaşması imzalamakta bulmuşlardır. Söz konusu anlaşma, İran'ın kuzeyini Rusların, güneyini ise İngilizlerin nüfuz alanı haline getirmiştir.²²⁴

²²² Emre Bayazıt, İran'ın Yumuşak Güç Geliştirme Gayretleri: İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 35.

²²³ a.g.e., s. 35.

²²⁴ Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 23. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2013, s. 86.

Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi’nin ardından, İran bütünüyle İngiltere’nin nüfuz alanı haline gelmiştir. Bu durum, Kaçar Hanedanlığı’nın, 1925 yılında, İngiltere’nin desteğini arkasına alan Rıza Han tarafından yıkılmasıyla perçinlenmiştir. Böylece İran’da, Batı dünyası tarafından desteklenen bir yönetim başa gelmiştir.²²⁵

Rıza Şah, İran devletini ve toplumunu modernleştirmeyi öncelikli hedef olarak seçmiştir. Bu nedenle din adamlarına ve cüppe, sarık gibi geleneksel İslami unsurlara son derece mesafeli bir tutum içerisinde olmuştur.²²⁶ Rıza Şah, Safevilerin son dönemlerinden itibaren İran’da etkisi hissedilmeye başlayan “Pers Milliyetçiliği” fikrine ağırlık vermiştir.²²⁷ Bu nedenle Rıza Şah dönemi İran’ında, Perslerin İslamiyet öncesi kurdukları devletlerden olan Ahameniş ve Sasani imparatorluklarında kullanılan aslan ve güneş gibi simgeler, İran bayrağında yer edinmiş ve Pers İmparatorluğu’nun dini olan Zerdüştlük, İslam’a karşı bir alternatif olarak sunulmaya çalışılmıştır.²²⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Sovyet işgali sonucu, İran’da Rıza Şah devri kapanmış ve yerine oğlu Muhammed Şah Pehlevi geçmiştir.²²⁹ Muhammed Şah Pehlevi tahta geçtikten kısa bir süre sonra, Kaçarların 20. yüzyılın başında yüzleştikleri sorunla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Sözü geçen dönemde İngiltere-Rusya mücadelesine tanık olan İran coğrafyası, bu dönemde ise ABD’nin liderlik ettiği Batı bloku ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan mücadeleye tanıklık etmiştir.²³⁰ Bu dönem aynı zamanda, İran’da Batılı devletler tarafından desteklenen yönetime karşı ilk başkaldırıların başladığı dönemdir.²³¹ 1950’li yıllarda, İran’da, Musaddık’ın önderlik ettiği, anti-emperyalist fikirlere sahip İran Ulusal Cephesi seçimi kazanarak işbaşına gelmiştir. Musaddık yönetiminin ilk hamlelerinden biri, işletmesi Batılı şirketlerde bulunan İran petrollerini millileştirmek olmuştur. Bu durum, Batı yanlısı Muhammed Şah Pehlevi’yi son derece rahatsız ederken, İran toplumu tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Bu ikiliğin yarattığı siyasal çekişme, Muhammed Şah Pehlevi’nin ülkeyi

²²⁵ Hanedar, a.g.e., s. 31.

²²⁶ Mustafa Nail Alkan, “İran’ın Batı ile İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 1, (1995), s. 20.

²²⁷ Firas Elias, “İran’ın Kamu Diplomasisi, *Ankasam Balgat Çalışmaları* 6, Ankara, (2017), s. 29.

²²⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 87.

²²⁹ Alkan, a.g.m., s. 21.

²³⁰ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 261.

²³¹ Amir Ahmad Fakri, *İran’da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 86.

terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak kısa bir zaman sonra, İngiliz ve Amerikan istihbarat birimlerinin ortaklaşa gerçekleştirdikleri bir darbe ile Muhammed Şah Pehlevi, İran'a geri dönmüştür.²³² Bu darbenin ardından İran'da, Şah'ın geniş yetkilere sahip olduğu, uzun bir siyasal dönem başlamıştır.²³³ Batı yanlısı tutumu 1970'lere kadar devam eden Muhammed Şah Pehlevi, İran'ı ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı uygulamaya koyduğu çevreleme politikasının önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. 1970'lerde ise Muhammed Şah Pehlevi'nin Batı yanlısı tutumunu değiştirdiği görülmektedir. Bu dönemde, ülkesini bölgesel, hatta küresel bir güç haline getirmeyi hedefleyen Muhammed Şah Pehlevi, bu hedefine ulaşmak adına, Sovyetler Birliği ve Çin'le iyi ilişkiler kurma gayreti içerisine girmiştir.²³⁴ Bu süreçte, İran'daki toplumsal hareketlerin de güçlendiği ve İran'ın devrime giden yolda süratle ilerlediği görülmektedir. Bu durum, 'İran İslam Devrimi'nde Batılı devletlerin bir rolü var mı?' sorusunu akıllara getirmektedir.²³⁵ Zira Muhammed Şah Pehlevi'nin Batı yanlısı tutumuna en ağır eleştirileri getiren ve 1963 yılında tutuklanmasıyla, Şah karşıtı protestoların fitilinin ateşlenmesine sebebiyet Humeyni'nin²³⁶ Batı bloğunun önemli devletlerinden olan Fransa'da ikamet etmesi ve buradan İran'a gelerek, ülkeyi kontrolü altına alması, İran İslam Devrimi'nde Batılı devletlerin rol oynadığına dair görüşleri güçlendirir niteliktedir.²³⁷

Din, muhteviyatında barındırdığı birçok özellikle tarih boyunca, ulusal çıkarlarını korumak, hedeflerine ulaşmak isteyen devletler için, kullanışlı bir araç olmuştur. İran İslam Devrimi'ne de bu perspektiften yaklaşmak mümkündür. Coğrafi konumu ve zengin yer altı kaynaklarıyla küresel siyasette çok önemli bir konumda bulunan ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, uzun yıllar Batı bloğunun sadık bir müttefiki olan İran'ın, paradigma değiştirerek Sovyetler Birliği ve Çin'le yakınlaşmak istemesinin, Batılı devletlerin ulusal çıkarlarını zedeleyeceği tartışılmaz bir gerçektir. Bir din adamı olan Humeyni'nin tutuklanmasının, İran'da yarattığı toplumsal etki düşünülünce, dinin İran coğrafyasına

²³² Zelal Özdemir Samur, *Civil Society In Iran*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2008, ss. 41-42.

²³³ Bayazıt, a.g.e., s. 37.

²³⁴ Alkan, a.g.e., s. 22.

²³⁵ Hanedar, a.g.e., s. 34

²³⁶ Houchang E. Chebabi, 'İran İslam Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet'', çev. Müberra Haşimi, *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 1, Ankara, (1995), s. 17.

²³⁷ Hanedar, a.g.e., s. 34.

nüfuz etmek için, en kullanışlı araçlardan biri olduğu görülmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Çin'in komünist ideolojiye sahip devletler olmaları, bu mücadelede dinin etkisini artıran bir unsurdur. Nitekim İran İslam Devrimi'nin, dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezninski tarafından komünizm tehlikesine karşı tercih edilebilir olduğu düşünülerek desteklenmesi²³⁸ ve dönemin ABD İran Büyükelçisi'nin devrim öncesi süreçte, Humeyni'nin adamlarıyla görüşmesi gibi hususlar, bu görüşü destekler niteliktedir.²³⁹

3.2. İran İslam Cumhuriyeti

İran'da İslam Devrimi ile monarşinin tasfiye edilmesi, cumhuriyet fikrinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.²⁴⁰ Zira devrimin lideri konumunda bulunan Ayetullah Humeyni'ye göre, İslam ve monarşi arasında hiçbir ortak yön bulunmamaktadır. Bilakis İslam, tiranların hükümlerlerini yok etme amacı taşıyan bir dindir.²⁴¹

İran'da ortaya çıkan cumhuriyet düşüncesi, klasik cumhuriyet düşüncesinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Zira monarşinin bir din adamının öncülüğünde tasfiye edilmiş olması, İran'da din-siyaset etkileşimini kaçınılmaz bir hale getirmektedir. Bu durum İran'da hem İslami ilkelerden hem de demokratik unsurlardan izler taşıyan bir karma bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.²⁴² Bu noktada dinin, faydacı bir yaklaşımla, bir siyasi meşruiyet aracı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Zira yeni kurulacak olan ve dolayısıyla toplumun desteğine ihtiyaç duyacak olan yeni İran, bu desteği halkta geniş bir biçimde karşılık bulan din unsuru üzerinden sağlamayı hedeflemiştir.²⁴³ Nitekim 30-31 Mart 1979 tarihlerinde yapılan referanduma İran halkının %99'u evet demiş ve böylece İslami Cumhuriyet modeli kabul edilmiştir.²⁴⁴

²³⁸ Ardan Zentürk, 12 Eylül Duruşması: Brzezinski Tanık Çağrılmalı, 8 Nisan 2012, Star Gazetesi, [12 Eylül duruşması: Brzezinski tanık çağrılmalı - Yazarlar - Ardan ZENTÜRK | STAR](#), (13.04.2021).

²³⁹ Andrew Scott Cooper, Declassified diplomacy: Washington's Hesitant Plans For a Military Coup in Pre-Revolution Iran, 11 Şubat 2015, The Guardian, [Declassified diplomacy: Washington's hesitant plans for a military coup in pre-revolution Iran | Iran | The Guardian](#), (13.05.2021).

²⁴⁰ Muhammet Fatih Özkan, İran'ın Orta Doğu'da Etkinlik Arayışları: Devrim İhracı Politikasından Şii Hilali Söylemine, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 44.

²⁴¹ Imam Khomeini, Islam and Revolution, çev. Hamid Algar, Berkeley: Mizan Press, 1981, s. 202.

²⁴² Özkan, a.g.e., ss. 43-44.

²⁴³ Hanedar, a.g.e., s. 36.

²⁴⁴ Berk Cem Tatar, "İran Devrimi, Kurumları ve Olası Karşı-Devrim, 1 Eylül 2020, [TASAM | İran Devrimi, Kurumları ve Olası Karşı-Devrim](#), (14.04.2021).

İran toplumunun neredeyse tamamı tarafından kabul edilen yeni Anayasa ile İran devlet yönetiminin merkezine *velayet-i fakih* kurumu yerleştirilmiştir. Velayet-i fakih kurumu, Şiiliğin siyasi perspektifi ile tamamen örtüşmemektedir. Klasik Şii siyasi anlayışına göre, Mehdi yeryüzüne inecek ve devletin başına geçecektir. O vakit gelene kadar, devletin başına herhangi birinin geçmesi uygun görülmemektedir. Ancak Humeyni'ye göre, insan hayatının hemen hemen her alanını düzenleyen İslam'ın ilkelerini uygulamaya koymak için Mehdi'nin zuhur etmesini beklememek gerekmektedir. Çünkü Mehdi'nin yeryüzüne ne zaman zuhur edeceği belli değildir. Yüzlerce hatta binlerce yıl sürebilecek bu boşluğu doldurmak için, İslam'ın ilkelerinin devlet tarafından yürürlüğe konması gerekmektedir. Bu nedenle, siyaseti iyi bilen bir Şii din adamının, Mehdi zuhur edinceye dek, devlet başkanlığı görevini üstlenmesi gerekmektedir. Velayet-i fakih kurumu, bu düşüncenin ışığında ortaya çıkmış bir kurumdur. Velayet-i fakih kurumunun başı, devletin de başıdır ve mutlak yetkiye sahiptir. Siyasi konum itibarıyla yasama, yürütme ve yargı organlarında daha üstün bir konumdadır ve bu mekanizmaları denetleme görev ve sorumluluğu kendisine aittir.²⁴⁵

Velayet-i fakih kurumunun mutlak yetkilerle donatılması, 1988 yılında gerçekleşmiştir. Bu değişiklikte devletin fikirleri, dini kaidelere üstün kılınmıştır.²⁴⁶ Bu durumun arka planında, ‘‘masum imam’’ görüşü yatmaktadır. Masum imam görüşünde, peygamberlerin dahi yanlış düşünebileceği ancak masum imamın her şeyiyle doğru olduğu ve insana dair tüm kusurlardan münezzeh olduğu düşüncesi savunulmaktadır. Bu nedenle masum imam görüşünde, imamın düşünceleri dinin kendisi olarak kabul edilmektedir. Bu noktada, Humeyni'nin mutlak Velayet-i fakih ile dini, devletin hakimiyeti altına aldığını söylemek mümkündür. Bu durum, Humeyni'nin faydacı bir yaklaşımla, Şiiliğin gücünden yararlanmak için çabaladığını kanıtlar niteliktedir. Öte yandan Şiiliğin muhteviyatında, Şiilerin kimliklerini gizli tutmak amacıyla yalan söylemelerini mazur gören bir inanış yatmaktadır. ‘‘Takiyye’’ ismiyle anılan bu inanış, zorba olarak adlandırılan Sünni otoritelere karşı, Şiilerin kendilerini koruyabilmesi

²⁴⁵ Mehmet Koç, İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar I: Devrim Rehberliği, Ankara: *İran Araştırmaları Merkezi Analiz*, 2018, ss. 5-6.

²⁴⁶ Chebabı, a.g.e., s. 13.

fikrine dayanmaktadır. Şiiliğin, Makyavelizmin prensipleriyle benzeşen bu yönü, onu politik açıdan etkili olabilecek bir unsur haline getirmektedir.²⁴⁷

İran İslam Cumhuriyeti'nin dini politikası, Safevi Devleti'nin dini politikası ile birçok ortak noktaya sahiptir. İki devlette de Şiilik, toplumsal grupları tek bir çatı altına toplayan bir unsur görevi görmüştür. Ayrıca Safevi Devleti'nin Sünniler üzerinde kurduğu baskının bir benzerine, İran İslam Cumhuriyeti'nde de rastlanılmaktadır. İran'da önemli bir Sünni nüfus olmasına rağmen başkent Tahran'da hiç Sünni camisinin bulunmaması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.²⁴⁸

3.3. Genel Hatlarıyla İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası

İran İslam Cumhuriyeti dış politikası, faydacı esaslar üzerinde kurulmuştur. Her ne kadar ABD ve İsrail ile olan ilişkileri, ideolojik bir yaklaşım olarak değerlendirilse de aslında bunlar da İran dış politikasındaki faydacı yaklaşımı gözler önüne sermektedir. Zira İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde ABD ve İsrail karşıtlığı vardır. Bu karşıtlığın göz ardı edilmesi, İran dış politikasının İran toplumu nezdindeki meşruiyetini olumsuz etkileyebilecek ve İran'da devlet-halk ikilemine neden olabilecek bir husustur. Ayrıca İranlı devlet adamları, ABD ve İsrail karşıtı söylemler ortaya koymaları, İran'ın sözü geçen iki ülke ile herhangi bir diplomatik ilişki kurmadığı anlamına gelmemektedir. İran, ABD ve İsrail ile ilişkilerini gizli bir biçimde yürütme gayreti içerisinde. ABD-İsrail ve İran arasındaki gizli silah ticareti gözler önüne seren "İrangate Skandalı" bu durumun en bariz örneklerinden biridir.²⁴⁹

Yukarıda da bahsedildiği gibi, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde ABD'ye ve hatta tüm Batı dünyasına karşı yoğun bir tepki mevcuttur. Bu durumun iki temel sebebi vardır. İlki, İran'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasında ise ABD'nin uydu devleti haline gelmesidir. İkincisi ise Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yürürlüğe koyduğu çevreleme politikasında, İran'ın çok önemli bir role sahip olması nedeniyle bu ülkede yoğun bir biçimde faaliyet yürütmesi ve Şah rejimine koşulsuz destek vermesidir.²⁵⁰ Öte yandan

²⁴⁷ Hanedar, a.g.e., s. 37.

²⁴⁸ a.g.e., s. 38.

²⁴⁹ a.g.e., s. 40.

²⁵⁰ Recep Yürük, 1979 İran İslam Devrimi ve İran'ın Orta Doğu'daki Devrim İhracı Politikaları, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 69.

İran İslam Cumhuriyeti, iki kutuplu Soğuk Savaş uluslararası sisteminin diğer kutbunun lideri olan Sovyetler Birliği'ni de Orta Asya'da izlediği İslam karşıtı politikalar, Müslüman bir ülke olan Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'ın Orta Doğu'daki en büyük rakibi olan Irak'a verdiği destek gibi nedenlerle düşman olarak kabul etmiştir.²⁵¹ Bu durum İran dış politikasında, "ne Doğu ne Batı" şeklinde formüle edilen bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵² Ayrıca ileride detaylı bir biçimde incelenecek olan Devrim İhracı Politikası da bu dönemde yürürlüğe konmuştur.²⁵³

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduktan sonra karşı karşıya kaldığı en önemli dış politika sorunu, 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen İran-Irak Savaşı'dır. Söz konusu savaşın, din-ulusal çıkar ekseninde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Zira İran İslam Cumhuriyeti'nin Şiiliğe dayalı ideolojisi, Irak'taki Baas rejimi tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Şii ideolojisinin, Orta Doğu'daki yoğun Şii nüfusu nedeniyle, Irak'taki Baas rejimi için bir alternatif oluşturma potansiyeline sahip olması, Orta Doğu'nun bölgesel gücü olmayı hedefleyen Irak yönetimi tarafından önemli bir tehlike olarak görülmüştür. Öte yandan, Irak nüfusunun yarısından fazlasının Şiilerden oluşması ve İran'da gerçekleşen devrimin Irak Şiilerini harekete geçirebilecek bir unsur olması, İran İslam Devrimi'ni Irak'taki Baas rejimi için daha da tehditkâr hale getirmektedir.²⁵⁴

İran-Irak Savaşı'nın ilk döneminde, Irak'ın bariz bir şekilde İran'a karşı üstün geldiği görülmektedir. Ancak ilerleyen dönemde İran, bu üstünlüğü kırmış ve güç dengesini kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Bu durumun ardından, ABD ve birçok Batı bloğu ülkesi Irak saflarında yer almaya başlamış ve böylece güç dengesi tekrar kurulmuştur. Sonraki dönemde, bu tutumun savaşın sona ermesini engellediğini fark eden ABD, BM'yi devreye sokarak, 20 Temmuz 1987 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nden, İran-Irak Savaşı ile ilgili ateşkes kararının çıkmasına ön ayak olmuştur.²⁵⁵

²⁵¹ Jalil Roshandel, "Evolution of Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999", *Twenty Year of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, ed. Eric Hooglund, 1. b., New York: Syracuse University Press, 2002, s. 126.

²⁵² Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, 1. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 366.

²⁵³ Sefer Humar, *İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 36.

²⁵⁴ a.g.e., s. 392.

²⁵⁵ Özkan, a.g.e., s. 55.

İran-Irak Savaşı, İran İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilere ve dış politikaya olan bakış açısını derinden etkilemiştir. Bu savaşın ardından kendi kendine yeterlilik ilkesi, İran dış politikasının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Zira İranlı devlet adamlarına göre, İran'ı bu savaşta ayakta tutan kendi gayretleridir. Uluslararası toplum ve uluslararası hukuk, Irak'ın İran'a karşı kimyasal silahlar ve kitle imha silahları kullanmasına, İranlı sivillere yönelik düzenlenen saldırılara ve İran ticaretine vurulan büyük darbelere engel olmak için herhangi bir çaba sarf etmemiştir.²⁵⁶ Günümüzde İran'ın tüm tehditlere rağmen nükleer enerjiye yatırım yapmaktan vazgeçmemesi, İranlı yöneticilerin İran-Irak Savaşı'nda yaşananlara karşı geliştirdikleri bakış açısıyla ilintilidir. Ayrıca savaş boyunca Orta Doğu'daki diğer yönetimlerden yeterli desteği göremediğini düşünen İran, savaş sonrası süreçte İslam dini üzerinden, bu devletlerde yaşayan halklarla daha yakın bağlar kurma gayreti içine girmiştir.²⁵⁷

Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında ölümünün ardında İran dış politikasında birtakım değişiklikler meydana gelse de Orta Doğu'daki diğer devletlere nüfuz etme ve bölgesel güç olma gayreti, tüm hızıyla devam etmiştir.²⁵⁸

3.4. Devrim İhracı Politikası ve Şii Hilali Söylemi

İran İslam Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu yana, Orta Doğu'daki etkinliğini artırma gayreti içerisinde olmuştur. Fars kökenli bir devlet olan İran'ın, büyük çoğunluğu Arap olan Orta Doğu coğrafyasında, etnik unsurları kullanarak etkinliğini artırması, Farsların ve Arapların tarih boyunca birbirleriyle rekabet halinde olması nedeniyle mümkün değildir. Bu nedenle, İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Doğu'daki etkinlik arayışında en önemli faktör din olmuştur.²⁵⁹

3.4.1. Devrim İhracı Politikası

İran'ın Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının temelinde, devrim ihracı düşüncesi yatmaktadır.²⁶⁰ Şiiliği diğer Orta Doğu ülkelerinde yaygın hale getirip, İran'ın bölgesel

²⁵⁶ Ray Takeyh, "The Iran-Iraq War: A Reassessment", *The Middle East Journal*, C. 2, S. 3, (2010), s. 383.

²⁵⁷ Özkan, a.g.e., s. 56.

²⁵⁸ Yürük, a.g.e., s. 72.

²⁵⁹ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 4., (2007), s. 12.

²⁶⁰ Hanedar, a.g.e., s. 42.

etkinliğini maksimize etmek amacıyla yürürlüğe konan bu politika sayesinde, İran'ın ulusal güvenlik hattı kendi sınırlarının dışına taşarak Akdeniz'e kadar ulaşmıştır.²⁶¹

Soğuk Savaş döneminde kurulan İran İslam Cumhuriyeti, dönemin süper güçleri ABD ile Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir tavır takınmıştır. Bu düşmanca tavır, İran'ın komşusu olan devletler için de geçerli olmuştur. Zira yeni İran'ın karar verme mekanizmasında bulunan kişilere göre, komşu devletler bu süper güçlerin güdümündedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak İran, uluslararası arenada tek başına kalma endişesine kapılmıştır. Bu endişeyi gidermek adına, dönemin İran devlet adamları, Orta Doğu'da İran benzeri rejimler kurulmasını teşvik etmeyi ve bu rejimler vasıtasıyla düşman ilan edilen devletlere karşı bölgesel bir güç dengesi oluşturmayı hedeflemişlerdir.²⁶² Bu noktada İran'ın, yeni devletin mevcudiyetini ve çıkarlarını muhafaza etmek amacıyla, devrimin dini niteliğini bir dış politika aracı olarak kullandığını söylemek mümkündür.²⁶³

İran'ın dini nitelikli dış politika uygulamalarının yalnızca Orta Doğu'da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu Kafkasya ya da Orta Asya olduğunda İran, klasik ulus-devlet davranışları sergilemektedir. İran'ın Çeçenistan ve Dağlık Karabağ sorunlarına yaklaşımı, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çeçenistan sorununda, Rusya ile ilişkilerini bozmamak adına İslam dinine mensup olan Çeçenistan'ın karşısında yer alan İran, Dağlık Karabağ sorununda ise hakimiyeti altındaki yoğun Azeri nüfus nedeniyle güçlü bir Azerbaycan ihtimalini tehdit olarak algılamış ve aynı mezhebin aynı koluna mensup olduğu Azerbaycan yerine, Hristiyan Ermenistan'ın yanında saf tutmuştur.²⁶⁴ Bu noktada görülmektedir ki, İran için din, ulusal çıkarları gerçekleştirme yolunda başvurulmuş bir dış politika aracından başka bir şey değildir.²⁶⁵

İran'ın devrim ihracı politikasında, Kum Medreselerinin ve Devrim Muhafızlarının önemi büyüktür. Kum Medreselerini İran dışında yaşayan Şiiler üzerinde bir meşruiyet aracı olarak kullanan İran, Devrim Muhafızlarını da bir güç unsuru olarak

²⁶¹ Şahin, a.g.m., s. 11-12.

²⁶² Ünal Gündoğan, "Geçmişten Günümüze İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Orta Doğu Analiz*, C. 3, S. 29, (2011), s. 98-99.

²⁶³ Özkan, a.g.e., s. 67.

²⁶⁴ Brenda Shaffer, "The Islamic Republic of Iran: Is It Really?", *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, der. Brenda Shaffer, Cambridge: The MIT Press, 2006, ss. 220-230.

²⁶⁵ Hanedar, a.g.e., s. 43.

kullanmış ve böylece Orta Doğu’da diğer devletlerde ikamet eden Şiiler üzerinde tahakküm kurmayı amaçlamıştır.²⁶⁶

3.4.1.2. Devrim İhracı Politikasının Uygulama Alanları

Devrim ihracı politikası gerek uygulama bakımından gerekse de yarattığı sonuçlar bakımından, ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, ülkelerdeki Şii nüfusun yoğunluğunun birbirinden farklı olmasıdır. Zira Şii kimliği ile ön plana çıkan İran’ın politikaları, doğal olarak en çok Şiilerde karşılık bulmaktadır. Bu nedenle devrim ihracı politikasının uygulama alanları incelenirken Şii nüfusun çoğunluk olduğu Irak’ı, azınlık olduğu Suudi Arabistan’ı, etkin bir role sahip olduğu Lübnan’ı ve etkisiz kaldığı Türkiye’yi incelemek, devrim ihracı politikası hakkında gerekli bilgiyi edinmek için yeterli olacaktır.²⁶⁷

3.4.1.2.1. Irak

İran’ın devrim ihracı politikasında Irak, nüfusunun yarısından fazlasının Şii olması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Irak’ın lideri Saddam Hüseyin’i sosyalist ve Saddam Hüseyin’in başında bulunduğu Baas hareketini ateist olarak niteleyen Humeyni, bu rejimin yıkılması gerektiğine dair söylemlerde bulunmuştur. Önceki bölümlerde bahsedilen İran-Irak Savaşı’nın altında yatan en önemli sebeplerden biri, Humeyni’nin söz konusu söylemleridir.²⁶⁸ Ayrıca Şiilik için büyük önem arz eden, Küfe ve Kerbela gibi kentlerin Irak’ta bulunması da İran’ın devrim ihracı politikalarında, Irak’ı önemli hale getirmektedir.²⁶⁹

1920’li yıllarda, Iraklı Sünni ve Şii grupların, bölgedeki İngiliz etkisini kırmak amacıyla iş birliğine gittikleri görülmektedir. Ancak ilerleyen dönemde, Irak’ta siyasi erki eline alan Sünniler, Şiilerin Irak siyasi hayatına katılımını engellemiş ve Şiilere karşı zorbaca bir tutum içerisine girmişlerdir. 1959 yılına gelindiğinde, Şii muhalefet hareketini temsilen, Dava Partisi gibi organizasyonlar ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllarda, bu organizasyonların Baas rejimi karşıtı aktiviteleri hız kazanmıştır. Bunun sonucunda

²⁶⁶ Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi”, *Bilgi Strateji*, C. 2, S. 14, (2011), ss. 195-196.

²⁶⁷ Özkan, a.g.e., s. 69.

²⁶⁸ Iffat S. Malik, “Role of Islam in Post-Revolution Iranian Foreign Policy”, *Strategic Studies*, C. 20, S. 4, (2000), s. 131.

²⁶⁹ William Harris, “Modern Irak’ın Stratejik Konumu”, *Avrasya Dosyası*, C. 6, S. 3, (2000), s. 58.

çeşitli dini, siyasi ve sosyal baskılarla karşılaşan Şii muhalifler, yeraltına çekilerek, mücadelelerini silahlı mücadeleye dönüştürmüşlerdir.²⁷⁰ Iraklı Şiiilerin bu durumu, İran yönetimi tarafından bir fırsat olarak algılanmıştır.

İran'ın, Irak'ta devrim ihracı politikasını uygulayabilmesinin önünde birtakım engeller de mevcuttur. Bu engellerin en bariz sebebi, Iraklı Şiiilerin Velayet-i Fakih kurumuna karşı geliştirdikleri olumsuz bakış açısıdır. Irak'ta Şiilik, geleneksel Şii düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. Geleneksel Şii düşüncesinde siyasi erkin Allah, Peygamber ve On İki İmam dışında herhangi birinin kontrolü altına girmesi gasp ve işgal olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Humeyni'nin siyasi erki din adamlarına veren yönetim modeli, Iraklı Şiiiler arasında yaygın bir biçimde kabul görmemiştir.²⁷¹

İran'ın Irak'ta elini zayıflatan bir diğer husus, Iraklı Şiiiler arasında yaşanan görüş ayrılıklarıdır.²⁷² Örneğin, merkezi Ncef kentindeki Havza el-İlmiye medresesi olan Merciyye grubu,²⁷³ İran yönetim modelini kesin bir dille reddetmektedir. Dava Partisi'nin ve partinin ruhani lideri olan Ayetullah Muhammed Bekir el-Sadr'ın yolundan gidenler ise Irak'ta İslami nitelikli bir devletin kurulması fikrine sıcak bakarken, din adamlarının devlet yöneticisi konumunda olmalarını ise kabul etmemektedirler. Bu gruba göre din adamları, yönetici değil denetleyici pozisyonunda olmalılardır. Irak İslami Devrimi Yüksek Konseyi gibi oluşumlar ise İran İslam Devrimi'ni, Dünya İslam Devrimi'nin başlangıç noktası olarak deklare etmiş ve İran yönetim modelinin birebir Irak'ta da hayata geçirilmesini talep etmişlerdir.²⁷⁴

İran-Irak Savaşı da İran'ın Irak'ta yürürlüğe koymaya çalıştığı devrim ihracı politikasını olumsuz etkileyen faktörlerdendir. Irak vatandaşı kimliği, mensubu olduğu mezhebe üstün gelen birçok Iraklı Şii, savaşta Irak'ın yanında yer almıştır. Tüm bu olumsuzluklar, İran'ın Iraklı Şiiiler üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır.²⁷⁵

²⁷⁰ Mehdi Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, C. 15, S. 2, (2008), s. 58.

²⁷¹ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, s. 39.

²⁷² Yürük, a.g.e., s. 82.

²⁷³ Ziya Abbas, "El Havza El İlmiye (Şii Medreseleri)", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 8, S. 1, (2016), s. 117.

²⁷⁴ Yürük, a.g.e., s. 82.

²⁷⁵ Özkan, a.g.e., s. 73.

İran-Irak Savaşı'nın ardından, İran'ın Irak dış politikası, ulusal çıkar kavramı etrafında şekillenmiştir. Baas rejimine karşı başkaldıran Iraklı Şiilere destek sözü veren İran, savaşın ardından bu başkaldırının nihayete varamayacağı ve bu gruplara verilecek desteğin İran ulusal çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle hareket etmiş ve Baas rejimi karşısı Şii hareketlerini, Irak'ın iç meselesi olarak nitelemiştir.²⁷⁶

3.4.1.2.2. Suudi Arabistan

İran'ın devrim ihracı politikasının hedeflerinden biri de Suudi Arabistan olmuştur. İranlı devlet adamlarının gözünde ABD iş birlikçisi ve Şii düşmanı olan Suud hanedanının devrim ihracı politikasının hedeflerinden biri haline gelmesi doğaldır ancak gerek Suudi Arabistan'daki Şii nüfusunun az olması gerekse de örgütlü bir Şii siyasi hareketinin bulunmaması, devrim ihracı politikasıyla Suud hanedanının hakimiyetine son vermeyi güçleştirmektedir. Bu nedenle İran'ın Suudi Arabistan üzerindeki temel hedefi, mevcut rejime olabildiğince güç kaybettirmektir. Böylece İran, Suudi Arabistan'ın Körfez ülkeleri üzerindeki etkinliğini kırarak ve kendi etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, Sünni devletlerde yoğun bir biçimde Şii karşısı propagandalar yapan Suudi Arabistan'ın zayıflatılması, Orta Doğu'da Şiiliğin yayılmasını da kolaylaştıracak bir husustur.²⁷⁷

Suudi Arabistan Şiileri, Suud Hanedanının yönetimi altında, ayrımcı bir muameleye maruz kalmışlardır. Suud hükümetinin hizmetlerinden ve ülke ekonomisinden yeterli payı alamayan Suudi Arabistan Şiileri, siyasal açıdan da etkin bir konum elde edememişlerdir. Bu durum, yeni İran hükümetinin devrim ihracı politikası için önemli bir avantajdır.²⁷⁸

Her ne kadar Suudi Arabistan yönetimi doğrudan İran İslam Devrimi'nin karşısında yer almasa da Humeyni'nin monarşi ile ilgili sözleri, iki ülke arasındaki ilişkilerde, gerilimin başlamasına neden olmuştur. Monarşileri geri kalmışlıkla itham eden utandırılması gereken bir yönetim modeli olarak niteleyen Humeyni'ye göre, İslam dininde monarşilere yer yoktur.²⁷⁹ Humeyni'nin monarşi ile ilgili söylediği bu sözlerle karşılık Suudi Arabistan hükümeti ise İran'da İslam Devrimi ile ortaya çıkan yönetim

²⁷⁶ David Menashri, "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism", *Journal of International Affairs*, C. 60, S. 2, (2007), s. 156.

²⁷⁷ Özkan, a.g.e., s. 74.

²⁷⁸ a.g.e., s. 74.

²⁷⁹ a.g.e., s. 75.

modelinin, İslam dini ile bağdaşmadığı şeklinde ithamlarda bulunmuştur.²⁸⁰ Öte yandan, Suudi Arabistan'ın Orta Doğu'daki en önemli ABD müttefiklerinden biri olması da İran yönetimi tarafından hedef alınmasına neden olmuştur.²⁸¹

İran'ın Orta Doğu'daki devrim ihracı politikalarının önüne geçmeyi hedefleyen Suudi Arabistan yönetimi, bölge ülkeleriyle ittifak arayışına girmiştir. Bu arayışın sonucu olarak, 1981'de KİK kurulmuştur. İran ve Irak'ın dahil edilmediği KİK, İran-Irak Savaşı'nda Irak'a gizlice maddi yardımda bulunmuştur. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından, iki ülke ortak bir noktada buluşabilmiş ve ilişkilerde yumuşama dönemi başlamıştır. 90'lı yılların ortalarından itibaren, iki ülke arasında resmi ziyaretler gerçekleşmeye başlamıştır. Böylece iki ülke arasındaki rekabet, daha barışçıl bir düzeyde cereyan etmeye başlamıştır.²⁸²

3.4.1.2.3. Lübnan

Lübnan, İran'ın devrim ihracı politikası için, en elverişli koşullara sahip olan ülkelerden biridir. Ekseriyetle Lübnanlı Şiilerin ikamet ettiği Bekaa Vadisi'nde, Lübnan Hükümeti'nin etkinliği yok denecek kadar azdır. Bu durum bölgede, İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim modeliyle benzeşen bir siyasi örgütlenme biçiminin, sınırlı bir süre de olsa, tecrübe edilmesine olanak tanımıştır. Öte yandan, İran'ın desteğini arkasına almış olan Hizbullah'ın, İsrail ile mücadelesi, Hizbullah'ın etkinliğinin Bekaa Vadisi'ni aşarak tüm Lübnan'a yayılmasını sağlamış ve İran İslam Devrimi'ne benzer bir devrimin, Lübnan'da da gerçekleşebileceğine dair fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde İranlı devlet adamları için Lübnan çok önemli bir konumdadır. Zira burada gerçekleşecek bir İslam devriminin, Orta Doğu'daki Arap toplumlar için yol gösterici ve teşvik edici bir unsur olacağına inanılmıştır. İran'ın Lübnan'daki devrim ihracı politikalarını irdelemeden önce, Lübnan'daki Şii grupları incelemek faydalı olacaktır.²⁸³

Lübnan'daki en yaygın iki dini akımdan biri Dürzilik'tir. Dürzilik, muhteviyatı bakımından Nusayrilikle benzeşmekte ve Şiilikle ilişkilendirilmektedir.²⁸⁴ Dürzilik-Şiilik

²⁸⁰ Henner Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, C. 61, S. 4, (2007), s. 629.

²⁸¹ Özkan, a.g.e., s. 75.

²⁸² a.g.e., s. 77.

²⁸³ a.g.e., s. 78.

²⁸⁴ Mustafa Öz, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, [DÜRZİLİK - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://DÜRZİLİK - TDV İslâm Ansiklopedisi (islamansiklopedisi.org.tr)), (29.04.2021).

etkileşimi, 1958 yılında Dürzilerin daveti üzerine Lübnan'a gelen, İran asıllı din adamı Musa es-Sadr'ın fetvalarının bir ürünüdür. Lübnan'da geçirdiği zaman zarfında, Dürzilerin iktisadi, kültürel ve toplumsal açıdan geri kaldıklarını tespit eden es-Sadr, Dürziliği Şii'liğe eklemleyerek, Lübnan siyasi hayatının etkili unsurlarından biri haline getirmiştir. Musa es-Sadr ortaya koyduğu fikirler ışığında, "Yüksek Şii Konseyi", "Mahrumlar Hareketi" ve Mahrumlar Hareketi'nin silahlı gücü olan "Lübnan Direniş Bölükleri" (EMEL) gibi organizasyonların kurulmasına liderlik etmiştir. Musa es-Sadr, Lübnan'a gelişinden yirmi yıl sonra, Kaddafi'nin daveti üzerine gittiği Libya'da yok olmuş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştır.²⁸⁵

Musa es-Sadr döneminde radikal bir çizgide bulunan EMEL, es-Sadr'ın ardından daha seküler ve mutedil bir anlayışa bürünmüştür.²⁸⁶ Bu nedenle EMEL, es-Sadr'ın kaybolmasından yaklaşık bir sene sonra gerçekleşen İran İslam Devrimi'ne sıcak yaklaşmamıştır. Ancak devrim karşısında büyük heyecan duyan Lübnanlı radikal Şiiler, EMEL'in bu tutumunu eleştirmişlerdir. Bu durum EMEL'in içinden, İslami EMEL adında yeni bir oluşumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslami EMEL'in temel amacı, İran İslam Devrimi'ne ve İran İslam Cumhuriyeti politikalarına destek vermektir.²⁸⁷ İslami EMEL, 1982 yılında, Hüseyin Musavi tarafından kurulmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra Musavi, İslami EMEL'in Hizbullah'ın bileşenlerinden biri olduğunu ilan etmiştir.²⁸⁸

Hizbullah, 1982 yılında Lübnan'ın başkenti Beyrut'un İsrail tarafından işgal edildiği dönemde, EMEL'den ayrılan radikal gruplar tarafından kurulmuştur.²⁸⁹ İsrail'in Beyrut'u işgal etmesi, EMEL içerisindeki yoğun görüş ayrılıklarını gün yüzüne çıkarmıştır. O dönemde EMEL'in yönetici kadrosunda bulunan isimlerden biri olan Hüseyin Musavi, EMEL liderlerini İsrail yardakçılığı ile suçlamış ve EMEL'in İran İslam Devrimi modelinin bir benzerini Lübnan'da hayata geçirmek için çabalaması gerektiğini

²⁸⁵ Yürük, a.g.e., s. 103.

²⁸⁶ Karim Makdissi, "The Rise and Decline of Environmentalism in Lebanon", *Water on Sand: Environmental Histories of Middle East and North Africa*, der. Alan Mikhail, New York: Oxford University Press, 2013, s. 220.

²⁸⁷ Rula Judi Abisaab, Malek Hassan Abisaab, *The Shi'ites of Lebanon: Modernism, Communism and Hizbullah's Islamists*, 1.b., New York: Syracuse University Press, 2014, s. 120.

²⁸⁸ Rami Siklavi, "The Dynamics of The Amal Movement in Lebanon 1975-90", *Arab Studies Quarterly*, C. 34, S. 1, (2012), ss. 14-15.

²⁸⁹ Roschanack Shaery-Eisenlohr, "Postrevolutionary Iran and Shi'i Lebanon: Contested Histories of Shi'i Transnationalism", *Middle East Studies*, C. 39, S. 2, (2007), s. 280.

ifade etmiştir. Bu sözler Musavi'nin EMEL örgütünden dışlanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Musavi ve onun takipçileri EMEL'den ayrılmış ve böylece İslami EMEL'in ve ilerleyen süreçte de Hizbullah'ın temelleri atılmıştır.²⁹⁰

İsrail'in Beyrut'u işgali, İran'ın Lübnan'a olan ilgisini artıran bir husus olmuştur. Bu doğrultuda, ilk olarak Lübnan'da İslami nitelikli bir şuranın kurulmasını sağlayan İran, bir diplomatını ve bir üst düzey askerini bu şurada görevlendirmiştir. Bu şuranın asli görevleri Hizbullah'ın Lübnan'daki faaliyetlerini koordine etmek ve İran ile Hizbullah arasında iletişim kurulmasını sağlamaktır.²⁹¹

İsrail'in Beyrut'u işgalinin ardından İran'ın Lübnan'a destek vermesi, İsrail'le çatışmaktan ziyade Lübnan'daki Şii muhalefetini harekete geçirme amacı taşımaktadır. Zira İsrail işgalinin ardından Lübnan'daki siyasi ve toplumsal konjonktür, İran'ın devrim ihracı politikası için son derece elverişli bir hale gelmiştir.²⁹²

İran'ın temasa geçmek için Lübnan'daki Şii hareketleri arasından Hizbullah'ı tercih etmesinin en temel sebebi, İran İslam Cumhuriyeti yönetim modelinin Hizbullah'ın yönetim kadrosu tarafından benimsenmiş olmasıdır. İran'ın yoğun maddi desteğiyle Lübnan'ın yoksul bölgelerine eğitim ve sağlık gibi hizmetler götüren Hizbullah, bu bölgelerdeki etkinliğini önemli ölçüde artırmıştır.²⁹³

Sonuç olarak, İran İslam Devrimi'nin Orta Doğu'da en çok etkilediği ülke Lübnan'dır. Devrimin ardından İran yönetimi tarafından ortaya konan, İran İslam Cumhuriyeti'nin tüm Müslümanların hamisi olduğu söylemi, ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan zor günlerden geçen Lübnan'da büyük etki yaratmıştır. İsrail işgalinin ardından, İran'ın devrim ihracı politikasının bir numaralı gündem maddesi haline gelen Lübnan, buradaki devrim ihracı politikasını Şii odaklı bir yaklaşımla yürürlüğe koymuş ve bu doğrultuda Hizbullah ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ Augustus R. Norton, *AMAL and the Shi'a: Struggle of the Soul of Lebanon*, 1. b., Austin: University of Texas Press, 1987, s. 88.

²⁹¹ Nail Elhan, "Hizbullah-İran İlişkileri", *İran Araştırmaları Merkezi*, 2019, [hizbullah-iran-iliskileri.pdf\(iramcenter.org\)](http://hizbullah-iran-iliskileri.pdf(iramcenter.org)), (03.05.2021).

²⁹² a.g.m. s. 10.

²⁹³ a.g.m., s. 11.

²⁹⁴ Yürük, a.g.e., s. 106.

İran'ın Lübnan üzerindeki tüm bu girişimlerinin ardında, Lübnan'da İran modeline benzer bir İslam devleti yaratma gayesi yatmaktadır. Lübnan'da gerçekleşecek bir İslam devriminin, tüm Orta Doğu için örnek teşkil edebileceği düşünülmüştür.²⁹⁵ Lübnan'da gerçekleşecek ve tüm Orta Doğu'ya yayılacak bir İslam devrimi dalgası, İran'ın ulusal güvenliği, uluslararası politikada ABD ve Sovyetler Birliği gibi düşman ilan edilen devletlere karşı İran'ın elinin güçlenmesi ve Orta Doğu'daki bölgesel güç olma gayreti için hayati bir önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle Lübnan, İran'ın ulusal çıkarlarını gerçekleştirme noktasında son derece önemli bir konuma sahiptir.

Her ne kadar İran'ın Lübnan'da yürüttüğü faaliyetler bir İslam devrimi ile sonuçlanmasa da İran-Lübnan ilişkilerinde olumlu bir havanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. İran, Lübnan'da yürürlüğe koyduğu devrim ihracı politikaları ile Orta Doğu'da önemli bir müttefik kazanmıştır.²⁹⁶

3.4.1.2.4. Türkiye

İran İslam Cumhuriyeti Türkiye'yi, Orta Doğu'daki hedefleri önünde önemli bir engel olarak görmüştür. Özellikle İslam devriminden yaklaşık bir yıl sonra, Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe ile daha da belirgin bir hal alan bu yaklaşımın arka planında; Türkiye'nin seküler ve Orta Doğu'daki diğer devletlere nazaran demokratik ve dengeli bir yönetim modeline sahip olması nedeniyle, bölgede İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim modeline alternatif oluşturabileceği düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin önemli bir ABD müttefiki olması da İran'ın Türkiye'ye bakış açısını şekillendiren etmenlerden biri olmuştur.²⁹⁷

İran'ın Türkiye'deki devrim ihracı politikasının fitili, Humeyni'nin Türkiye'yi, Allah ve Peygamber yerine Atatürk'e biat etmekle suçlayan açıklamalarıyla yakılmıştır. Humeyni bu sözlerle, Türkiye aleyhinde bir propaganda başlatarak, İran'daki devrim ateşini Türkiye'ye sıçratmayı hedeflemiştir.²⁹⁸

İran'ın Türkiye'deki devrim ihracı politikasında derneklerin, vakıfların ve bunların bünyesinde yayınlanan dergi vb. unsurların rolü büyüktür. Ancak İran yönetimi,

²⁹⁵ Özkan, a.g.e., s. 82.

²⁹⁶ a.g.e., s. 82.

²⁹⁷ a.g.e., ss. 82-83.

²⁹⁸ Yürük, a.g.e., ss. 106-107.

bunlarla yetinmeyerek Hizbullah'ı da devreye sokmuştur. Türk Hizbullah'ı adıyla bilinen ve Lübnan'daki Hizbullah ile doğrudan bir bağlantısı bulunmayan bu örgüt gerek arkasına aldığı İran desteğiyle gerekse de sahip olduğu fikirler ve ideallerle Lübnan'daki Hizbullah ile birçok benzer özellik göstermektedir. 1990'ların ilk yarısından itibaren Türkiye'nin Güneydoğu'sunda varlık göstermeye başlayan Hizbullah, ilk etapta PKK ile mücadeleye girdiği için, eylemleri göz ardı edilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte Hizbullah'ın eylemlerini PKK ile sınırlı tutmayarak, Türkiye'deki çeşitli kişi ve kurumları da hedef almaya başlaması ve İran yönetimi ile iş birliği içerisinde olduğunun kanıtlanması sonucu, İran'ın Orta Doğu'daki diğer ülkelerde uygulamaya çalıştığı devrim ihracı politikasını, Türkiye'de de uygulamaya çalıştığı anlaşılmış ve bunun üzerine düzenlenen çeşitli operasyonlarla Hizbullah'ın Türkiye'deki etkinliği büyük ölçüde kısırlanmıştır.²⁹⁹ Bunun dışında İran, Türkiye'yi güçsüz kılmak amacıyla PKK'ya ve İran İslam Cumhuriyeti yönetim modeline benzer bir modeli Türkiye'de hayata geçirmek amacıyla da Türkiye içindeki radikal İslami görüşlere sahip unsurlara destek vermiştir.³⁰⁰

Önceki bölümlerde de görüldüğü üzere, İran'ın devrim ihracı politikasının temel hedefi, o ülkede yaşayan Şii gruplardır. Bu nedenle Türkiye'de de Caferiler, hedef olarak belirlenmiştir. Ancak Caferilerin Türkiye'deki nüfus dağılımında çok küçük bir paya sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'de siyasi açıdan etkin olma ihtimalleri son derece azdır. Ayrıca, ekseriyetle Azeri kökenli olan Türkiye Caferileri, İran'ın gerek kendi ülkesinde yaşayan Azerilere gerekse de Azerbaycan'a karşı olumsuz bir tutum takınmış olması sebebiyle, İran'ın politikalarına destek vermemişlerdir. Yine Türkiye'nin seküler nitelikli bir yönetim modeline sahip olması ve bu yönetim modelini toplum üzerinde efektif bir biçimde kullanması da İran'ın Türkiye'deki devrim ihracı politikasının başarısızlığa uğramasına sebebiyet vermiştir.³⁰¹

3.4.1.3. Humeyni Dönemi Devrim İhracı Politikasının Yarattığı Sonuçlar

İran İslam Devrimi, Müslüman ülkelerde büyük heyecan yaratmış ve İslam aleminin ayağa kalkmasına vesile olabilecek bir husus olarak yorumlanmıştır. Buna rağmen, Humeyni döneminde yürürlüğe konan devrim ihracı politikasının başarıya

²⁹⁹ a.g.e., s. 107.

³⁰⁰ Özkan, a.g.e., s. 83.

³⁰¹ Yürük, a.g.e., s. 108.

ulaştığını söylemek güçtür. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bunlardan ilki, İran İslam Devrimi'nin esasen bir Şii devrimi olması ve bu nedenle dini bir devrimden ziyade milli bir devrim olarak algılanmasıdır. Bir diğer sebep ise, İran'ın ekonomik ve askerî açıdan, fikirlerini ve ideallerini yayabilecek bir güce sahip olmamasıdır. Bu sebepler, İran İslam Devrimi'nin Müslüman ülkelerdeki Şii gruplarda dahi, geniş kitlelere yayılmasını engellemiştir.³⁰²

İran'ın devrim ihracı politikası ile belirlediği hedeflere ulaşmasını engelleyen hususlardan biri de ABD öncülüğündeki Batı dünyası tarafından uygulanan çevreleme politikasıdır. Bu politika İran'ı maddi anlamda çok zor bir duruma düşürürken, İslam dünyasının İran İslam Devrimi'nden ve devrimin arka planındaki ideallerden kuşku duymasına neden olmuştur. Zira ABD ve Batı dünyası, İranlı mollaların Orta Çağ'ı andıran uygulamalarını ve halka açık bir biçimde gerçekleştirilen sokak idamlarını dünya kamuoyunun gözleri önüne sermiştir. Bu durum doğal olarak, Müslümanların İran İslam Devrimi'ni benimsemelerini oldukça zor bir hale getirmiştir.³⁰³

Devrim ihracı politikasını başarısızlığa uğratan bir diğer neden, İran'ın dış politikada dini bir amaçtan ziyade araç olarak gören yaklaşımının ifşa olmasıdır. Örneğin, ABD ve İsrail'e karşı düşmanca bir tutum takınılmasına rağmen, bu iki ülkeyle silah ticareti yapılmıştır. Seküler bir niteliğe sahip olan, Suriye'deki Hafız Esad rejimine başkaldıran Müslüman Kardeşler örgütüne maddi manevi herhangi bir destekte bulunulmamış ve bu başkaldırıya paralel olarak, Hafız Esad rejimi tarafından Hama kentinde gerçekleştirilen katliama, en ufak bir tepki gösterilmemiştir. Irak'la yaşanan savaş sırasında, Saddam Hüseyin askerlerini İran'dan çekmesine rağmen, İran yönetimi savaşı devam ettirmek için elinden geleni yapmıştır. İslam dünyasının savaşın bitirilmesi yönündeki tavsiyeleri göz ardı edilmiş ve ulusal çıkarlar doğrultusunda, Irak'taki Baas rejimini alaşağı etmek için çaba sarf edilmiştir. Tüm bunlar İran'ın ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla hareket eden bir devlet olduğunu göstermiş ve Orta Doğu'da İran karşıtı bir Sünni-Arap blokunun oluşmasına sebebiyet vermiştir.³⁰⁴

³⁰² Özkan, a.g.e., s. 88.

³⁰³ Gündoğan, a.g.m., ss. 199-200.

³⁰⁴ a.g.m., ss. 200-201.

Sonuç itibariyle, İran'ın devrim ihracı politikası, ana hedef olan Şiileri dahi etki altına almayı başaramamış, Orta Doğu ülkelerinin neredeyse tamamının İran'ı bir tehdit olarak görmesine neden olmuş, maddi ve manevi açıdan yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti'ni zor bir pozisyona sokmuş ve sekiz yıl gibi uzun bir süre devam edecek olan İran-Irak Savaşı'nın temel nedeni olmuştur. Bu nedenle Humeyni'nin ardından İran'ı yönetenler, 1990'larda devrim ihracı politikasını rafa kaldırmışlardır.³⁰⁵

3.4.2. Şii Hilali Söylemi

1990'lı yıllardan itibaren, uluslararası sistemde İran'ı yakından ilgilendiren birçok değişim meydana gelmiştir. İlk olarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, düşman olarak nitelenen bir süper güç ortadan kalkmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılması, İran'ın kuzeyde üç yeni devletle komşu olmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği gibi düşman olarak nitelenen bir süper gücün yerine Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan gibi yeni kurulmuş devletlerle komşu olmak, İran'ın bölgesel politikaları için olumlu bir durum olarak gözükmektedir. 9/11 saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'ı ve Irak'ı işgal etmesiyle, İran'ın en büyük düşmanlarından olan Afganistan'daki Taliban rejimi ve Irak'taki Saddam Hüseyin'in liderlik ettiği Baas rejimi ortadan kalkmıştır. Ayrıca ABD'nin Irak'ı işgali, petrol fiyatlarını artırıp, önemli bir petrol ihracatçısı olan İran'ın ekonomisini olumlu yönde etkilerken, Sünni seküler Baas rejiminin devrilmesi ve iktidara Şiilerin gelmesiyle de Irak'taki İran etkisi, önemli düzeyde artmıştır. Tüm bu nedenler, İran'ı Orta Doğu'da önemli bir güç haline getirmiştir. Bölgedeki bu gücünü, kuruluşunun ilk yıllarında uyguladığı devrim ihracı politikaları ile tesir altına aldığı Şiiler üzerinden perçinlemek isteyen İran İslam Cumhuriyeti,³⁰⁶ Orta Doğu'da, 1990'larda terk edilmeye başlanan ve 2000'lerde bütünüyle gündem dışı kalan devrim ihracı politikasına benzer bir dış politika anlayışını yürürlüğe koymuştur.³⁰⁷ “Şii Hilali” olarak adlandırılan bu dış politika anlayışı, Arap yarımadasının en güneyindeki Yemen'den başlayarak, Basra Körfezi'ni, Suriye'yi ve Lübnan'ı kapsayan coğrafyaya hitap etmektedir.³⁰⁸

Şii hilali kavramı, ilk olarak 2004 yılında, Ürdün Kralı Abdullah tarafından bir röportaj esnasında kullanılmıştır. Kral Abdullah, Şii hilali kavramı ile Sünni Arap

³⁰⁵ Özkan, a.g.e., s. 91.

³⁰⁶ Hanedar, a.g.e., ss. 44-45.

³⁰⁷ Özkan, a.g.e., s. 101.

³⁰⁸ Hanedar, a.g.e., s. 45.

devletlerinin, Şii etkisinin yoğun olarak hissedildiği Irak, Suriye ve Lübnan gibi devletler tarafından çevrelendiğini ifade etmiştir.³⁰⁹ İranlı yetkililer ise Şii hilali kavramını kesin bir dille reddetmişlerdir. İslam dünyasını bölecek herhangi bir eylemde bulunmayacaklarını söyleyen İranlı yetkililer, Şii hilali kavramı için Batı'yı suçlamış, Batılıların Müslümanların arasına nifak tohumu ekmek için Şii hilali gibi ayrıştırıcı söylemlere başvurduklarını iddia etmişlerdir.³¹⁰ Ancak İran'ın devrim ihracı politikasının uygulandığı sürece benzer şekilde, bu dönemde de dini bir dış politika aracı olarak kullanarak ulusal çıkarlarına ulaşmayı hedeflediği görülmektedir.³¹¹

Orta Doğu'daki güç dengesini İran lehine bozma potansiyeline sahip olan Şii hilali,³¹² doğal olarak Orta Doğu'nun bölgesel güç olma yetkinliğine sahip diğer devletleri olan Türkiye ve Suudi Arabistan için tehdit oluşturmaktadır. Türkiye'nin, siyasi açıdan etkinlik gösterebileceği bölgeler olan Orta Doğu ve Orta Asya'ya ulaşmasını engelleyen Şii hilali, Suudi Arabistan'ı da çevresindeki Şii rejimler vasıtasıyla kendi ulusal sınırları içerisine hapsedmektedir.³¹³ Bu nedenle, Suudi yetkililer de Şii hilali ile ilgili Ürdün Kralı Abdullah'a benzer açıklamalar yaparak, dünya kamuoyunun dikkatini, bu tehlikenin üzerine çekmeye çalışmışlardır.³¹⁴

Her ne kadar İranlı yetkililer tarafından reddedilse de Suudi Arabistan, Türkiye ve Ürdün gibi devletlerin Şii hilali endişelerinde haklı çıktıkları görülmektedir. Günümüzde Orta Doğu'da, Lübnan, Irak, İran ve Suriye'yi kapsayan, Arap Baharı nedeniyle Suriye'yi kaybetme tehlikesi yaşayan ve Şiiilerin siyasi ve toplumsal açıdan etkili oldukları Bahreyn ve Yemen gibi devletleri de tesiri altına almak için çabalayan bir Şii hilalinin varlığından söz etmek mümkündür.³¹⁵

3.4.2.1. Lübnan ve Hizbullah

İran'ın Lübnan üzerindeki etkinliğini Hizbullah'tan bağımsız incelemek, eksik ve hatalı değerlendirmelere yol açacaktır. İran'da gerçekleşen İslam devriminin ardından, İran İslam Cumhuriyeti ve Hizbullah arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Öyle ki,

³⁰⁹ Salihi, a.g.m., s. 185.

³¹⁰ Erdem Muhacir, "Şii Jeopolitiği", *Orta Doğu*, C. 2, S. 4, (2006), s. 40.

³¹¹ Özkan, a.g.e., s. 101.

³¹² Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 3, (2007), s. 57.

³¹³ Hanedar, a.g.e., s. 45.

³¹⁴ Salihi, a.g.m., s. 186.

³¹⁵ Hanedar, a.g.e., s. 46.

Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, İran siyasi yapısının en üst mercii olan Devrim Rehberliği görevini üstlenen Ali Hamaney'e biat etmiş ve Lübnan'da Hamaney'in direktifleri doğrultusunda hareket etmeyi kabul etmiştir. Diğer bir deyişle Nasrallah, Lübnan'daki Ali Hamaney'dir.³¹⁶

2006 yılında gerçekleşen Hizbullah-İsrail çatışması, Hizbullah'ın İslam dünyasında büyük bir saygınlık kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu durum, ABD ve Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan gibi Sünni Arap devletlerin Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir Şii hilali hakkındaki endişelerini güçlendiren bir faktör olmuştur.³¹⁷ Sünni din adamları da Hizbullah'ın bu mücadelesine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu mücadeleyi, İran'ın bölgesel güç haline gelme gayretinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Hatta bazı din adamları, Hizbullah'ın muvaffakiyeti için dua dahi edilmemesi gerektiğini öğütlemişlerdir. Ancak bölgenin etkin siyasi güçlerinden olan Müslüman Kardeşler, Hizbullah'ın bu mücadelesini takdir etmiştir. Bu yaklaşımın altında yatan temel sebep, Müslüman Kardeşler'in İran'ı Orta Doğu'daki güç dengesi için bir tehdit olarak görmemesidir. Hatta Müslüman Kardeşler, nükleer güç ile ilgili yaptığı çalışmalar nedeniyle ABD tehdidiyle karşı karşıya olan İran'ın, olası bir ABD saldırısı karşısında tüm İslam dünyası tarafından korunması gerektiğini düşünen bir anlayışa sahiptir.³¹⁸

Müslüman Kardeşler'e benzer şekilde, bölge halkı ve Arap medyası da Hizbullah'ı İsrail karşısında desteklemiştir. Hizbullah Orta Doğu'da, Müslüman Arapların Yahudi İsrail'e karşı verdiği mücadelenin en önemli unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle Mısır medyasında, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ile Mısır'ın en önemli liderlerinden olan Cemal Abdül Nasır arasında benzerlik kuran yayınlar yapılmıştır. Öyle ki, Hizbullah'ın tabi olduğu İran'ın dış işleri bakanı, Lübnan'da en iyi koşullarda misafir edilirken, ABD dış işleri bakanının ülkeye girmesine dahi izin verilmemiştir. Bu durum, Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki en önemli unsurlardan biri

³¹⁶ Sinkaya, a.g.m., s. 44.

³¹⁷ İbrahim El Marashi, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 3, (2007), s. 7.

³¹⁸ Samuel Helfont, "The Muslim Brotherhood and the Emerging Shia Crescent", *Foreign Policy Research Institute*, C. 53, S. 2, (2009), s. 292.

haline geldiğini ve İran'ın da Hizbullah üzerinden Lübnan'da son derece saygın bir konum elde ettiğini kanıtlar niteliktedir.³¹⁹

Sonuç olarak, İran'ın Hizbullah'a verdiği destek, bölgedeki Sünni Arap devletler tarafından İran'ın bölgesel güç olma hedefine giden yolda, mezhepsel yakınlığı kullanmak suretiyle atılmış bir adım olarak algılanmıştır. İran ise Hizbullah'ın İsrail'le giriştiği mücadelenin ardından bölgede kazandığı saygınlığı kendi lehine kullanmayı amaçlamıştır. Yaptığı nükleer çalışmalar nedeniyle ABD tehdidi ile karşı karşıya kalan İran, Orta Doğu'daki Arapların İsrail karşıtlığı üzerinden onların desteğini arkasına almak için çabalamıştır. Müslüman Kardeşler'in, olası bir ABD saldırısına karşı İran'ın tüm İslam dünyası tarafından savunulması gerektiğini düşünmesi, İran'ın bu hususta başarılı olduğunu gözler önüne sermektedir.³²⁰

3.4.2.2. Irak

2003 yılında Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından Irak'ta, nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Şiiler iktidara gelmiştir. Bu iktidar, İran tarafından "büyük şeytan" olarak nitelenen ABD ile iş birliği içerisinde olmasına rağmen, İran yönetimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Zira Irak'ta Şii bir iktidarın varlığı, İran'ın bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştıracak bir unsurdur.³²¹ Nitekim ilerleyen süreçte İran'ın beklentilerinin karşılandığı görülmüştür. Irak'taki Şii hükümet, zaman içerisinde bütünüyle İran'ın etkisi altına girmiştir. Bu durum, İran-Irak Savaşı'nda Iraklı Şiilerin Irak saflarında yer almaları nedeniyle, ABD tarafından öngörülememiştir.³²² Iraklı Şiilerin, İran-Irak Savaşı'nda, Irak tarafında saf tutmaları, İran'ı da kuşkuya düşüren bir husus olmuştur. Ayrıca İranlı Şiilerin dini lideri, Ali Sistani'nin başını çektiği bir grubun, Velayet-i Fakih kurumuna karşı olması da İran'ı endişelendirmekte ve gelecekte Irak'ta, İran'a muhalif bir İslami rejimin ortaya çıkabilme ihtimali olduğunu düşündürmektedir.³²³ Bu nedenle İran için Irak'ta ortaya çıkacak güçlü bir merkezi yönetim, bir askeri rejim ya da ABD etkisi altındaki bir hükümet, tehdit teşkil etmektedir.

³¹⁹ Amoushiravan, Ehteshami, "Iran's Regional Policies Since the End of the Cold War", *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, der. Ali Gheissari, New York: Oxford University Press, 2009, s. 339.

³²⁰ Özkan, a.g.e., s. 113.

³²¹ Bayram Sinkaya, "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri", *SETA Rapor*, No:9, 2013, s.37.

³²² Sinkaya (2007), a.g.m., s. 46.

³²³ Fürtig, a.g.m., s. 636.

İran için Irak'taki en makul senaryo; zayıf ama süreklilik arz eden bir iktidar, nüfuz etmesi kolay federatif bir yönetim anlayışı ve İran'dan mal ithal etmeye müsait bir iktisadi düzendir.³²⁴ Bu noktada görülmektedir ki, İran'ın Irak'a bakış açısını şekillendiren unsurlar, dini ya da mezhepsel öğelerden ziyade, ulusal çıkarlardır.

İran'ın Irak'taki ulusal çıkarlarını, kabaca üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, Baas rejiminin ardından iktidara gelen Şii yönetimle güçlü bağlar kurarak, Batı sınırını güvence altına almaktır. İkincisi, Irak'taki dini ve etnik kaosu, İran'a zarar verme ihtimali olduğundan, Irak'ta istikrarlı bir yönetim anlayışının gelişmesini sağlamaktır. Üçüncüsü ise bölgede asker bulunduran ve İran için askeri anlamda bir tehdit unsuru olan ABD'ye, Irak'ta barış ve istikrarı tesis etmek için İran'ın ne denli kritik bir role sahip olduğunu göstermek ve böylece olası bir ABD saldırısının önüne geçmektir.³²⁵ Görüldüğü gibi, İran'ın Irak'ta Şiiler üzerinden uygulamaya koyduğu dış politika ajandası, esasen İran'ın ulusal çıkarlarına hizmet etmektedir.

3.4.2.3. Yemen

Yemen, Aden Körfezi ve Kızıldeniz'in kesişim noktası olan ve dünya üzerindeki işlenmiş petrolün %25 ila %30'unun geçiş güzergahı konumunda bulunan Bab'ül Mendep Boğazı'na ev sahipliği yapması nedeniyle İran'ın bölgesel güç olma hedefi açısından büyük öneme sahiptir. Nüfusunun da yaklaşık %30-35'lik bir bölümünün Şii olması, Yemen'i İran için son derece ilgi çekici bir hale getirmektedir. 1960'lı yıllara kadar Şiilerin hakimiyeti altında bulunan Yemen'de, bu yıllardan itibaren Suudi Arabistan etkisi yoğun biçimde hissedilmeye başlamıştır. Bu durum, Şiilerin Yemen hükümetine karşı başkaldırmalarına neden olmuştur. Özellikle Husi kabilesi ve bu kabile tarafından 2004 yılında kurulan Ensarullah Örgütü, Yemen'deki Şii başkaldırısının en önemli unsuru olmuştur.³²⁶

Yemen İran için hem nüfuz alanını Afrika'ya kadar genişletmesini sağlayacak bir kapı hem de Suudi Arabistan'ın coğrafi açıdan kuşatılmasını sağlayacak bir unsurdur. Bu nedenle İran, Yemen'deki istikrarsızlığı kendi lehine kullanmak adına Şii unsurları

³²⁴ Rime Allaf vd., "Iraq in Transition: Vortex or Catalyst?", *Chatham House Middle East Programme Briefing Paper*, No:04/02, 2004, s. 13.

³²⁵ Kayhan Barzegar, "Iran Foreign Policy Towards Iraq and Syria", *Turkish Policy Quarterly*, C. 2, S. 4, (2007), ss. 77-81.

³²⁶ Hanedar, a.g.e., s. 50.

desteklemiş ve siyasi istikrarsızlığı daha da derinleştirmeyi tercih etmiştir. Zira İranlı yetkililere göre, Yemen’de gerçekleşecek bir devrim, diğer Orta Doğu ülkeleri için örnek teşkil etme potansiyeline sahiptir. İran’ın Yemen Şiiilerine yönelik politikalarında devrim muhafızlarının ve kum medreselerinin önemi büyüktür. Devrim muhafızları, Ensarullah Örgütü’ne eğitim verirken, Kum medreseleri de Husi kabilesine mensup din adamlarına dini eğitim vermiştir. Özellikle Kum medreselerinde verilen eğitim, Şiiliğin Zeydi koluna mensup olan Husileri, İmamiyye koluna geçirmesi nedeniyle son derece etkili olmuştur.³²⁷ Bu noktada İran’ın Şiiliği hem bir güç unsuru olarak hem de bir meşruiyet aracı olarak kullandığı görülmektedir.

3.4.2.4. Suriye

İran’ın ulusal çıkarları doğrultusunda, Orta Doğu’da bir Şii hilali oluşturmak istediğine dair kuşkuları kuvvetlendiren bir diğer husus, İran ve Suriye arasındaki ilişkidir. İran ve Suriye arasındaki yakınlaşma, İran İslam devriminin hemen akabinde ortaya çıkmıştır. 1979 yılında, Suriye ve Irak’ın birleşmesi yönünde gerçekleşen görüşmelerin başarısızlığa uğraması, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuş ve yaklaşık bir yıl sonra başlayan İran-İrak Savaşı’nda Suriye, İran’ın yanında saf tutmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde ise iki ülke arasındaki güçlü bağların iyice pekiştiği görülmektedir. Özellikle 2005 yılında Lübnanlı Sünni lider Refik Hariri’nin öldürülmesi ve bu cinayetten Suriye’nin sorumlu tutulması, iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu bir katkı yapmıştır. Hariri’nin öldürülmesinin ardından, ABD öncülüğündeki Batı dünyası ve Suudi Arabistan, Suriye’yi yoğun bir baskı altına almışlardır. Bu baskıya karşılık veremeyen ve Orta Doğu’daki etkinliğini büyük ölçüde kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Suriye, bu süreçte yalnızca İran’dan destek görmüştür.³²⁸

2000’li yılların ortalarından itibaren ABD, ‘haydut devlet’ olarak tanımladığı İran ve Suriye üzerindeki baskılarını, yoğun bir biçimde artırmıştır. İran’ı yürüttüğü nükleer çalışmalar nedeniyle birtakım yaptırımlar uygulamakla tehdit eden ABD, Suriye’yi de bahsi geçen Hariri suikastı üzerinden köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Uluslararası toplumun da ABD’den yana tavır alması ile İran ve Suriye bu baskıdan kurtulmak adına birlikte hareket etmeyi seçmişlerdir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı

³²⁷ a.g.e., s. 50.

³²⁸ Özkan, a.g.e., ss. 107-108.

Mahmud Ahmedinejad, Hariri'nin Siyonistler tarafından öldürüldüğünü ve suçun Suriye'ye atılarak, Suriye ve Lübnan'ın arasına nifak tohumu ekilmek istendiğini belirtmiştir. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad da Ahmedinejad'a benzer bir tavırla nükleer çalışmalar hususunda İran'a destek vermiş ve bu çalışmaların uluslararası hukuktan doğan bir hak olduğunu ifade etmiştir.³²⁹

Her ne kadar İran-Suriye ittifakı, Suriye'de devlet kademesinin Şiiliğin bir kolu olan Nusayriliğe mensup olması nedeniyle bir Şii ittifakı olarak değerlendirilse de sözü geçen ittifakın temelinde ulusal çıkarların yattığı görülmektedir. Örneğin İran, Orta Doğu'da uyguladığı dış politika ajandasında çok önemli bir konumda bulunan Hizbullah ile kontak kurabilmek için Suriye'ye ihtiyaç duymaktadır. Suriye de İsrail karşısında, Lübnan'daki etkinliğini sürdürebilmek adına İran'a ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle ne İran Suriye'nin seküler bir yönetim modeline sahip olmasından ne de Suriye İran'daki dini nitelikli yönetim yapısından rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca iki ülkenin dış politika hedefleri de birbirleriyle çakışmamaktadır. İran'ın nihai dış politika hedefi Müslümanların önderi haline gelmek iken, Suriye Müslümanlıktan ziyade Arap kimliğine hitap eden ve Orta Doğu'da etkinliğini artırmayı hedefleyen bir dış politika yaklaşımı içerisindedir. İki devletin Irak'taki Şii iktidar ile kurdukları ilişki de bu minvalde gerçekleşmiş ve bu nedenle iki devlet, Irak'ta bir çıkar çatışmasına girmektense, iş birliği yapabilmişlerdir. Kısacası, İran-Suriye ittifakında Şiilik, iki devlet arasında kültürel bir bağ kurulması hususunda rol oynasa da ittifakın özünü ulusal çıkarlar oluşturmaktadır.³³⁰

3.4.3. Şii Hilali Söyleminin Etkinliğini Kaybetmesi

2007 yılının son çeyreğinden itibaren Şii hilali olarak adlandırılan mezhep odaklı dış politika anlayışı, bir süreliğine de olsa İran tarafından terk edilmiştir. Bu durumu birkaç sebep üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, ABD tehdidinin oldukça belirgin bir hale gelmesidir. ABD-İran ilişkilerinde gerilimi artıran en temel unsur, İran'ın nükleer enerji çalışmalarıdır. ABD, İran'ın nükleer silah ürettiğinden şüphelenmekte ve bu nedenle İran'ın nükleer enerji çalışmalarını engellemek

³²⁹ a.g.e., ss. 107-108.

³³⁰ a.g.e., ss. 109-110.

istemektedir. Bu süreçte ABD'nin baskılarına karşı koymayı dış politikada öncelik haline getiren İran, Şii hilali söylemini geri plana atmak durumunda kalmıştır.³³¹

İran dış politikasında Şii hilali söylemini geri plana iten bir diğer unsur, HAMAS ile kurulan ilişkilerdir. İran ve HAMAS arasında kurulan yakın ilişki, İran'ın bir Şii ittifakından ziyade İsrail ve Batı karşıtı radikal bir ittifak hedeflediği yorumlarını beraberinde getirmiştir.³³²

Şii hilali söyleminin devre dışı kalmasına neden olan son husus, Orta Doğu'daki Şiiilerin İran'a bakış açısı ve aralarındaki inanç farklılıklarıdır.³³³ Şii hilali söylemi, Orta Doğu'daki tüm Şiiilerin tek bir amaç doğrultusunda hareket ettiklerini varsayan bir yaklaşıma sahiptir.³³⁴ Ancak bu varsayımın gerçekliği tartışmalıdır. Örneğin Irak ve İran Şiiileri ele alındığında, belli noktalarda birbirlerinden büyük ölçüde ayrıştıkları görülmektedir. Her şeyden önce Iraklı Şiiiler, İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim modeli ile ilgili olumsuz görüşlere sahiptirler. Bu modelin ortaya çıktığı ülke olan İran'da dahi başarısızlığa uğradığını düşünen Iraklı Şiiiler, Irak'ta İran modeli bir İslam devleti kurulması halinde, etnik ve dini çeşitliliğe sahip olan Irak'ın felakete sürükleneceğinden endişe etmektedirler.³³⁵

Iraklı Şiiilerin, İran İslam Cumhuriyeti yönetim modelinin merkezinde bulunan Velayet-i Fakih kurumu hakkındaki görüşleri de olumsuzdur. Zira Iraklı Şiiiler, geleneksel Şii siyasi düşüncesini kabul etmişlerdir. Iraklı Şiiilerin lideri olan Ayetullah Ali Sistani, Velayet-i Fakih kurumunu iktidarın işgali olarak yorumlamaktadır. Bunun nedeni, geleneksel Şii siyasi düşüncesinde yer alan iktidarın Allah ve Peygamber haricinde yalnızca On İki İmam'a ait olabileceği düşüncesidir.³³⁶

Suriye'de yönetim kademesinin mensubu olduğu Nusayrilik ile İran'ın On İki İmamcılığı arasında da derin farklar bulunmaktadır. Nusayri inancında, On İki İmam inancından farklı olarak Hz. Ali'ye tanrısal birtakım özellikler atfedilmektedir. Ayrıca Nusayrilikte reenkarnasyon inancı ve Hristiyanlığa benzer bir biçimde ekmek ve şarapla

³³¹ a.g.e., ss. 114-115.

³³² Sinkaya (2007), a.g.m., s. 47.

³³³ Özkan, a.g.e., s. 113.

³³⁴ Roger Shanhan, "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shia's Crescent, *Lowy Institute for International Policy*, (2008), s. 3.

³³⁵ Keskin, a.g.m., ss. 41-42.

³³⁶ a.g.m., ss. 40-41.

ibadet gibi, On İki İmam Şiiiliğinde asla kabul edilemeyecek uygulamalar da mevcuttur. 2007 yılının son çeyreğinden itibaren, Nusayrilik ve On İki İmamcılık arasındaki bu derin farklar belirginleşmeye başlamış ve Suriye'nin Şii hilalinin bir bileşeni olamayacağına dair görüşler, iki tarafta da yaygınlaşmıştır.³³⁷

Tüm bu gelişmeler, Şii hilali söyleminin İran dış politika ajandasında bir süreliğine de olsa rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Şii hilalinin tekrar gündeme gelmesi ise 2010 yılının son ayında patlak veren Arap Baharı ile olmuştur.³³⁸

3.4.4. Arap Baharı ve Şii Hilali

Arap Baharı, yıllarca Orta Doğu'da baskı altında yaşamış olan toplumların, özgürlük talebiyle ayaklanmaları sonucu ortaya çıkan halk hareketlerine verilen isimdir. Aralık 2010'da Tunuslu bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla fitili ateşlenen Arap Baharı, bazı ülkelerde iktidarları devirmiş, bazı ülkelerde iç savaş niteliğindeki çatışmalara sebebiyet vermiş, bazılarındaysa protesto gösterileriyle kendini göstermiştir.³³⁹

Arap Baharı, Orta Doğu'da büyük değişimlere yol açmış bir süreçtir. Doğal olarak İran da bu değişim rüzgarından etkilenmiş ve ortaya çıkan yeni şartlara göre kendini konumlandırmıştır.³⁴⁰ İran'ın Arap Baharı sürecinde ortaya koyduğu dış politika anlayışında kilit rol ulusal çıkarlara aittir.³⁴¹ Örneğin Tunus'taki ayaklanmalara, mevcut iktidar ile olumlu ilişkilere sahip olduğu için mesafeli bir tutum takınan İran, iktidarın devrilmesinin ardından, bu durumu bir fırsat olarak görmüştür. Arap Baharı öncesi Tunus'ta cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesini, Batı dünyası ile yoğun bir etkileşim halinde olmasına bağlayan ve Bin Ali iktidarı ile önceden kurulan iyi ilişkileri göz ardı edip "Batı'nın desteklediği diktatör"ün devrilmesini olumlu bir bakış açısıyla karşılayan İran'ın³⁴² bu noktada temel hedefi,

³³⁷ Pınar Arıkan, "Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran", *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 43, (2012), ss. 19-23.

³³⁸ Özkan, a.g.e., s. 122.

³³⁹ Onur Okyar, "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri Mi?", *Uluslararası İlişkiler*, C. 12, S. 45, (2015), ss. 63-64.

³⁴⁰ Özkan, a.g.e., s. 122.

³⁴¹ Okyar, a.g.m., s. 69.

³⁴² Özkan, a.g.e., s. 123.

Tunus'taki ayaklanmaları İran İslam Devrimi ile özdeşleştirerek, İslam Devrimi'nin başlattığı ‘İslami Uyanış’ dalgasının, yayılmaya başladığı algısı yaratmaktadır.³⁴³

İran, Mısır'daki ayaklanmalara Tunus'un aksine çabuk bir biçimde reaksiyon vermiştir. Zira Mısır'daki Hüsnü Mübarek iktidarı; ABD ile yakın ilişkilere sahip, İran ile diplomatik temasları sonlandırmış, İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın yanında saf tutmuş ve İran'ın Orta Doğu'da Şiilere nüfuz etmeyi amaçlayan politikalarına engel olmaya çalışmış bir iktidardır. Mısır'da Mübarek iktidarının sona ermesi, Orta Doğu'da ABD müttefiki ve İran düşmanı bir rejimin ortadan kalkması ve dolayısıyla İran'ın Orta Doğu politikalarında elinin bir nebze daha kuvvetlenmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca Mısır'da iktidarın değişmesi, dünya genelinde petrol fiyatlarının da yükselmesine neden olacağı için, İran ekonomisine olumlu bir katkısı olacaktır.³⁴⁴

İran Arap Baharı sürecinde Yemen'de gerçekleşen ayaklanmaları, Tunus'taki ayaklanmalara benzer bir şekilde İran İslam Devrimi ile özdeşleştirmeye çalışan bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Bu bağlamda, Yemen'deki Şii Zeydilere destekte bulunan İran, hem Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkinliğini dengelemeyi hem de Şii Hilali idealine ulaşmayı amaçlamıştır. Ayrıca Yemen'deki İran varlığı, Körfez'deki korsanlık faaliyetlerini bahane ederek bölgede etkin olmaya çalışan ABD ve İsrail'in etkinliğini kırmak açısından da önem arz etmektedir.³⁴⁵

İran 1970 yılına kadar, Bahreyn topraklarında hak iddia etmiştir. Birleşmiş Milletler tavsiyesi üzerine Bahreyn toprakları üzerindeki hak iddiasından vazgeçen İran, 2009 yılında, Şah yönetiminde alınan bu kararı tanımadığını ilan etmiştir. Zira İran İslam Devleti yöneticilerine göre, Basra Körfezi'nde başat güç haline gelmek, devletin güvenliğini sağlamak için büyük önem taşımaktadır.³⁴⁶ Bu bağlamda Arap Baharı sürecinde, nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan ancak iktidarı Sünnilerin elinde bulunan Bahreyn'de, Şiilere destek verilmiş ve Bahreyn'de İran yanlısı Şii bir rejimin kurulması amaçlanmıştır.³⁴⁷

³⁴³ Okyar, a.g.m., s. 69.

³⁴⁴ Kenneth Pollack, Ray Takeyh, ‘Doubling Down on Iran’, *The Washington Quarterly*, C. 34, S. 4, (2011), s. 12.

³⁴⁵ Okyar, a.g.m., s. 69.

³⁴⁶ Özkan, a.g.e., s. 126.

³⁴⁷ Okyar, a.g.m., s. 69.

Arap Baharı sürecinde Bahreyn, İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç olma rekabetinin bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle Bahreyn toplumunun talepleri ikinci plana düşmüş ve İran- Suudi Arabistan mücadelesi ön plana çıkmıştır.³⁴⁸ Ayrıca Bahreyn'deki Sünni iktidarın ABD ve Suudi Arabistan ile iş birliği halinde olması İran'ı son derece rahatsız eden bir durumdur.³⁴⁹ Bu nedenle İran yönetimi, İran'ın güvenliği açısından büyük önem atfettiği Basra Körfezi'nde bulunan Bahreyn'de, yakın ilişkiler kurabileceği Şii bir yönetimin iktidara gelmesini arzulamıştır. Bu durumun İran güvenliğine yapacağı katkının dışında, İran'ın bölgesel güç haline gelme hedefi üzerinde de büyük önemi vardır.³⁵⁰

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, İran Arap Baharı'nı bölgesel hedeflerini gerçekleştirme hususunda bir fırsat olarak görmüştür. Ancak Arap Baharı'nın iş birliği içerisinde bulunduğu Suriye'ye sıçraması ile İran, farklı bir dış politika ajandası izlemeye başlamıştır. Suriye'de yaşanan halk hareketleri, İran yönetimi tarafından ABD liderliğindeki Batı dünyasının ve İsrail'in kurguladığı bir oyun olarak lanse edilmiştir.³⁵¹

İran'ın Suriye'deki ayaklanmaları algılama biçimini etkileyen en önemli faktör, ABD, İsrail, Suudi Arabistan ve Basra Körfezi'ndeki Sünni iktidarların, diğer bir deyişle dış politikada rakip ya da düşman olarak nitelenen devletlerin Suriye olaylarına bakış açısıdır. Bir devrim sonucu kurulmuş olan İran İslam Cumhuriyeti'nin Suriye'deki statükocu tavrı, çeşitli eleştirilere sebebiyet vermiştir. Ancak Beşşar Esad yönetimine verilen destek, İran için bölgede ABD ve İsrail'i dengeleme amacı taşımaktadır. Ayrıca Esad rejimine karşı ayaklanan grupların ekseriyetle Sünni olması da İran'ın Esad rejiminin yanında saf tutmasının nedenlerinden biridir. Zira yakın ilişkilere sahip olunan Esad rejimi yerine, Suriye'de nüfuz edilmesi neredeyse olanaksız olan Sünni bir rejimin ortaya çıkması, İran'ın bölgedeki çıkarlarını olumsuz etkileyecek bir husustur.³⁵²

İran'ın Arap Baharı sürecinde Suriye'yi destekleyen politikalar izlemesini mezhepçilikle açıklayan yaklaşımlar mevcuttur. Ancak bu ittifakta dini öğelerden ziyade

³⁴⁸ Gülriz Şen, "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, C. 3, S. 2, (2012), s. 104.

³⁴⁹ Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler", *Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 30, (2011), s. 1

³⁵⁰ Özkan, a.g.e., s. 127.

³⁵¹ Tunahan Hazır, "Şii Hilali Bağlamında Suriye İç Savaşı ve İran", 8. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*, ed. Burak Yuvalı, Taha Eğri, İstanbul: İnönü Üniversitesi, 2020, s. 140.

³⁵² a.g.m. ss. 140-141.

ulusal çıkarların rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira Suriye ile yakın ilişkiler içerisinde olmak, İran'a Orta Doğu'da birtakım jeopolitik avantajlar sağlamaktadır. Suriye, İran'ın Lübnan'daki Şii Hizbullah'a ile kontak kurabilmesi adına büyük önem taşımaktadır. Hizbullah ile iletişimi kesilmiş bir İran'ın, Orta Doğu'daki bölgesel güç olma hedefine giden yolda büyük ara alacağı su götürmez bir gerçektir. Ancak İran açısından İran-Suriye ittifakının en önemli amacı, İran'ın etki alanını Doğu Akdeniz'e kadar genişletmektir. Bu durum, İran'ın Orta Doğu'da başat bir konuma gelmesi için büyük önem arz etmektedir.³⁵³

Libya'da Arap Baharı kapsamında gerçekleşen ayaklanmalar, İran tarafından İslami Uyanış'ın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve dönemin Libya lideri Muammer Kaddafi'yi kınayan birtakım açıklamalar yayınlanmıştır.³⁵⁴ Ancak Libya'daki olayların Suriye'deki olaylarla paralellik göstermesi, İran'ı Libya'da farklı bir tavır takınmaya zorlamıştır. Libya için ortaya atılan uçuşa yasak bölge ilan edilmesi ve NATO müdahalesi gibi planlara karşı çıkan İran, Suriye'de yaşanan hadiselerin Libya'da da yaşanmasından endişe etmiştir. İran bu planları, modern sömürgecilik faaliyetleri olarak nitelemiştir. İran'a göre Batı dünyası Libya'daki toplumsal infiali bahane ederek Libya'ya müdahale etmeyi ve bölgedeki petrol kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlamaktadır.³⁵⁵ Bu noktada İran'ın esas amacı, Libya halkının çıkarlarını korumaktan ziyade, bölgeye düşman olarak nitelenen Batılı devletlerin girmesini engelleyerek kendi ulusal çıkarlarını korumaktır. Nitekim Libya'da Batı tarafından desteklenen grupların etkisinin artmasıyla İran, Libyalı Müslümanların yanında olduğunu belirten bir açıklama yayınlamıştır.³⁵⁶ Bu durum, İran'ın gerektiğinde dini bir dış politika aracı olarak kullanmaktan çekinmediğini kanıtlar niteliktedir.

³⁵³ a.g.m., s. 141.

³⁵⁴ Okyar, a.g.m., s. 70.

³⁵⁵ Özkan, a.g.e., s. 124.

³⁵⁶ a.g.e., s. 124.

SONUÇ

Din, muhteviyatında barındırdığı kutsal öğelerle, bireylerin ve toplumların üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu durum devletler açısından tarih boyunca ilgi çekici olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde, imparatorluk bünyesinde barınan farklı etnik unsurları bir arada tutmak için kullanılan din, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Katolik Kilisesi tarafından, Avrupa'daki devletlere ve halklara siyasi üstünlüğünü kabul ettirme amacıyla kullanılmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında dinin siyaset üzerindeki belirleyici konumundan yararlanan Katolik Kilisesi, monarklar üzerinde din vasıtasıyla büyük bir baskı kurmuştur. Siyasi iktidarlarının meşru olarak kabul edilmesi için Kilise'nin onayına ihtiyaç duyan monarklar, uzun bir süre bu baskıya boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Öte yandan gün geçtikçe dini kimliğinden kopup daha siyasal bir kimliğe bürünen Katolik Kilisesi, günümüzde Yakın Doğu ve Orta Doğu olarak adlandırılan bölgeleri kontrol altına almak istemiştir. Bunun için de dini bir araç olarak kullanan Kilise, çeşitli vaatlerle Avrupa'nın Hristiyan halklarını harekete geçirmiştir. Bunun sonucunda, tarihte Haçlı Seferleri olarak bilinen savaş dizisi ortaya çıkmıştır.

Haçlı Seferleri, Doğu ve Batı'nın yoğun bir etkileşime girmesine neden olmuştur. Bu etkileşim Avrupa'nın düşünce sistematğinde köklü değişimlere sebebiyet vermiş ve Rönesans, Reformasyon gibi hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Sözü geçen toplumsal hareketler, Kilise'nin otoritesinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Kilise'nin siyasal tahakkümünden kurtulmak isteyen monarklar, Reformasyon ile ortaya çıkan Protestanlık mezhebini benimseyerek, Kilise'yi devre dışı bırakmayı hedeflemişlerdir. Böylece monarklar ile Kilise arasında çatışma kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu çatışmalar dini nitelikli gibi görünse de esasen siyasi amaçlarla girilen çatışmalardır. Katolik Kilisesi ve onun askeri gücü olan Kutsal Roma İmparatorluğu, başat siyasi konumlarını muhafaza etmek için Katolikliği, egemenliklerinin üzerindeki sınırlamalardan kurtulmak isteyen monarklar ise Protestanlığı, politik bir araç olarak kullanmışlardır.

Kilise ve monarklar arasında yaşanan bu çıkar çatışması, Avrupa'da uzun yıllar sürecek olan bir savaşlar dizisinin başlamasına, bu savaşlar da siyasi tarih için dönüm noktası niteliğinde olan çeşitli antlaşmaların imzalanmasına neden olmuştur. Bu antlaşmalardan ilki, 1555 tarihli Augsburg Din Barışı'dır. Augsburg Din Barışı, getirdiği

birçok yeniliğe rağmen, Katolik-Protestan çatışmasını önleme noktasında başarıya ulaşamamıştır. Bu durum, Otuz Yıl Savaşları olarak adlandırılan, Avrupa tarihinin en kanlı savaşlar dizisinden birinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Otuz Yıl Savaşları, din olgusunun ne denli etkili bir dış politika aracı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Otuz Yıl Savaşları döneminde Fransa'da Başbakanlık görevini yürüten ve aynı zamanda Katolik bir din adamı olan Kardinal Richelieu, Katolik Kilisesi'ne ve onun askeri kanadı olan Kutsal Roma İmparatorluğu'na destek vermek yerine, Protestanlığı benimseyen monarklara destek vermiştir. Richelieu'yu bu davranışa iten temel sebep, güçlü bir Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Fransa'nın ulusal çıkarları için olumsuz bir durum olduğu düşüncesidir. Söz konusu politikası nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalan Richelieu, politikasını Katolikliğin en iyi yaşandığı ülkenin Fransa olduğu ve bu nedenle Fransa'nın çıkarlarıyla uyumlu her politikanın, aynı zamanda Katolikliğe hizmet etmek olduğu savıyla savunmuştur. Diğer bir deyişle Richelieu, Katolik dinini ulusal çıkarlarını gizlemek amacıyla bir örtü olarak kullanmıştır.

Otuz Yıl Savaşları, 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile sona ermiştir. Vestfalya Barışı ile din-siyaset ilişkisinde yeni bir dönem başlamıştır. Din yaşanan uzun savaşların müsebbibi olarak kabul edilerek siyasetin dışına itilmiştir. Ancak Vestfalya Barışı'ndan sonraki dönemde de dünya, çetin ve kanlı savaşlara sahne olmuştur. Zira bu savaşların nedeni dinden ziyade ulusal çıkarlardır. Din, siyaset üzerinde belirleyici bir konuma sahip olduğu kabul edilen Vestfalya öncesi dönemde de siyasi arenadan dışlandığı Vestfalya sonrası dönemde de devletlerin ulusal çıkarları için bir araç işlevi görmüştür. Nitekim 1815 yılında gerçekleşen Viyana Kongresi ile kurulan ve Avrupa Uyumu olarak adlandırılan uluslararası düzende, İngiltere ve Fransa'nın bir yandan Osmanlı'ya nüfuz edebilmek adına Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan toplulukları bahane etmeleri ancak diğer yandan da dönemin yükselen gücü olan Rusya'yı dengelemek için Osmanlı ile ittifak yapmaları, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin, rakipleri olan Osmanlı'yı zayıflatmak için Hristiyan azınlıkları harekete geçirmeleri ve Soğuk Savaş döneminde ABD'nin, komünist ideolojisi nedeniyle dini reddeden bir yaklaşım içerisinde bulunan SSCB'ye karşı kamuoyu tepkisi yaratmak amacıyla "Şeytan İmparatorluğu" şeklinde bir söylem geliştirmesi gibi örnekler, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Devletler, Soğuk Savaş döneminin ardından da dini ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla bir dış politika aracı olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Bu

dönemde özellikle ABD'nin İslam dinini bir tehdit unsuru olarak lanse edip, Orta Doğu ve Orta Asya gibi Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelere müdahale ettiği ve böylece ortaya koyduğu emperyal hedefleri gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Görülmektedir ki din, tarih boyunca devletler tarafından amaçlar ve çıkarlar doğrultusunda politik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, dinin ne şekilde ve hangi durumlarda devletler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda, uluslararası sisteme güç ve çıkar odaklı bir perspektiften bakan ve dine belirleyici bir konum atfetmeden onun bir dış politika aracı olma özelliğini kabul eden realist kuramdan yararlanılmıştır. İlk olarak dinin, dış politika uygulamalarına meşruiyet kazandırma amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Ardından dinin devletler tarafından bir devlet kimliği haline getirildiği ve bu yolla bölgesel ya da uluslararası etkinliğin artırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Üçüncü olarak devletlerin uluslararası çatışmalarda, din üzerinden avantaj devşirmeye çalıştıkları görülmüştür. Dördüncü olarak, devletlerin, iç çatışmaların yaşandığı bölgelerde, çatışmanın taraflarından aynı dine ya da mezhebe mensup olan gruplara destek verdikleri ve bu şekilde iç çatışmanın ardından bölgede etkin bir güç olarak ortaya çıkmayı hedefledikleri tespit edilmiştir. Beşinci olarak, dinin uluslararası ittifaklarda rol oynadığı ve devletlerin ulusal çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla aynı dine yahut mezhebe mensup oldukları diğer devletlerle iş birliğine gittikleri tespit edilmiştir. Son olarak dinin devlet müdahalelerinde rol oynadığı, devletlerin müdahaleyi gerektiren koşullara sahip olan bölgelerde, dini yakınlıkları bulunan gruplar üzerinden etkin olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, teokratik bir yönetim modeline sahip olan İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında dinin sahip olduğu rol ele alınmıştır. Bu noktada görülmektedir ki din, İran dış politikasında bir amaçtan ziyade bir araçtır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından İran dış politikasının bir numaralı gündem maddesi devrim ihracı politikası olmuştur. Devrim ihracı politikasının temelinde, Orta Doğu'da İran benzeri yönetimler kurarak hem rejimin güvenliğini sağlama hem de Orta Doğu'da başat bir güç haline gelme fikri yatmaktadır. Humeyni'nin ölümüne kadar İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi dış politikası niteliğinde olan devrim ihracı politikası, Humeyni öldükten sonra geri plana itilmiştir. Bu durumun en temel sebebi, devrim ihracı politikasının Orta Doğu'da herhangi bir değişikliğe yol açmamış olmasıdır. Ayrıca 1980-

1988 yılları arasında gerçekleşen İran-Irak savaşının arka planında devrim ihracı politikalarının olması da 1990'lı yıllarla beraber bu politikaların geri plana itilmesinde rol oynayan bir husustur. Görüldüğü gibi teokratik bir yönetim modeline sahip olan İran İslam Cumhuriyeti, ulusal çıkarları doğrultusunda bir dış politika anlayışı ortaya koymuş ve bu dış politika anlayışının ulusal çıkarlarını gerçekleştirme yolunda işlevsiz kaldığını düşündüğünde de yürürlükten kaldırmıştır. Din ise bu süreçte İran için bir araç olmaktan öteye gidememiştir.

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle İran'ın bölgedeki bir numaralı düşmanı Saddam Hüseyin devrilmiş ve Irak'ta Şiilerin kontrolü altında yeni bir iktidar kurulmuştur. Bu durum İran'ın Orta Doğu'nun başat gücü haline gelme hayalinin tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. İktidarın Nusayrilerin elinde bulunduğu Suriye'yle ve Şii Hizbullah'ın son derece etkin olduğu Lübnan'la da iyi ilişkiler geliştiren İran, mezhepçi politikalar izlemekle suçlanmıştır. Şii Hilali söylemi de bu suçlamaların bir ürünüdür. Şii Hilali kavramı, ilk olarak 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından, İran'ın Orta Doğu politikalarının eleştirildiği bir röportaj sırasında kullanılmıştır. Ancak İran'ın esas hedefi, Orta Doğu'daki etkinliğini artırmaktır. Şiilik İran'ın hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bir araç olarak görülmektedir.

2007 yılından itibaren Şii Hilali hedefinin İran yönetimi tarafından geri plana atıldığı görülmektedir. Bunun en temel sebebi, yükselen ABD tehdididir. Bu dönemde İran ulusal çıkarları bağlamında ABD tehdidi, Şii yayılmacılığı hedefine nazaran daha öncelikli görülmüştür. Ancak 2011 yılında patlak veren Arap Baharı süreci, Şii Hilali söylemini tekrar gündeme getirmiştir. Tunus, Mısır ve Bahreyn gibi ülkelerdeki ayaklanmaları bölgedeki etkinliğini artırmak adına bir fırsat olarak gören İran, Suriye'deki ayaklanmalara ise farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Bu durum, Suriye'deki iktidarın Nusayri olması nedeniyle İran'ın mezhepçi bir politika izlediği yorumlarını beraberinde getirir de İran'ın amacı bölgedeki çıkarlarını muhafaza etmektir. Zira Suriye'de Tunus, Mısır ve Bahreyn'den farklı olarak ABD ve İsrail karşıtı bir rejim vardır. Büyük şeytan ve küçük şeytan olarak nitelenen bu iki devlete muhalif bir iktidarın yıkılmasının, İran'ın bölgedeki pozisyonunu olumsuz etkileyeceği açıktır.

Özetle bu çalışmada, ilk olarak din-uluslararası ilişkiler etkileşiminin tarihsel boyutu incelenmiş ve din olgusunun, tarih boyunca devletler tarafından hedeflere

ulaşmak ve çıkarları gerçekleştirmek amacıyla bir dış politika aracı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci olarak, Uluslararası İlişkiler teorilerinin din olgusuna bakış açısı incelenmiş ve realist kuramın dinin söz konusu özelliğini tasdik eden bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle dinin dış politikada hangi durumlarda ve ne şekilde kullanıldığı, realizmin ilkeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Son olarak ise İran İşlam Cumhuriyeti'nin dış politika sürecinde dinin konumu irdelenmiş ve teokratik bir yönetim modeline sahip olan bir devletin dahi, ulusal çıkarlarını dini meselelerden üstün tuttuğu ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek adına dini bir dış politika aracı olarak kullanmaktan geri durmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABBAS Ziya ‘‘El Havza El İlmiye (Şii Medreseleri)’’, Aksaray: *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 8, S. 1, 2016, ss. 117-124.
- ABISAAB Rula Judi, ABISAAB Malek Hassan, *The Shi’ites of Lebanon: Modernism, Communism and Hizbullah’s Islamists*, 1.b., New York: Sycrause University Press, 2014.
- ABUZAR Celil, ‘‘Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi’’, Şanlıurfa: *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.28, S. 28, 2011, ss. 143-153.
- AKDEMİR Ferhat, ‘‘John Locke’da Hoşgörü Bağlamında İnanç Özgürlüğü Problemi ve Din-Devlet İlişkisi’’, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 Bahar, S. 27, ss. 131-151.
- AKDEMİR Ferhat, ‘‘Jean Jacques Rousseau’da ‘‘Sivil Din’’ Tasarımı Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi’’, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020 Bahar, S. 29., ss. 283-302.
- AKTAŞ Murat, ‘‘Avrupa’da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi’’, Ankara, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 13, S. 1, 2014, ss. 31-54.
- AKTAY Yasin, *Postmodern Kavşakta Din ve Sivil Toplum*, 1. b., İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2015.
- AKYOL Yasemin, ‘‘Halk Haçlı Seferleri’’, Bayburt: *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2018, ss. 83-94.
- ALAKEL Murat, YILDIRIM Ahmet Safa, ‘‘11 Eylül Sonrası ABD’nin Irak İşgali Sürecinde Hegemonya-Emperyalizm Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış’’, Yalova, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 8, 2014, ss.135-165.
- ALİYEYEV Bahlul, *Uluslararası İlişkilerde Dini Kimliklerin Rolü*, (Doktora Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ALKAN Mustafa Nail, ‘‘İran’ın Batı ile İlişkileri’’, *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 1, 1995, ss. 20-42.
- ALLAF Rime vd., ‘‘Iraq in Transition: Vortex or Catalyst?’’, *Chatham House Middle East Programme Briefing Paper*, No:04/02, 2004.
- ANDERSEN Morten Skumsrund, ‘‘Balance of Power’’, *The Encyclopedia of Diplomacy*, 2018, <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0339>, (21.04.2021).
- ARAT YILDIZ Elif, *Evanjelizm*, 1.b., İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2019.
- ARGUN Ufuk, *Thomas Hobbes’un Devlet ve Siyaset Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ARI Tayyar, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, 1. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9. b., Bursa: Aktüel Yayınları, 2018.

- ARIKAN Pınar, "Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran", *Ortadoğu Analiz*, C. 4, S. 43, 2012, ss. 18-29.
- ASLAN Ertan, *Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau'da Din-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ATAMAN Muhittin, AKDOĞAN İsmail, Suudi Arabistan 2013, *Orta Doğu Yıllığı 2013*, Sakarya: Orta Doğu Enstitüsü, 2014, ss. 129-162.
- AYDIN Mehmet, "Luther'in Doksan Beş Maddelik Tezine Hermenötik Bir Yaklaşım", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 27, 2019, ss. 9-22.
- AYDIN Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, S. 1, 2004, ss. 33-60.
- AYDINALP Halil, "Sosyal Çatışma ve Din", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, S. 2, 2010, ss. 187-215.
- AYHAN Veysel, "Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası İlişkilerin Gelişimi", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, der. Haydar Çakmak, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 13-37.
- BARZEGAR Kayhan, "Iran Foreign Policy Towards Iraq and Syria", *Turkish Policy Quarterly*, C. 2, S. 4, 2007, ss. 75-85.
- BAUER Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, 1. b., çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- BAYAZIT Emre, *İran'ın Yumuşak Güç Geliştirme Gayretleri: İran-Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- BENLİ Özlem, *Haçlı Seferleri'nde Kilise ve Papalığın Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- BRADLEY Tamsin, "Religion and Globalisation: Bringing Anthropology and International Relations in The Study of Religious-Political Transnational Movements", *Globalisation*, C. 6, S. 2, 2009, ss. 265-279.
- CAZALA Menent Savaş, "Eleştirel Kuramda Özgürleşme ve Aydınlanma Düşüncesi", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, ed. Tayyar Arı 1.b., Bursa: Dora Yayınevi, 2014, ss. 49-76.
- CEVİZCİ Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, 1. b., İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- CHEBABİ Houchang E., "İran İslam Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet", çev. Müberra Haşimi, *Avrasya Dosyası*, C. 2, S. 1, Ankara, 1995, ss. 13-31.
- CHEVALIER Jean, "Din Fenomeni", çev. Mehmet Aydın, Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, 1987, ss. 79-125.
- COOPER Andrew Scott, Declassified diplomacy: Washington's Hesitant Plans For a Military Coup in Pre-Revolution Iran, 2015, *The Guardian*, [Declassified](#)

[diplomacy: Washington's hesitant plans for a military coup in pre-revolution Iran | Iran | The Guardian](#), (13.05.2021).

CURAL Ahmet, *Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

ÇAĞIRAN Mehmet Emin, "Din ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, der. Haydar Çakmak, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, ss. 301-324.

ÇINAR Yusuf, *Örneklerle Dış Politika Analizi*, 1.b., Bursa: Dora Yayınevi, 2018.

ÇİFTÇİ Kemal, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: Rıza'ya Dayalı Hegemonya'dan İmparatorluk Düzenine", *Zonguldak: ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 10, 2009, ss. 203-219.

DARK K. R., "Large Scale Religious Changes and World Politics", *Religion and International Relations* der. K. R. Dark, New York: Palgrave Macmillan, 2000.

DEMİR Yeşim, "Emperyalist Devletlerin Ortadoğu'da Mezhep Oyunları: Sünni-Şii Çatışması", *Turkish Journal of Shiite Studies*, C. 1, S. 2, 2019, ss. 234-246.

DEMİRKENT Işın, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Sebepleri", *İstanbul: Tarih Dergisi*, C. 0, S. 35, 1994, ss. 65-78.

DENİZ Yıldırım, "Orta Doğu'da Vehhabi – Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 5, S. 1, Ocak 2018, ss. 63-95.

DÜZGÜN Şaban Ali, "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 20, 2004, ss. 73-92.

EHTESHAMI Amoushiravan, "Iran's Regional Policies Since the End of the Cold War", *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, der. Ali Gheissari, New York: Oxford University Press, 2009, ss. 324-348.

ELHAN Nail, "Hizbullah-İran İlişkileri", *İran Araştırmaları Merkezi*, 2019, [hizbullah-iran-iliskileri.pdf \(iramcenter.org\)](#), (03.05.2021).

ELİAS Fırat, "İran'ın Kamu Diplomasisi, *Ankasam Balgat Çalışmaları* 6, Ankara, 2017, ss. 26-47.

EL MARASHİ İbrahim, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na", *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 3, 2007, ss. 7-36.

ERDEM Engin İ., "The Clash of Civilizations: Revisited After September 11", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, C. 1, S. 2, 2002, ss. 81-107.

ERDEM Hüseyin, *Hristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

EREKER Fulya, "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika AnalizindeYapan-Yapı Sorunu", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 36, 2013, ss. 45-71.

- EREN Leyla Gizem, "Mitlerin Kendini Yeniden Üretimi: Aydınlanma Felsefesinden Aydınlanma Projesine", Ankara: *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, ss. 115-129.
- EUBANKS Philip, SCHAEFFER John D., "A Dialouge Between Traditional and Cognitive Rhetoric: Readings of Figuration in George W. Bush Axis of Evil Adress", *Rhetoric Society Quarterly*, C. 53, S. 2, 2004, ss. 53-70.
- FAKRİ Amir Ahmad, *İran'da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- FOX Jonathan, "Religion as Overlooked Element of International Relations", *International Studies Association*, 2001, <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00244>, (02.08.2020).
- FOX Jonathan, "The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and Revolutionary Wars, 1945-2001", *Journal of Peace Research*, C. 41, S. 6, 2004, ss. 715-731.
- FOX Jonathan, SANDLER Samuel, *Bringing Religion Into International Relations*, 1. b., New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- FOX Jonathan, SANDLER Samuel, "The Question of Religion and World Politics", *Terrorism and Political Violence*, C. 17, S. 3, (2005), ss. 293-303.
- FOX Jonathan, SANDAL Nukhet A., "Toward Integrating Religion Into International Relations", *Zeitschrift Internationale Beziehungen*, 17. Jahrg., H. 1, 2010, ss. 149-159.
- FÜRTİĞ Henner, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, C. 61, S. 4, 2007, ss. 627-640.
- GELOT Ludwig, *Religion Confronts Westphalian International Relations Theory*, (Yüksek Lisans Tezi), Aberystwyth: University Of Wales Department of International Politics, 2006.
- GÖNLÜBOL Mehmet, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, 6. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- GÜNDOĞAN Ünal, "Geçmişten Günümüze İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Orta Doğu Analiz*, C. 3, S. 29, 2011, ss. 93-99.
- GÜNGÖRMEZ Zeynep, *XI-XII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret*, (Doktora Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- GÜVEN İsmail, "Reform", *Uygarlık Tarihi*, der. İsmail Güven, 7. b., Ankara: Pegem Akademi, 2020, ss. 404-413.
- HANEDAR Faruk, *Dinin Dış Politikaya Etkisi: İran'ın Suriye Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- HARMAN Ömer Faruk, “Yeni Ahid’de Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi II Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2000, ss. 71-80.
- HARRIS William, “Modern Irak’ın Stratejik Konumu”, *Avrasya Dosyası*, C. 6, S. 3, 2000, ss. 54-71.
- HAYNES Jeffrey, “Religion and International Relations After 9/11”, *Democratization*, C. 12, S. 3, 2006, ss. 398-413.
- HAYNES Jeffrey, “Religion and Foreign Policy Making in the USA, India and Iran: Towards a Research Agenda”, *Third World Quarterly*, C.29, S. 1, 2007, ss. 143-165.
- HAYNES Jeffrey, “Religion in Foreign Policy”, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2017, s. 5., <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.380>, (02.07.2020).
- HAZIR Tunahan, “Şii Hilali Bağlamında Suriye İç Savaşı ve İran”, 8. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV, ed. Burak Yuvalı, Taha Eğri, İstanbul: İnönü Üniversitesi, 2020, ss. 137-144.
- HELFONT Samuel, “The Muslim Brotherhood and the Emerging Shia Crescent”, *Foreign Policy Research Institute*, C. 53, S. 2, 2009, ss. 284-299.
- HOLSTI K. J., *Taming The Sovereigns Institutionl Changes In International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- HURD Elizabeth Shakman, “The Political Authority of Secularizm in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 10 (2), (2004), ss. 235-262.
- HUMAR Sefer, *İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- İNAN Hasan, *Haklı Savaş Doktrini Çerçevesinde Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- İNANLAR M. Zafer, *Din-Mitos İlişkisi: ‘Dinin Kökenine Dair Bir İnceleme’*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, 2. b., Bursa: Dora Yayınevi, 2013.
- KARABULUT Andaç, DEĞER Filiz, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramı ve Realist Yaklaşım’a Genel Bakış, İstanbul, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C. 2, S. 2, 2015, ss. 69-79.
- KARAKAYA Boran, “30 Yıl Savaşları ve Ulus Devletin Doğuşu”, *AkademikPerspektif*, 2011, <http://akademikperspektif.com/2011/08/17/30-yil-savaslari-ve-ulus-devletin-dogusu/>, (02.05.2020).
- KARTOPU Ayşe, *Dinler Tarihinde Dinin Tarifiyle İlgili Farklı Görüşler*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

- KAYA Murat, "Protestan Reformunun Almanya'da Ortaya Çıkış Süreci", *Anasay*, S. 11, 2020, ss. 171-188.
- KAYA Sezgin, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", Ankara, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, S. 3, 2008, ss. 83-111.
- KESKİN Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, ss. 70-78.
- KEYİK Mehmet, EROL Mehmet Seyfettin, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2019, ss. 12-49.
- KEYİK Mehmet, *Güç Dengesi Yaklaşımı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Suriye Krizi ve İran Faktörü*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- KHAN Aftab A., "Is Religion the Main Cause of Wars", *Defence Journal*, 17(18), (2014), ss. 34-49.
- KHOMEINI Imam, *Islam and Revolution*, çev. Hamid Algar, Berkeley: Mizan Press, 1981.
- KISSINGER Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 16. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- KNUTSEN Torbjon L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, 2.b., İstanbul: Açılım Kitap, 2006.
- KOCA Salim, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", Ankara: *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 20, 2017, ss. 15-35.
- KOÇ Mehmet, İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar I: Devrim Rehberliği, Ankara: *İran Araştırmaları Merkezi Analiz*, 2018, ss. 1-20.
- KURT Abdurrahman, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, 2008, ss. 74-93.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 7.b., İstanbul: Sentez Yayınları, 2015.
- KUZMAN Charles, "Soft on Satan: Challenges For Iranian – U.S. Relations", *Middle East Policy*, Cilt 6, S. 1, 1998, ss. 63-70.
- KÜÇÜK Abdurrahman, TÜMER Günay, *Dinler Tarihi*, 1.b., Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- LINDSAY Jane V., "Learning From Their Mistakes: Some Implications of International Relations Scholarship For The Study Of Religion", *Journal Of Contemporary Religion*, C. 29, S. 2, 2014, ss. 203-218.
- MAKDISI Kerim, "The Rise and Decline of Environmentalism in Lebanon", *Water on Sand: Environmental Histories of Middle East and North Africa*, der. Alan Mikhail, New York: Oxford University Press, 2013, ss. 207-230.

- MALIK Iffat S., "Role of Islam in Post-Revolution Iranian Foreign Policy", *Strategic Studies*, C. 20, S. 4, 2000, ss. 128-145.
- MENASHRI David, "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism", *Journal of International Affairs*, C. 60, S. 2, 2007, ss. 153-167.
- MUHACİR Erdem, "Şii Jeopolitiği", *Orta Doğu*, C. 2, S. 4, 2006, ss. 40-54.
- NARGÜL Semih, "Suriye Krizinin Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 12, 2020, ss. 1010-1026.
- NOORBAKSH Mehdi, "Shiism and Ethnic Politics in Iraq", *Middle East Policy*, C. 15, S. 2, 2008, ss. 53-65.
- NORTON Augustus R., *AMAL and the Shi'a: Struggle of the Soul of Lebanon*, 1. b., Austin: University of Texas Press, 1987.
- OĞUZLU Tarık, "Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler", *Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 30, 2011, ss. 33-40.
- OLGUN Hakan, "Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi", Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 18-19, 2005, ss. 327-346.
- OLGUN Hakan, "Reformasyon ve İslam Reformu Tasnifleri", *Milel ve Nihal*, C. 5, S. 2, 2008, ss. 9-41.
- OKYAR Onur, "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri Mi?", *Uluslararası İlişkiler*, C. 12, S. 45, 2015, ss. 60-82.
- ONAT Hasan, "Küreselleşme Üzerine" Çorum: *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss. 37-47.
- ÖNDER Meryem, *Augsburg İtikatnamesi ve Oluşum Süreci*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- ÖZ Mustafa, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, [DÜRZİLİK - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/durzilik), (29.04.2021).
- ÖZDEMİR SAMUR Zelal, *Civil Society In Iran*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2008.
- ÖZDAL Barış, "Diplomasi", der. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi I*, 3. b., Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 31-92.
- ÖZKAN Muhammed Fatih, *İran'ın Orta Doğu'da Etkinlik Arayışları: Devrim İhracı Politikasından Şii Hilali Söylemine*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- PALMER R. R., COLTON Joel, *A History of The Modern World*, 7. b., New York: Van Hoffman Press, 1992.
- PHILPOTT Daniel, "The Religious Roots of Modern International Relations", *World Politics*, C. 52, S. 2, 2000, ss. 206-245.

- PHILPOTT Daniel, "The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations", *World Politics*, C. 55, S. 1, 2002, ss. 66-95.
- POLLACK Kenneth, TAKEYH Ray, "Doubling Down on Iran", *The Washington Quarterly*, C. 34, S. 4, 2011, ss. 7-21.
- PORTER Tony, "Postmodern Political Realism and International Relations Theory's Third Debate", *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, der, Claire Turenne Sjolander & Wayne S. Cox, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994, s. 105-128.
- ROSHANDEL Jalil, "Evolution of Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999", *Twenty Year of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, ed. Eric Hooglund, 1. b., New York: Syracuse University Press, 2002, ss. 128-142.
- ROWLAND Robert C., JONES John M., "Reagan's Strategy For The Cold War and The Evil Empire Adress", *Rhetoric and Public Affairs*, C. 19, S. 3, 2016, ss. 427-464.
- SALİHİ Emin, "Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi", *Bilgi Strateji*, C. 2, S. 14, 2011, ss. 183-202.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 25.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 23. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- SAYIN Yusuf, *Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam'ın Dış Politika Kuramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- SEKMAN Aziz, "Niccolo Machiavelli'nin Din Eleştirisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 46, 2020, ss. 102-119.
- SELAM Ayşe, *Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü ve Sekülerleşme Olgusu*, (Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- SEMİZ Yaşar, AKGÜN Birol, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", Konya, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, S. 9, 2005, ss. 162-181.
- SHAERY-EISENLOHR Roschanack, "Postrevolutionary Iran and Shi'i Lebanon: Cotested Histories of Shi'i Transnationalism", *Middle East Studies*, C. 39, S. 2, 2007, ss. 271-289.
- SHAFFER Brenda, "The Islamic Republic of Iran: Is It Really?", *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, der. Brenda Shaffer, Cambridge: The MIT Press, 2006, ss. 219-240.
- SHANHAN Roger, "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shia's Crescent", *Lowy Institue for International Policy*, 2008, ss. 3-19.
- SIKLAVI Rami, "The Dynamics of The Amal Movement in Lebanon 1975-90", *Arab Studies Quarterly*, C. 34, S. 1, 2012, ss. 4-26.
- SİLİNİR Murat, "Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler Çatışması", Batman: *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 1, 2016, ss. 54-83.

- SİNKAYA Bayram, “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 3, 2007, ss. 37-63.
- SİNKAYA Bayram, “Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri”, *SETA Rapor*, No:9, 2013, ss. 1-38.
- ŞAHİN Mehmet, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Orta Doğu*, C. 1, S. 1, 2006, ss. 38-54.
- ŞAHİN Mehmet, *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ŞAHİN Mehmet, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 4., 2007, ss. 9-19.
- ŞEN Gülriz, “İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 3, S. 2, 2012, ss. 95-118.
- ŞİMŞİR Mehmet, “Ortaçağlarda Düzenlenen Haçlı Seferlerinin Gerçek Nedenleri Üzerine Bir Çalışma”, Konya: *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.45, S.45, 2018, ss. 95-120.
- TAKEYH Ray, “The Iran-Iraq War: A Reassessment”, *The Middle East Journal*, C. 2, S. 3, 2010, ss. 365-383.
- TANRIVERDİ Ferhat, *Niccolo Machiavelli’de Din-Siyaset İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- TATAR Berk Cem, “İran Devrimi, Kurumları ve Olası Karşı-Devrim, 2020, [TASAM | İran Devrimi, Kurumları ve Olası Karşı-Devrim](#), (14.04.2021).
- TEKER Fatma, *Dış Politikada Din Faktörü: İsrail Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- TUNAHAN Özcan, “Laikliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Enderun Dergisi*, C. 4, S. 1, 2020, ss. 8-15.
- TURAN Erol, TEMİZEL Metehan, “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma”, Kastamonu: *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan (2015), S. 7, ss. 86-99.
- TÜMER Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, 1987, ss. 213-267.
- ULUSU Gökhan, *Bush Doktrini Sonrası ABD’nin Irak ve Suriye Politikası ve Türkiye’ye Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- WALLERSTEIN Immanuel, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, çev. Tuncay Birkan, 1. b., 2004.
- WERKNER Ines-Jacqueline, “Religion and Its Importance in International Politics: A Case Study of 2008 Russian-Georgian War”, *Caucasian Review of International Affairs*, C. 4, S. 3, 2010, ss. 237-247.

- XU Yihua, "Religion and The International Relations In The Age of Globalization", *Journal of The Middle Eastern and Islamic Studies (In Asia)*, C. 6, S. 4, 2012, ss. 19-50.
- YAKIŞIR Benay, *Din-Dış Politika Etkileşimi ve Bu Etkileşimin AB Entegrasyon Politikalarına Yansıması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2011.
- YILDIRIM Mustafa, "Rönesans ve Reformasyon", *KAREFAD, ÇAKÜ*, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, 2020, ss. 184-210.
- YILDIZ Hasan, *Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma, (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet)*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- YÜKSEL Emrullah, "Din Fenomeni" İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 0, S. 1, 1999, ss. 79-110.
- YÜRÜK Recep, 1979 İran İslam Devrimi ve İran'ın Orta Doğu'daki Devrim İhracı Politikaları, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ZARİÇ Sami, "Tarihsel Kökeninden Ülkelere ve Türlerine Göre Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti", Isparta, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/3, S. 28., ss. 33-54.
- ZENTÜRK Ardan, 12 Eylül Duruşması: Brzezinski Tanık Çağrılmalı, 2012, Star Gazetesi, [12 Eylül duruşması: Brzezinski tanık çağrılmalı - Yazarlar - Ardan ZENTÜRK | STAR](#), (13.04.2021).
- ZHYLLKYSHYBAYEVA Meruyert, *Bölgesel Güç Dengesi Işığında Kazakistan'ın Güvenliği*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.